

Markus Wiig

Oppsporing og inndrivelse i Sverige

Erstatningsdirektoratets arbeid med norske landssvikerverdier i Sverige under landssvikoppgjøret, belyst ved tre individuelle saker

Masteroppgave i historie - femårig lektorutdanning

Veileder: Hans Otto Frøland

Mai 2019

Markus Wiig

Oppsporing og inndrivelse i Sverige

Erstatningsdirektoratets arbeid med norske landssvikerverdier i Sverige under landssvikoppgjøret, belyst ved tre individuelle saker

Masteroppgave i historie - femårig lektorutdanning
Veileder: Hans Otto Frøland
Mai 2019

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

 NTNU
Norwegian University of
Science and Technology

Forord

Arbeidet med dette prosjektet har først og fremst vært givende og interessant, men også tidvis krevende. Jeg sitter derfor klar for innlevering av masteroppgaven her på Dragvoll i mai 2019 med en følelse av lettelse. En lærerik prosess er nå avsluttet, og jeg sitter igjen med mer innsikt i landssvikoppjøret enn jeg hadde før masterprosjektet startet. I forbindelse med innsamlingen av primærkilder tilbrakte jeg flere dager i Riksarkivet i Oslo, noe som var både interessant og givende.

Jeg vil først og fremst rette en takk til veileder Hans Otto Frøland for uvurderlig hjelp og støtte gjennom hele året. Tusen takk for at du alltid har vært tilgjengelig, nysgjerrig og imøtekommende. Din hjelp har vært helt avgjørende for at denne oppgaven skulle bli ferdigstilt! Videre vil jeg takke min samboer Anna for viktig støtte og faglige innspill i hverdagen. Selv om du skriver en masteroppgave selv har du alltid vært tilgjengelig for en samtale, noe som har hjulpet meg godt på vei når jeg har stått fast. Dessuten ønsker jeg å takke Jan Olav for grundig korrekturlesingsarbeid i innspurten før innleveringen. Sist, men ikke minst rettes det en takk til gutta på lesesalen for gode samtaler, morsomme stunder, viktige quizer samt hyggelige kaffe- og matpauser. Masterskrivingen har absolutt blitt en morsommere prosess med dere på samme mastersal!

Markus Wiig

Trondheim, 14. mai 2019

Innholdsfortegnelse

Forord	I
Kapittel 1. Inndragning av verdier under landssvikoppgjøret.....	1
1.1 Det økonomiske oppgjøret for landssvikere.....	2
1.2 Forskningsstatus om det økonomiske landssvikoppgjøret og Erstatningsdirektoratet.....	7
1.3 Oppgavens problemstilling og struktur	9
1.4 Metode, kildegrunnlag og representativitet.....	10
1.5 Profesjonsrelevans.....	13
Kapittel 2. Erstatningsdirektoratet	14
2.1 Organisasjonen	14
2.2 Virksomhet og samarbeid: Oppsporing, inndrivelse og forvaltning	16
Kapittel 3. Tvangsinndrivelse av verdier i Sverige	21
3.1 De samlede verdier i Sverige	21
3.2 Sommeren 1945.....	23
3.3 Opptakten til møtene mellom svenske og norske myndigheter	24
3.4 Novemberavtalen 1945: Grunnleggende svensk-norsk enighet.....	27
3.5 Direkte resultater av det bilaterale avtaleverket.....	29
Kapittel 4. Sak 1: Wanda Preuthun	32
4.1 Preuthuns historie: NSH-arbeid, vesentlig formue, omfattende verdier i Sverige og hard dom.....	32
Kapittel 5. Sak 2: Thorvald Lyder Holm.....	43
5.1 Holms historie: Hatteforretning, NS, tysk krigstjeneste og store verdier i Sverige	43
Kapittel 6. Sak 3: Emil Oswin Lissey	50
6.1 Lisseys historie: Blomsterforretning, NS og svenske statsobligasjoner	50
Konklusjon.....	59
Primærkilder	63
Sekundærlitteratur	65

Kapittel 1. Inndragning av verdier under landssvikoppgjøret

Driften av Erstatningsdirektoratet ble stoppet sommeren 1952 etter kun syv års virksomhet. Dette norske, statlige organet startet sitt virke umiddelbart etter andre verdenskrigs slutt. Regjeringen vedtok opprettelsen av direktoratet ved landssvikanordningen av 15. desember 1944, og driften startet 19. mai 1945.¹ I løpet av syv år hadde direktoratet befatning med så mye som 2/3 av den totale mengden landssviksaker.² Disse tallene vitner om en solid arbeidsmengde, som eksempelvis innebar å bistå politi og påtalemyndighet med blant annet bransjeundersøkelser, annen oppsporing, sikring av statens verdier og forvaltning av bedrifter. Selv om direktoratets arbeid bidro til å oppklare et betydelig antall saker, lå likevel omtrent 62 000 saker i deres arkiv da det ble nedlagt. Av disse sakene var cirka 56 000 avsluttet eller henlagt. De gjenværende 6000 som ble overlevert til politikamrene, var inkassosaker som tok lang tid å løse. Årsaken til dette var tilsynelatende at politiet ikke hadde relevant erfaring og ressurser til rådighet for arbeidet.³

Landssvikanordningen gav Erstatningsdirektoratet store friheter og særlige juridiske fullmakter. Dette organet ble endog i praksis hevet over den lovpålagte taushetsplikten som hvilte på andre instanser.⁴ Direktoratet ble særegent og effektivt, nettopp det den norske eksilregjeringen ønsket. Effektiv gjennomføring av direktoratets pålagte oppgaver fordret et smidig samarbeid med påtalemyndighet og politi i etterforskningen og behandlingen av økonomiske landssviksaker. Justis- og politidepartementet tilkjennega dessuten at påtalemyndigheten etter beste evne burde handle i samråd med direktoratet, siden det skulle ha hovedansvar for den økonomiske delen av landssvikoppgjøret.⁵ Foruten tett samarbeid med de nevnte myndigheter, samhandlet direktoratet dessuten med likningsmyndighetene, Direktoratet for fiendtlig eiendom, samt banker og forsikringsselskaper der det var nødvendig.

Temaet i denne oppgaven er Erstatningsdirektoratet med særlig fokus på hvordan det arbeidet i praksis, hvordan avtaler med svenske myndigheter ble forhandlet frem og hvordan oppsporing og tilbakeføring av verdier fra Sverige forløp. For å belyse disse temaene inneholder oppgaven også studie av tre saker for å illustrere personlige, mikrohistoriske forhold vedrørende disse landssvikene og deres verdier i Sverige.

---

¹ Justis- og politidepartementet, Stortingsmelding nr. 47 1953 Beretning om Erstatningsdirektoratets virksomhet, i *Stortingsforhandlinger 2b*, Oslo: 1953: 1.

² Bue, S., *Det økonomiske oppgjøret*. I H. F. Dahl & Ø. Sørensen (Red.), *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*, Oslo: Pax, 2004: 185.

³ Bue 2004: 185.

⁴ *Ibid*: 161.

⁵ Justis- og politidepartementet 1953: 5.

1.1 Det økonomiske oppgjøret for landssvikere

Landssvikanordningen foreskrev at personer som ble idømt landssvikdom kunne ilegges frihetsstraff som fengsel og tvangsarbeid. Man kunne også tape allmenn tillit, heriblant rettighetstap, samt tre typer formuestap; erstatning, bot og inndragning. Myndighetene mente at anordningens straffebestemmelser ville «skape et mildere og mer elastisk alternativ til de strengere bestemmelser i straffelovens kapitler 8 og 9 og krigsartiklene i den militære straffelov».⁶ Myndighetenes plan var at brorparten av landssviksakene skulle behandles etter anordningen, mens de mest graverende sakene skulle forfølges etter de nevnte, strengere lovene. Landssvikanordningens innhold representerte kontinuitet fra forræderianordningen av 22. januar 1942. Kontinuiteten omfattet fengsel, tvangsarbeid og rettighetstap for landssvikere, men øverste grense for bot ble fjernet i landssvikanordningen. Dessuten innførte landssvikanordningen av 1944 utvidete regler om inndragning og solidarisk ansvar for medlemmer av Nasjonal Samling, heretter omtalt som NS.⁷ Anordningen var for øvrig delt inn i flere kapitler hvor det første omhandlet straffebestemmelser, andre kapittel inneholdt bestemmelser om inndragning og erstatning med videre, kapittel tre greide ut om Erstatningsdirektoratet og det fjerde gav føringer for forskjellige bestemmelser.⁸

Straffeloven av 1902 inneholdt også lovbestemmelser som kunne anvendes mot landssvikere, særlig paragrafene 86 og 98. Førstnevnte foreskrev at personer kunne straffes med fengsel fra 3 år og inntil 21 år hvis vedkommende utførte en eller flere forbudte handlinger – i krig eller med krigstid for øye. Å delta aktivt i parti eller organisasjon til støtte for fienden og det å utføre eller delta på utilbørlig vis i ervervsvirksomhet for fienden var handlinger som falt inn under denne paragrafen. § 98 i straffeloven omhandlet ulovlig forandring av Norges statsforfatning. De som forsøkte på, eller fikk gjennomført en slik illegal handling ble straffet med minst 5 års fengsel.⁹

Forholdet mellom nevnte straffelov og landssvikanordningen bød på enkelte juridiske utfordringer. Anordningen var utformet slik at den gikk i formildende retning i landssvikoppjøret, hvilket tilsa at det som regel var fordelaktig for tiltalte å bli dømt etter denne. Straffeskylden for NS-medlemmer var av svært ulik grad – da enkelte gjorde seg skyldig i grovt forræderi mens andre kun var passive medlemmer. Samtlige medlemmer utgjorde for øvrig et betydelig antall nordmenn og det ble tidlig bragt klart at det ikke var gjennomførbart

---

⁶ Solem, E., *Landssvikanordningen (prov. Anordn. Av 15. desbr. 1944 med tillegg)*. Oslo: Tanum, 1945: 45.

⁷ Borge, B. H. & Vaale, L-E., *Grunnlovens største prøve. Rettsoppjøret etter 1945*, Oslo: Scandinavian Academic Press, 2018: 43-44.

⁸ Solem 1945.

⁹ Straffeloven 1902: §§ 86 og 98.

å straffe alle disse etter den strenge straffeloven. Likevel måtte myndighetene finne løsninger som muliggjorde å straffe dem, men tidligere lovverk tok ikke tilstrekkelig hensyn til det økonomiske oppgjøret med landssvikerne. Den juridiske ordningen ble slik at personer som var mistenkt for grovt landssvik ble satt under tiltale i henhold til bestemmelsene i straffeloven – enten den borgerlige eller den militære – mens majoriteten av landssvikerne skulle tiltales etter landssvikanordningen.¹⁰ Hovedmålet var å tilrettelegge for et rettferdig oppgjør, og myndighetene skulle ivareta rettssikkerheten til landssvikerne samtidig som man sørget for at de skyldige ble straffet i henhold til grad av skyld.

I dette underkapitlet ses det særlig på de tre straffeformene inndragning, erstatning og bot. Spørsmålet om hvordan inndragning av formue skulle skje ble viktig i landssvikoppgjøret. Siden Erstatningsdirektoratet hadde hovedansvaret for den økonomiske delen av oppgjøret og prosessavdelingen var ansvarlig for å utføre økonomiske sanksjoner i landssviksaker, var spørsmålet viktig for direktoratet også. På lik linje med erstatning og bøter, var inndragning av formue en økonomisk straffereaksjon i landssvikoppgjøret. Disse medførte tvangsinndrivelse av verdier på ulikt vis, og deres særtrekk vil komme til uttrykk i det følgende.

I all hovedsak fantes det to ulike former for inndragning, inndragning på objektivt grunnlag og inndragning etter landssvikanordningens § 15. Objektivt grunnlag innebar inndragning «ut over det som var fastsatt i tilknytning til et straffbart forhold.»¹¹ Inndragning i henhold til landssvikanordningens § 15 var beroende på at tiltalte hadde drevet utilbørlig ervervsmessig virksomhet for fienden. I praksis gjaldt dette ervervsdrivende som selv hadde innledet arbeidsforholdet med fienden eller at man forsøkte å utvide det aktuelle arbeidet.¹² Utilbørlighetsprinsippet bød dog på enkelte utfordringer, siden det var vanskelig å bli enige om hva det innebar.

Inndragning kunne enten være obligatorisk ved dom eller fakultativ. I sistnevnte tilfeller ble det reist krav uten straffesak. Erstatningsdirektoratet anvendte gjerne førstnevnte inndragningsvariant, hjemlet i landssvikanordningen eller landssvikloven. I motsetning til straffeloven av 1902 og dens fakultative § 36, kunne da direktoratet kreve inn all oppnådd vinning uten at den domfeltes økonomiske situasjon og betalingsevne ble vektlagt. Slike tilfeller utgjorde en hard linje i oppgjørets rettspleie, som først ble noe mykere i 1949. Da satte nemlig en høyesterettsdom presedens for kommende saker, hvorpå man måtte ta hensyn til

---

¹⁰ Solem 1945: 37-38.

¹¹ Bue 2004: 175.

¹² Justis- og politidepartementet 1953: 17.

domfeltes evne til å dekke det fremstilte kravet.¹³

Erstatningsdirektoratet meddelte i 1946 at det fantes to hovedgrupper av tilfeller, hvor arbeidets art og betydning for okkupantene ble tillagt vesentlig vekt. Justis- og politidepartementet innordnet virksomhet som hadde en viss form for betydning for fienden og som uten videre rammes av straff i gruppe I. I tillegg omfattet handlinger i denne gruppen ytelser eller virksomhet som var nært tilknyttet okkupantenes militære aktiviteter; som arbeid på flyplassanlegg, arbeid med våpenproduksjon og arbeid på artilleristillinger. Gruppe II rommet handlinger som ikke hadde like nær tilknytning til disse militære operasjonene som gruppe I. Dette var eksempelvis bygging av brakker samt leveranser av ulike ting. Slike ytelser var hovedsakelig ikke straffbare, såfremt ikke spesielle omstendigheter forelå.¹⁴

Erstatning var en annen viktig straffereaksjon i det økonomiske landssvikoppgjøret. Hvordan tok myndighetene stilling til slike erstatningssaker? Først og fremst var landssvikanordningens § 25, og senere landssviklovens § 22, essensielle lovbestemmelser i slike saker. § 25 omhandlet blant annet det solidariske ansvaret som hvilte på ethvert NS-medlem. I selve rettspleien ble det imidlertid skilt mellom direkte skadevoldere, aktive medlemmer og passive medlemmer, hvorav den første gruppen ble dømt strengest. Direkte skadevoldere inkluderte NS-medlemmer som «hadde voldt det offentlige eller private tap ved ulovlige bevilgninger eller ved kjøp og salg av konfiskert eiendom, angiverier m. v.»¹⁵ Personer som falt inn under denne gruppen kunne bli straffet hardt, fordi ansvaret i disse tilfellene ikke skulle være mindre enn de ville fått i henhold til ordinær erstatningslovgivning. En form for ansvarsbegrensning ville ikke påvirke slike saker og ansvaret ble satt såpass høyt at det i det minste skulle tilsvare den skade medlemmet selv hadde påført samfunnet. Bestemmelsene ble endatil skjerpet der det var nødvendig, slik at erstatningskravet kunne tilsvare hele eller omtrent hele formuen.¹⁶

Graden av alvorlighet og aktivitetsomfanget skilte de aktive og passive medlemmene. Foruten de personene som hadde hatt tillitsverv i NS hjelpeorganisasjon, NS kvinneorganisasjon, NS ungdomsfylking med videre, ble også de som hadde vært aktive frontkjempere, i hirden, førergarden og lignende definert som aktive medlemmer. Nettoformuen var det vesentlige utgangspunktet for fastsettelse av straffeansvar for disse NS-medlemmene. Dersom aktive medlemmer hadde under 10 000 kroner i formue, fastslo den

---

¹³ Bue 2004: 176-177.

¹⁴ Justis- og politidepartementet 1953: 18.

¹⁵ Ibid: 48.

¹⁶ Ibid: 48.

generelle regel at erstatningsansvaret ikke ble gjeldende. For de passive medlemmers vedkommende gjaldt regelen for de med under 20 000 kroners formue. I disse tilfellene endte sakene derimot i bot. Selv om landssvikanordningen, og den senere landssvikloven, var lovverket myndighetene forholdt seg til, måtte man likevel søke flere rettesnorer i arbeidet med ansvarsfastsettelse i erstatningssaker.¹⁷

Domstolene og særlig Høyesterett skaper presedens, og retningslinjer for rettspleien og erstatningssakene var intet unntak. På tross av at tiltaltes nettoformue var utgangspunktet for straffutmålingen i disse sakene, var likevel domstolene nødt til å foreta skjønnsmessige vurderinger i enkelte tilfeller. Omtrent hele formuen kunne bli gjenstand for erstatningskrav, dersom forholdene tilsa det. Fremtidig erverv og eventuell arv kunne endatil dras inn i verdsettelsen av formuesverdien.¹⁸ I fastsettelsen av erstatningskravets størrelse skulle man ikke ta hensyn til etterkrigstidens engangsskatt, ifølge Erstatningsdirektoratets retningslinjer. Grunnen var at det ved utligningen av denne skatten skulle gjøres fradrag for idømt erstatning, i tråd med landssviklovgivningen.¹⁹

Ettersom oppgavens tre hovedpersoner ble idømt bot før landssvikloven trådte i kraft, er det dermed landssvikanordningen som vektlegges her. En av anordningens forutsetninger var at bøtene skulle bidra til å fremme et «ordentlig økonomisk rettsoppgjør».²⁰ I den fantes spesielt tre viktige paragrafer som omhandlet bøter: 3, 6 og 8. § 3 dikterte at ved forbrytelser mot § 2 – som omhandlet medlemskap i NS og øvrig kollaborasjon med okkupantene – skulle forbryteren «straffes med fengsel eller tvangsarbeid inntil 3 år, bøter, tap av almen tillit (tillitstap), jfr. § 11, eller begrenset rettighetstap, jfr. § 12, eller med flere av disse straffer».²¹ § 3 inneholdt flere bestemmelser om straffutmåling, hvor enkelte av disse ble moderert i tillegg av 3. august 1945.²² I § 6 står det at bøter etter landssvikanordningen kan idømmes fra 1000 kroner og oppover. I slike tilfeller måtte myndighetene ta høyde for den dømtes betalingsevne. Herunder måtte både foreliggende økonomiske forhold og ervervsmuligheter tas med i betraktningen.²³ Denne paragrafen ble også gjenstand for endring, da minimumsbeløpet på 1000 kroner ble sløyfet etter en tid. Likevel oppfordret myndighetene til at dette ikke burde medføre mindre bøter.²⁴ Anordningens åttende paragraf inneholdt informasjon om hvilke

---

¹⁷ Justis- og politidepartementet 1953: 49-50.

¹⁸ Bue 2004: 178-179; Justis- og politidepartementet 1953: 50.

¹⁹ Justis- og politidepartementet 1953: 53.

²⁰ Solem 1945: 47.

²¹ Ibid: 60.

²² Ibid: 142-144.

²³ Ibid: 66.

²⁴ Ibid: 145-146.

muligheter påtalemyndigheten hadde dersom en bot ikke kunne inndrives. I slike situasjoner kunne den skyldige bli plassert i enten offentlig arbeid eller tvangsarbeid til boten var tjent opp. Slikt arbeid kunne derimot ikke vare lenger enn ett år.²⁵

Landssvikoppgjøret i Norge var omfangsrikt, noe det kvantitative materialet bærer preg av. Totalt ble 92 805 landssviksaker etterforsket. 30 personer ble dømt til dødsstraff, 20 450 personer ble idømt frihetsstraff ved dom, 3120 fikk forelegg på frihetsstraff og det endte med forelegg på blant annet bot og rettighetstap for hele 25 180 mennesker. For drøye 44 000 personer endte etterforskningen i mildere resultat. 6875 av disse ble enten frifunnet eller fikk sin sak henlagt, mens 37 150 av sakene endte med påtaleunntatelse.²⁶ I form av dom og forelegg, ila den norske stat totalt 290 millioner kroner i økonomiske sanksjoner mot nordmenn, og krav om inndragning, bøter og erstatning utgjorde bestanddelene i denne summen. Inndragningskravene representerte omtrent 165 millioner kroner, mens krav om bot og erstatning utgjorde henholdsvis 52 og 73 millioner. Selv om kravene var vesentlige, ble langt ifra alt innbetalt. I 1952 var 178 millioner innbetalt, og i løpet av de neste 10 årene var kun ytterligere 23 millioner til av statens krav blitt innbetalt. I 1962, hele 17 år etter krigens slutt, var dermed kun 201 av 290 millioner kroner innbetalt. Av de resterende 89 millioner måtte deler av kravene ettergis, dersom de ikke allerede var bortfalt. Det fascinerende med denne ubetalte pengesummen var at utilbørlig fortjeneste dannet omtrent 90% av den.²⁷

Myndighetene vurderte også spørsmålet om inndragning av krigsfortjeneste fra de som ikke ble dømt for landssvik. Etter krigen ønsket både daværende rettsvitenskapsprofessor, Johs Andenæs og Erstatningsdirektoratet å åpne for inndragning utover det som ble fastsatt i forbindelse med straffbare forhold.²⁸ Andenæs leverte et lovforslag på vegne av Riksadvokaten i november 1945, hvor han uttrykte skepsis til forholdene vedrørende inndragning av formue. Han bemerket videre at den mest effektive løsningen var nye lovregler som innebar å skille en form for inndragning fullstendig fra landssvikanordningen og de straffbarhetsvilkårene som fulgte med. Dermed kunne man reservere strafforfølgingen til de alvorlige tilfellene, samtidig som man forenklet myndighetenes arbeid ved å åpne for sivilrettslig utregning av økonomiske forhold.²⁹

Så vel Andenæs som Erstatningsdirektoratet hevdet at landssvikoppgjøret ville forløpe

---

²⁵ Solem 1945: 70-71.

²⁶ Borge & Vaale 2018: 65.

²⁷ Ibid: 66.

²⁸ Justis- og politidepartementet 1953: 14-15.

²⁹ Justis- og politidepartementet, *Ot. Meld nr. 2 1945-46 Om inndragning av tyskerfortjeneste utenfor landssvikforhold*, 1946: 3.

smidigere dersom man endret lovgivningen. De to aktørene mente sågar at det ikke var fordelaktig at myndighetene måtte straffeforfølge mistenkte med utgangspunkt i landssvikanordningen, da dette kunne plassere relativt uskyldige lovbrøyttere i samme bås som grove landssvikdømte.³⁰ Det viste seg imidlertid komplisert å gjennomføre endring av foreliggende lovverk. Justis- og politidepartementet nedsatte et utvalg 7. september 1946, og i oktober samme år konkluderte utvalget med at det ikke støttet forslaget om å endre lovgivningen.³¹ Departementet stilte seg bak avgjørelsen, og dermed måtte behandlingen av inndragningen skje med grunnlag i landssvikanordningen.³²

1.2 Forskningsstatus om det økonomiske landssvikoppgjøret og Erstatningsdirektoratet

I dette underkapitlet vil jeg først kort gjøre rede for forskningsarbeid og litteratur som handler om den generelle og den økonomiske delen av landssvikoppgjøret. Deretter behandles den lille forskningen som finnes om Erstatningsdirektoratet. Denne utformingen er hovedsakelig valgt som følge av minimal grad av forskning på direktoratet.

Det finnes vel å merke informative bøker og offentlige dokumenter som behandler temaer tilknyttet landssvikoppgjøret, men som ikke fikk plass her på grunn av oppgavens avgrensning.³³ En bok som derimot er hensiktsmessig å presentere er statsviteren Baard Herman Borge og historikeren Lars-Erik Vaales bok, *Grunnlovens største prøve*, fra 2018. Den handler om det norske rettsoppgjøret etter krigen og gir en omfangsrik og helhetlig fremstilling av oppgjøret, med særlig fokus på aktuelle juridiske og politiske aspekter. Forfatterne har undersøkt et omfattende kildemateriale og belyser blant annet forholdet mellom grunnloven og rettspleien under oppgjøret. Hvordan forberedelsene til rettsoppgjøret foregikk i London i krigsårene, Stortingets og Høyesteretts rolle i rettsoppgjøret er alle sentrale temaer i boken. Foruten disse temaer, er også selve avviklingen av rettsoppgjøret et emne forfatterne redegjør for. Dette var et overgangsoppgjør som fant sted i en fase mellom diktatur og demokrati. Slike oppgjør har en tendens til å bli preget av følelser av forakt samt krav om snarlig og hard hevn, og oppgjøret i Norge var intet unntak, skjønt forfatterne viser at det økonomiske oppgjøret ble

---

³⁰ Justis- og politidepartementet 1946: 3, 6.

³¹ Bue 2004: 174-175.

³² Justis- og politidepartementet 1953: 16-17.

³³ Boken *Dømmer ikke* av Oliver H. Langeland inneholder relevant kritikk av landssvikoppgjøret og bokkapittelet *Et rettferdig oppgjør? Etterkrigsoppgjøret som rettslig og historisk problem* av Ivo de Figueiredo omhandler et fokus på etterkrigsoppgjøret med særlig vekt på kryssningen mellom historie- og rettsvitenskap. *Stortingsmelding 64* fra 1950 handler om angrepene på rettsoppgjøret med landssvikene og inneholder interessant informasjon, mens *Stortingsmelding 17* fra 1962-63 inneholder en vid og omfattende redegjøring om landssvikoppgjøret og kan være av interesse for enkelte, selv om det kanskje ikke kan betraktes som forskning på lik linje med de to førstnevnte verkene.

mildere enn først planlagt. Med visse unntak, vel å merke. Videre ble rettsoppgjøret jevnt over mildere ettersom årene gikk, ifølge de to forfatterne.³⁴

Johs Andenæs' bok, *Det vanskelige oppgjøret*, fra 1979 gir en helhetlig oversikt over utfordringene ved landssvikoppgjøret. Andenæs ga allerede før krigens slutt uttrykk for bekymring for det forestående rettsoppgjøret. Han stilte seg kritisk til lovverket som muliggjorde idømmelse av dødsstraff, som attpåtil hadde tilbakevirkende kraft. Videre ønsket han å unngå den kollektive fordømmelsen av samtlige NS-medlemmer.³⁵ Andenæs greide ut om utfordringene knyttet til økonomiske landssviksaker, deriblant hvor krevende det var å samles bak en enhetlig forståelse av utilbørlighet og andre begrep. Foruten slike juridiske utfordringer, fantes det også logistiske og arbeidsmessige problemer i perioden. Det var simpelthen for mange landssviksaker, og ansvaret hvilte på skuldrene til for få kvalifiserte personer. Blant elementene rettsapparatet måtte ta stilling til, var spørsmålet om frivillighet eller tvang, krigsviktighet og tidsdimensjonen samarbeidet fant sted i. Det forelå for så vidt bred enighet om at de som hadde inngått samarbeid med okkupantene på frivillig basis og med mål om å tjene på det, måtte straffes. Likevel viste Andenæs at det var utfordrende å trekke opp konsekvente linjer.³⁶ Sosiologen Dag Ellingsen ga i 1993 ut boken *Krigsprofitørene og rettsoppgjøret*. I likhet med Andenæs gir også denne boken en oversikt over rettsoppgjørets bakgrunn, hendelsesforløp samt ettertiden. Ellingsen innlemmet imidlertid større grad av mikrohistoriske virkemidler i sitt narrativ. Ved å fremheve enkeltmennesker og foretak i relativt stor grad, illustrerte forfatteren hvilke problematiske og tidvis uklare tilstander som berørte den norske næringsstanden under krigen. Dette resulterte i rettslige følger for landssvikoppgjøret. Hans hovedkonklusjon gikk ut på at «Jørgen Hattemaker» og «Kong Salomo» ble dømt ulikt.³⁷ Med dette mente han at store og små entreprenørselskaper hovedsakelig ble dømt på ulikt grunnlag.

Svein Bue har skrevet et kapittel om det økonomiske landssvikoppgjøret og Erstatningsdirektoratet. Dette tilbyr utfyllende informasjon om lovbestemmelser, representative straffer illustrert ved et konkret eksempel samt diskusjon omkring utilbørlighetsprinsippet. Videre inngår omfattende redegjøring av direktoratets virksomhet, hvor hele hendelsesforløpet fra opprettelse til nedleggelse er behandlet.³⁸ I så måte er Bues bidrag viktig. Før han redegjør for ulike forhold vedrørende direktoratet, er temaet det

---

³⁴ Borge & Vaale 2018: 60-70.

³⁵ Kroglund 2010: 418.

³⁶ Andenæs 1979: 134-138.

³⁷ Ellingsen, D., *Krigsprofitørene og rettsoppgjøret*, Oslo: Gyldendal norsk forlag, 1993: 208-209.

³⁸ Bue 2004: 160-192. [Sidene 168-192 er av særlig interesse, da disse omhandler Erstatningsdirektoratet.]

økonomiske oppgjøret. Herunder greier forfatteren ut om landssvikanordningen av 1944, de ulike straffene, hvem som ble straffet og oppgjørets forhold til folkeretten. Her finnes visse forskningsmessige likheter mellom ham, Borge & Vaale, Ellingsen og Andenæs.

Ved behandling av Erstatningsdirektoratets virke, kommer man ikke utenom Bues kapittel. Selv om dette offentlige organet nevnes i andre verk³⁹, er det etter mitt kjennskap ingen annen forskning enn Bue og stortingsmelding 47 fra 1953 som fokuserer eksplisitt på direktoratet. Han kan dermed sies å være i en særegen posisjon som tilgjengelig kildemateriale. Foruten nyttig informasjon om de foreliggende lovbestemmelsene og juridiske hjemler som gjennomsyret direktoratets arbeid, tilbyr Bues kapittel inngående kunnskap om hvordan arbeidet fortonet seg i praksis. Han gir dermed leseren innblikk i direktoratets arbeidsprosess; fra oppsporing via økonomiske sanksjoner til forvaltningsvirksomhet og sikring av midler.⁴⁰ Avslutningsvis i kapitlet finnes sågar tabeller hvor aktuell, kvantitativ statistikk blir presentert. Disse viser blant annet organisasjonstall, utgifter, inntekter og fylkesfordeling av inndratte krav, og gir følgelig en indikasjon på kvantitative forhold ved direktoratets arbeid.⁴¹ Den nevnte stortingsmeldingen inneholder en omfattende redegjøring for Erstatningsdirektoratets virksomhet og alt som er tilknyttet dette. Stortingsmelding 47 er derfor også et viktig bidrag på lik linje med det Bue har bidratt med, men Bue er mer relevant siden stortingsmeldingen ikke er forskning som sådan.

Man ser altså at Erstatningsdirektoratets praktiske virksomhet i Sverige ikke har vært forsket på i noen grad. Hensikten med denne oppgaven er således å kaste lys over denne hittil ukjente siden ved direktoratets arbeid, samt det aktuelle samarbeidet mellom norske og svenske myndigheter fra sommeren 1945 og i årene som fulgte.

1.3 Oppgavens problemstilling og struktur

Denne oppgaven inneholder totalt fire problemstillinger, hvorav to av dem er tilknyttet kapittel 2 og 3, mens de resterende handler om de tre sakskapitlene. Den første problemstillingen som er direkte knyttet til kapittel 2 er: «Hvordan arbeidet Erstatningsdirektoratet?» Den andre problemstillingen: «Hvordan ble avtalene med Sverige til?» er direkte forbundet med det tredje kapitlet. De to problemstillingene som er utarbeidet med tanke på sakskapitlene er: «Hva var

---

³⁹ C.A. Gulbranson, en av sjefene for Erstatningsdirektoratet, sitt foredrag *Erstatningsdirektoratets virksomhet*, fra 4. juli 1945 i representantskapsmøtet i Den norske sakførerforening kan nevnes her. Likevel er tittelen litt misvisende, siden jeg opplever foredraget snarere som opplæring av sakførere og hvordan de skulle opptre i ulike situasjoner i arbeidet hos direktoratet enn ren redegjøring for dets virksomhet.

⁴⁰ Bue 2004: 171-184.

⁴¹ Ibid: 187-192.

Preuthun, Holm og Lisseys likheter og forskjeller?» Samt «hvilke verdier hadde de i Sverige, og fikk dette utslag for hvordan deres saker endte?»

Oppgaven er strukturert slik at den først omhandler generelle forhold om Erstatningsdirektoratet og dets arbeid med verdiene i Sverige, før fokuset settes på tre ulike saker mot enkeltpersoner. Hva angår strukturen, er de ulike kapitlene inndelt etter deres formål. Kapittel 1 er et introkapittel og består av enkelte underkapitler med blant annet forskningsstatus og overordnet informasjon om det økonomiske oppgjøret for landssvikere. Det andre kapitlets fokus gjelder Erstatningsdirektoratet, hvordan dette var organisert og hvordan det jobbet. Kapittel 3 handler om tvangsinndrivelse av landssvikerverdier i Sverige og avtaleverket som ble vedtatt av Sverige og Norge. I det neste kapitlet er hovedpersonen Wanda Preuthun. Kapittel 5 omhandler oppgavens andre person, Thorvald Lyder Holm. Kapittel 6 sitt fokus vil ligge på saken mot Emil Oswin Lissey. Avslutningsvis finnes konklusjonskapittelet, som blant annet inneholder de fire problemstillingenes konklusjon og min tese.

1.4 Metode, kildegrunnlag og representativitet

Oppgaven baserer seg på en hybridmetode med innslag både av dokumentanalyse og komparativ metode i de tre sakskapitlene. Dokumentanalysen anvendes for å fremsette deskriptive narrativ om personenes handlinger i tilknytning til landssvikermidler i Sverige. Komparasjonen viser hvordan Erstatningsdirektoratet behandlet de ulike sakene. Komparativ metodes systematiske preg bidrar til at den er fordelaktig å anvende i noen historiefaglige analyser. I slike analyser kan man kontrastere forskningsobjektene mot hverandre for å finne ulikheter og forskjeller. Slik finner man også objektenes særegenheter⁴² og dette er av interesse i analysen av oppgavens tre personer. En fruktbar komparativ analyse fordrer godt forarbeid og dette innebærer blant annet at man velger hvilke variabler som er fornuftige å innlemme. Det er hensiktsmessig å benytte disse tre variablene i analysen for å kunne svare på problemstillingene i konklusjonen: frivillighet, grad av alvorlighet ved lovbrudd og omfang av verdier i eierskap. Det er dog ingen enkel oppgave å velge variabler, da utvalget kan påvirke hvordan analysen vil foregå. Denne komparative og i all hovedsak kvalitative analysen søker først og fremst å besvare de tidligere nevnte problemstillingene med grunnlag i dokumentanalysens resultater.

Leidulf Melve opererer med fire sammenligningsdimensjoner i komparativ metode. Valget av antall undersøkelsesenheter er punkt nummer 1. Punkt 2 er valget mellom synkron

---

⁴² Kjeldstadli, K., Nytten av å sammenligne. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 5, 435-447, 1988: 437-438.

og diakron sammenligning, og punkt 3 omhandler valget mellom å fokusere på likheter og/eller ulikheter. Det fjerde punktet omhandler valg mellom primærkilder og sekundærlitteratur.⁴³ Med disse punktene som basis inneholder denne oppgavens analyse tre undersøkelsesenheter i form av enkeltindivider. Flere enheter ville ikke passet inn i de gitte rammene for prosjektet. Sammenligningen foregår for øvrig med utgangspunkt i en synkron kontekst – i løpet av noen år rundt andre verdenskrig. Analysen ligger i skjæringspunktet imellom likheter og ulikheter, og kildematerialet består i all hovedsak av primærkilder.

Dokumentanalyse gjennomsyrrer arbeidet med primærkildemateriale i oppgaven. En slik analyseform kjennetegnes av analyse av skriftlig materiale, hvor man søker å beskrive dokumentenes innhold på en objektiv og nøytral måte. Dokumentanalyse er hensiktsmessig med tanke på at oppgavens kildemateriale hovedsakelig dreier seg om arkivdokumenter. Analysen fordrer imidlertid at man har en hermeneutisk tilnærming til dokumentene, som betyr at man må tolke dem for å danne seg meningsbærende inntrykk. Dette må omsettes i en objektiv fremstilling av meningsinnholdet. Videre er man nødt til å vurdere hvorvidt kildematerialet kan betraktes som levning eller beretning. Melve og Ryymin skriver at det kilden formidler utgjør utgangspunktet dersom man bruker kildemateriale som beretning. Det medfører dessuten at man betrakter kilden som pålitelig og at vitneverdien er såpass at den danner utgangspunkt for det historiske arbeidet.⁴⁴

Kapitlene som omhandler Preuthun, Holm og Lissey vil være casestudier av disse. Ordet case stammer fra det latinske ordet kasus og oversatt til norsk blir dette 'tilfelle'. I en slik studie analyserer man altså enkelte tilfeller eller enheter.⁴⁵ I studiene som foreligger i denne oppgaven analyserer jeg enkeltpersonene for å kunne fremlegge informative fremstillinger av dem. Empirien som fremskaffes brukes i de ulike sakskapitlene hvor de i vesentlig grad vil utgjøre grunnlaget for diskusjonen omkring variablene.

Opgavens kildegrunnlag består utelukkende av skriftlige kilder. Ulike kildeformer utgjør dette grunnlaget; brev, andre skriv, bøker, offentlige dokumenter, vitnesbyrd, avskrift fra avhør og lignende. Kapitlene som omhandler Erstatningsdirektoratet og de tre sakene bygger på primærkilder fra Riksarkivet, bøker og stortingsmeldinger. De ulike kildeformene medfører at oppgaven består av materiale som belyser saker fra både aktør- og systemperspektiv. Aktørene opptrådte ikke i et vakuum, og derfor vil også systemperspektivet komme til uttrykk i form av påvirkningskraft på de ulike aktørene.

---

⁴³ Melve, L. & Ryymin, T. (Red.), *Historikerens arbeidsmåter*. Oslo: Universitetsforlaget, 2018: 74.

⁴⁴ *Ibid*: 37-38.

⁴⁵ Dahlum, S. & Wæhle, E., *Case-studie*, 2018.

I arbeidet med oppgavens nevnte primærkilder må man være klar over at materialet kan ha vært flyttet i forbindelse med landssvikoppjøret. Deretter ble deler av landssvikmaterialet arrangert etter pertinensprinsippet, hvor ulike dokumenter ble plassert i nyopprettede saksmapper organisert etter navn.⁴⁶ En direkte konsekvens av dette er at det foreligger mulighet for at visse dokumenter har blitt vurdert som irrelevante og følgelig ikke befinner seg i de opprinnelige arkivmappene lenger. Dermed må man være bevisst på at myndighetene muligens satt med et annet informasjonsgrunnlag i landssvikoppjøret enn det jeg gjør.

Når man benytter kilder som beretninger, og deler av det kildematerialet man anvender bygger på dels subjektive fremstillinger som vitnesbyrd, er man nødt til å ha et bevisst forhold til sannhetsgehalt. Denne verdien er kildens grad av pålitelighet, og påvirkes av ulike faktorer som avstand i tid, følelsesmessige forhold eller partiskhet. Man bør betrakte vitnesbyrd med forbehold om at vedkommende kan ha handlet etter eget forgodtbefinnende eller for å sverte andre. Her er det dessuten viktig å utvise kritisk sans og rasjonalitet med det mål for øye å være objektiv. Blant kildematerialet brukt i oppgaven finnes blant annet avhør hvor de avhørte diskuterer personer og forhold som ligger mange år tilbake i tid. Den danske psykologiprofessoren Dorthe Berntsen understreker at menneskehjernen legger merke til bestemte opplysninger og fortolker minner – både i selve dannelsen av minner og i erindringen av disse ved senere tidspunkt. Man bør derfor være oppmerksom på at minner blir påvirket av subjektiv fortolkning.⁴⁷

De tre personene i sakskapitlene ble valgt på grunn av at deres verdier i Sverige var av signifikant størrelse. Høsten 1946 hadde Erstatningsdirektoratet og Den norske legasjonen i samarbeid med svenske myndigheter undersøkt omtrent 45 saker av ulikt omfang. Følgelig kunne andre personer ha erstattet de tre valgte personene, men det var like fullt hensiktsmessig å velge Preuthun, Holm og Lissey av ovennevnte grunn. En annen årsak til at de ble valgt var at de hadde ulike livsbakgrunner, yrkesveier, økonomiske forhold, handlingsmønster og ikke minst idømte straffereaksjoner. Når det er sagt finnes også flere likheter dem imellom, hvilket gjør dem til interessante komparasjonsobjekter for å kaste lys over hvordan direktoratet behandlet disse enkeltsakene. I tillegg synes disse personene å illustrere mangfoldet hos de økonomiske landssvikerne, samtidig som de trolig er representative i nokså høy grad. Denne påstanden baseres på inntrykk av andre økonomiske landssvikere, men med forbehold om at

---

⁴⁶ Grimnes, O. K., Kollaborasjon og oppgjør. I S. U. Larsen (Red.), *I krigens kjølvann* (s. 47-57). Oslo: Universitetsforl., cop. 1999: 53.

⁴⁷ Christensen, B., *Hvor langt tilbake kan vi huske?* 2018. [Prof. Dorthe Berntsen blir intervjuet i artikkelen].

den antatt høye representativitetsgraden kan motbevises ved eventuelle analyser foretatt av andre.

1.5 Profesjonsrelevans

Ettersom dette er en masteroppgave for lektorstudenter vil jeg kort omtale dens profesjonsrelevans. Denne oppgaven tar sikte på å kaste lys over en side ved andre verdenskrig – og etterkrigsårene – som er nærmest ubehandlet. Siden historiefaget i videregående skole og historiedelen av samfunnsfaget i ungdomsskolen er relativt omfattende, velges et hensiktsmessig smalt fokus. Dersom man tar utgangspunkt i læreplanen for historiefaget etter vg3 ser man at det finnes flere kompetansemål som gjør at det er grunnlag for å anvende masteroppgaven i undervisning. Målene finnes i hoveddelen «Historieforståelse og metoder», der hensikten er at elevene skal tilegne seg kunnskap om historiefaglige evner som tolkning, drøfting og analyse. Dette kompetansemålet skiller seg ut som særlig relevant: «identifisere og vurdere historisk materiale av ulik art og opphav som kilder, og bruke det i egne historiske framstillinger».⁴⁸

Når det gjelder fagdidaktiske betraktninger anses muligheten for å bruke masteroppgaven i undervisning som fordelaktig. Den har direkte overføringsverdi til skolen i form av flere mulige undervisningsopplegg. I undervisningen kunne man eksempelvis valgt en mikrohistorisk tilnærming til stoffet, hvor man kan presentere oppgavens tre personer og deres historie for elevene. Deretter kan man dele dem inn i grupper hvorpå elevene skal diskutere hver sin person innad i gruppen, for deretter å holde en kort presentasjon om denne. Min erfaring fra skolen er at elevene jevnt over er positivt innstilt til slike mikrohistoriske tilnærminger i historieundervisningen. I forlengelse av dette tenkte opplegget, kunne man også jobbet med de tre personene i en større kontekst. Ved å kontekstualisere dette i tilknytning til et annet opplegg vedrørende andre verdenskrig, vil elevene sannsynligvis få et godt læringsutbytte; både i form av mikro-, meso- og makrohistorisk forståelse av denne delen av krigen. Dersom man hadde gjennomført et slikt undervisningsopplegg, er det god grunn til å tro at elevene også hadde tilegnet seg kunnskap om kildekritikk og anvendelse av historisk kildemateriale i en fremstilling av en del av historiens hendelsesforløp.

---

⁴⁸ Utdanningsdirektoratet, u.å.

Kapittel 2. Erstatningsdirektoratet

I perioden Erstatningsdirektoratet eksisterte forelå det ingen tvil om at det var en midlertidig institusjon. Det ble på et tidlig tidspunkt fastslått at direktoratet skulle avvikles og legges ned når dets pålagte oppgaver var utført. Loven om nedleggelse av Erstatningsdirektoratet ble vedtatt 4. juli 1952. I årene før nedleggelsen undersøkte man hvor og når man kunne innskrenke organisasjonen fortløpende på forsvarlig vis. Dette kom til uttrykk i form av nedgang i antall ansatte. I 1946 var høydepunktet for antall ansatte nådd, da hele 220 funksjonærer arbeidet der. Etter dette tidspunktet gikk antall ansatte nedover årlig, som igjen førte til at fylkeskontorene gradvis ble nedlagt. I 1952 besto kun avdelingene i Trondheim og Oslo, hvor det ved nedleggelsen var 27 ansatte igjen.⁴⁹

Avviklingen av Erstatningsdirektoratet forløp ikke helt uten utfordringer. Da direktoratet ble nedlagt måtte de gjenværende sakene og verdiene fordeles til andre. Som tidligere nevnt var det omtrent 6000 inkassosaker igjen ved nedleggelsen, og disse ble politimyndighetens ansvar. Arbeidet med disse inkassosakene tok mange år og overlevde sågar Erstatningsdirektoratet med hele 10 år.

Hvordan var Erstatningsdirektoratet organisert? Hvorfor var deler av driften desentralisert og hvilken funksjon hadde de ulike direktoratavdelingene? Og hvordan forløp virksomheten i perioden det eksisterte? Dette kapitlet vil først belyse hvordan direktoratet var utformet og hva dette innebar. Dernest rettes fokuset mot hvordan det praktiske arbeid foregikk i underkapittel 2.2, hvor fokuset vil ligge på oppsporing, inndrivelse og forvaltning.

2.1 Organisasjonen

I landssvikanordningens § 41 var det fastslått at én direktør og et råd skulle lede Erstatningsdirektoratet. Direktøren var ansvarlig for daglig ledelse, som blant annet innebar å forberede saker som rådet skulle ta stilling til. Dessuten måtte vedkommende sørge for at rådets vedtak ble iverksatt. Direktoratets øverste organ, rådet, skulle avgjøre saker som var av spesiell viktighet. Fem medlemmer representerte rådet, og disse var oppnevnt av Justisdepartementet og senere godkjent av Kongen. På rådsmøtene deltok alltid samtlige rådsmedlemmer og direktøren. Aktuelle avdelingssjefer deltok også ved behov for å kunne belyse saker ytterligere.⁵⁰ I oppstartsfasen avholdt direktoratet rådsmøter jevnlig. Grunnen til det var i all hovedsak at man måtte utarbeide retningslinjer samt stake ut en overordnet kurs for

---

⁴⁹ Justis- og politidepartementet 1953: 89-90.

⁵⁰ Ibid: 86.

organisasjonen og dens virksomhet i startfasen. Erstatningsdirektoratet var en betydningsfull institusjon i det økonomiske landssvikoppgjøret, og rådet utøvte en ikke ubetydelig innflytelse på utformingen av selve oppgjøret.⁵¹

Erstatningsdirektoratet måtte behandle et omfattende antall saker, som forutsatte et tett samarbeid mellom direktør og andre ansatte. Direktøren hadde fra starten av daglige møter med de ulike avdelingssjefene, og partene som deltok på disse møtene brakte med seg saker som krevde diskusjoner for å treffe kvalifiserte beslutninger. Eksempler på slike saker var blant annet opphevelse av forvaltning, økonomiske reaksjoner i særlig spesielle saker, klager og lignende.⁵²

Erstatningsdirektoratet besto for øvrig av både sentraliserte og desentraliserte enheter. Ved oppstarten ble det delt inn i følgende 6 sentralavdelinger: Økonomisk avdeling, Prosessavdeling, Juridisk avdeling, Forvaltningsavdeling, Organisasjonsavdeling og Oslo-avdeling. Den desentraliserte organiseringen besto av fylkes- og distriktsrepresentanter, som hadde sitt virke i de ulike fylkes- og distriktsområdene. Direktoratet anså det for å være mest hensiktsmessig å desentralisere deler av driften, slik at disse representantene kom tett på de aktuelle sakene i distriktene. Beslutningen medførte at disse ble gitt relativt stor makt.⁵³

Økonomisk avdeling hadde særansvar for å spore opp landssvikerens skjulte verdier, undersøkelser av bedrifter og andre forhold i forskjellige bransjer. Avdelingen hadde dessuten utstrakt samarbeid med politi og påtalemyndighet. I arbeidet med bedrifts- og bransjeundersøkelser var dessuten Norges banks kontokort av betydning for etterforskningen. Foruten disse var også tyske regnskaper og korrespondanse, sentraladministrasjonens materiale og skjemaundersøkelser essensielle for avdelingens arbeid.⁵⁴

Prosessavdelingen i direktoratet beskjeftiget seg hovedsakelig med gjennomføring av økonomiske sanksjoner. Avdelingen var følgelig ansvarlig for straffereaksjoner som erstatnings-, inndragnings- og omstøtelseskrav. Ved siden av det nevnte arbeidet var også prosessavdelingen ansvarlig for å behandle større saker fra de ulike distriktsrepresentantene samt veilede øvrige representanter og tilsynsmenn i juridiske spørsmål.⁵⁵

Juridisk avdeling ble avviklet som selvstendig avdeling i løpet av få år, og sakene som hadde vært til behandling her ble overført til prosessavdelingen. På grunn av den korte tidsperioden omtales ikke juridisk avdeling videre. Forvaltningsavdelingen hadde imidlertid

---

⁵¹ Justis- og politidepartementet 1953: 86.

⁵² Ibid: 87.

⁵³ Ibid: 4.

⁵⁴ Ibid: 7-11.

⁵⁵ Ibid: 12, 87.

forskjelligartede arbeidsoppgaver over en lengre tidsperiode. Slike oppgaver omfattet utarbeiding av hovedlinjer vedrørende forvaltningssaker; så vel på overordnet plan som i enkeltsaker av en viss tyngde. Avdelingen var attpåtil anførende i avviklingen av de ulike NS-institusjonene.⁵⁶

Organisasjonsavdelingen behandlet samtlige personal-, lønns- og ansettelsesspørsmål. Videre hadde denne avdelingen også oppsyn med Erstatningsdirektoratets arkiv og ekspedisjon. Da behandlingen av de ulike sakene ble fullført fikk direktoratets hovedkontor melding om dette, men i den daglige driften var det organisasjonsavdelingen som hadde kontroll på direktoratets hovedregnskap. De ulike representantene rundt omkring i landet sendte inn rapporter annenhver uke, noe som utgjorde grunnlaget i dette hovedregnskapet. I forlengelsen av dette var avdelingen pålagt å sende månedlige regnskapsrapporter til både rådet og Justisdepartementet. En annen administrativ oppgave som falt inn under denne avdelingen var å forvalte midler deponert i direktoratet.⁵⁷

Osloavdelingen var Oslo og Akershus sin fylkesrepresentasjon – på lik linje med de andre ordinære fylkesavdelingene. Arbeidsoppgavene i denne avdelingen samsvarte med de øvrige fylkesavdelingene, den eneste forskjellen var at direktoratet tilsynelatende fant det hensiktsmessig å skille dette geografiske området ut i en egen avdeling i organisasjonshierarkiet.⁵⁸ Denne avgjørelsen ble etter alt å dømme fattet på grunnlag av det substansielle antall saker som forelå i hovedstadsområdet.

Erstatningsdirektoratet var altså organisert ved hjelp av tydelig atskilte avdelinger med hver sine særansvar. Driften var både sentralisert og desentralisert for å favne bredest mulig. Dessuten fantes det én direktør og ett råd på toppen av organisasjonshierarkiet som skulle sørge for at samarbeidet med de ansatte fungerte godt. Kildematerialet vitner om at direktøren var sterkt delaktig i den daglige styringen av direktoratets mangfoldige oppgaver. Videre får man inntrykk av at direktoratet ble driftet på en forsvarlig og effektiv måte, til tross for at flere tusen saker var uløste ved dets nedleggelse.

2.2 Virksomhet og samarbeid: Oppsporing, inndrivelse og forvaltning

Erstatningsdirektoratets hovedoppgaver gikk i det vesentlige ut på å oppspore verdier, foreta økonomiske sanksjoner samt sikre og forvalte verdier.⁵⁹ Oppsporing av verdier kunne være

---

⁵⁶ Justis- og politidepartementet 1953: 87.

⁵⁷ Ibid: 87-88.

⁵⁸ Ibid: 87.

⁵⁹ Se landssvikanordningens §§ 42 og 43 for særlig utfyllende informasjon.

både tidkrevende og nitid arbeid, skjønt direktoratet hadde enkelte fremgangsmåter for å effektivisere prosessen. Som tidligere nevnt var økonomisk avdeling eksplisitt ansvarlig for oppsporingsarbeidet. De gjennomførte bedriftsundersøkelser i stor skala i flerfoldige bransjer. Disse ble utført fra sentralt hold for å favne bredest mulig, da det viste seg at desentraliserte undersøkelser av et betydelig antall firmaer ville tatt for lang tid. I tillegg samarbeidet direktoratet tett med Norges bank, som hadde et omfattende bibliotek av kartotekkort. Kortene inneholdt informasjon om ethvert norsk firma som gjennom denne banken hadde fått utstedt tyske sjekker over 1000 kroner i løpet av okkupasjonen. Kartotek kortene rommet regnskapsinformasjon som betalingsdatoer og beløp. Umiddelbart etter frigjøringen ble kortene gjort tilgjengelig for Erstatningsdirektoratet, hvorpå de ble av stor viktighet for oppsporingen.⁶⁰

Direktoratet undersøkte og systematiserte tilgjengelig tysk regnskapsmateriale for å komplementere disse kortene. I så henseende ble tyskeren Korff og hans arbeid essensielt. Han hadde vært sjef for finansavdelingen i Rikskommissariatet og hadde følgelig stor innsikt i materialet.⁶¹ Han ble dermed ansvarlig for regnskapsmaterialet, på oppdrag for direktoratet. Korffgruppen utarbeidet kort på firmaer som dukket opp i regnskapet, hvorpå regnskapskortene ble sendt til fylkesrepresentantene. Ved hjelp av kortene fikk myndighetene økt innsikt i norske firmaers økonomiske kollaborasjon med okkupantene. I tillegg til gruppens arbeid, fantes det andre viktige elementer i denne sammenhengen. Blant annet var sentraladministrasjonens kvantitative materiale, Rikstrygdeverkets trygdeoppgaver og skjemaundersøkelser i form av egenoppgaver til stor hjelp.⁶² Egenoppgavene ble sendt til ervervsdrivende som måtte besvare spørsmål om årsomsetning før krigen, hvor stor andel som gikk til okkupantene, hvilke varer og tjenester det gjaldt og lignende. Ulempen med disse egenoppgavene var at man kun undersøkte bransjene hvor flest foretak hadde kollaborert med okkupantene. Direktoratet hadde nemlig ikke kapasitet til å undersøke samtlige bransjer i hele Norge på fyllestgjørende vis. På tross av at grunnlaget ikke ble så bredt som ønskelig, ble de et supplement til det øvrige materialet. Den totale mengden kvantitativt og kvalitativt materiale medførte at Erstatningsdirektoratet oppnådde oversikt over de foreliggende økonomiske forholdene i Norge.⁶³

Arbeidssituasjonen var problematisk for flere enkeltmannsforetak og firmaer i tiden etter krigens slutt. Dette kom til uttrykk i form av at direktoratets tilsynsmenn ble satt inn i

---

⁶⁰ Justis- og politidepartementet 1953: 8.

⁶¹ Bue 2004: 173.

⁶² Justis- og politidepartementet 1953: 9-11.

⁶³ Ibid: 11.

ledelsen i flere foretak med den hensikt å sikre deres overlevelse. Man bør ikke glemme at det forelå et overordnet ønske i Norge om å holde arbeidslivet i gang samtidig som landssvikoppgjøret pågikk. Landet skulle dessuten bygges opp igjen etter en langvarig krig og dermed var myndighetene avhengig av å få næringslivet i gang igjen. Et ikke ubetydelig antall firmaer måtte likevel avvikles i perioden – på tross av tilsynsmennenes innsats.⁶⁴

§ 42 i landssvikanordningen av desember 1944 foreskrev at Erstatningsdirektoratet skulle forvalte innkommende økonomiske midler på vegne av staten. Direktoratet delegerte ansvaret med å utføre arbeidet til sine respektive fylkeskontor. Samfunnsøkonomiske betraktninger tilsa at det ville være fordelaktig med frivillige innbetalinger, men tvangsfullbyrdelse måtte imidlertid til i flere av sakene. Direktoratet utarbeidet en løsning i form av avbetalingsordning på inntil 10 år. Selv om ordningen kunne virke fordelaktig for de dømte, brakte den med seg en rente på opptil 4% for inndragings- og erstatningskrav. Attpåtil krevde det offentlige ikke sjelden garanti eller utpantningsforretning. Myndighetene krevde sitt uavhengig av forholdene, og tvangsinndrivelse forekom dessuten alltid dersom ikke innbetalingen forelå på det avtalte tidspunktet.⁶⁵

Hvor stor andel av kravene ble inndrevet i løpet av etterkrigsårene? En betydelig del av statens krav etter krigens slutt kunne ikke inndrives. Dette hadde ulike årsaker, deriblant at enkelte krav var idømt uten at den dømtes betalingsevne hadde blitt tatt tilstrekkelig hensyn til. Slike tilfeller medførte utfordringer i form av personer som ikke evnet å tilegne seg midler til å dekke kravene. Følgelig søkte tusenvis om ettergivelse av idømte økonomiske krav. Ettersom etterkrigsårene forløp ble myndighetene mildere i sin ettergivelsesbehandling. Denne forandringen førte til at flere av sakene ble vurdert med nye øyne. Av de foreliggende kravene i perioden som tidligere var vurdert som ikke-inndrivbare eller tilfeller hvor det var lite trolig at kravet ble dekket, ble flere ettergitt. Et slikt utfall gjaldt også personer som hadde fått avslått sin søknad om hel eller delvis ettergivelse på et tidligere tidspunkt. Myndighetene etterga like fullt kun en liten mengde av det totale saksantallet: Av 62 000 saker ble det vedtatt ettergivelse i kun 3552 og majoriteten av sakene ble sågar først avgjort i Stortinget.⁶⁶

Endelig bør direktoratets arbeid med å sikre og forvalte verdier nevnes. Etter krigens slutt måtte Erstatningsdirektoratet først og fremst forhindre at landssvikerens midler ble gjemt. Tiltak måtte derfor gjennomføres innen rimelig tid for å oppnå ønsket effekt. Oppgaveplikt og disposisjonsforbud var to anvendte tiltak. Oppgaveplikten innebar at samtlige NS-medlemmer

---

⁶⁴ Bue 2004: 182.

⁶⁵ Ibid: 184.

⁶⁶ Ibid: 186.

og øvrige landssvikdømte pliktet å sende sine formuesoppgaver til direktoratet. Disposisjonsforbudet betydde bortfall av råderett over personlige verdier. Forskjellige krav og sanksjoner kunne være rettet fra ulike hold mot landssvikdømte, men staten tilkjennega uttrykkelig at de, underforstått Erstatningsdirektoratet, hadde uomtvistelig førsteprioritet på slike krav.⁶⁷

Erstatningsdirektoratet tok visse hensyn i prosessen og med kravene fulgte således enkelte forbehold. De måtte være imøtekomende i form av å sørge for at de berørte familiene kunne føre nokså normale liv, til tross for de ovennevnte tiltakene. For privatpersoners del foregikk derfor sikringen av verdier mildere enn flere trolig hadde antatt. Det var nemlig slik at det i stor grad ble tatt beslag i verdifulle og lett omsettelige objekter. Direktoratet hadde to hovedmål, og det var å unngå verditap samt forhindre langsomme saksprosesser. Mange av de dømte fikk derfor beholde diverse innbo, løsøre og vanlige klær.⁶⁸ På denne måten handlet direktoratet i tråd med den humane tankegangen om at de landssvikdømte tross alt måtte få leve tilnærmet normale liv uavhengig av sine forbrytelser.

Påtalemyndighetene kunne beslutte forvaltning med hjemmel i relevante lovbestemmelser. Dette kunne for øvrig gjelde både enkeltpersoners formue og bedrifter, og Erstatningsdirektoratet måtte sette inn en tilsynsmann som sjef for forvaltningen. Hans formål var å tilegne seg komplett oversikt over formue samt å forvalte denne. I arbeidet med å skaffe seg oversikt, måtte man komplementere informasjon fra oppgaveplikten. Informasjonen som forekom i disse oppgavene var ikke alltid nøyaktig, dermed var tilsynsmennene nødt til å gjøre grundige registreringer for å danne seg et helhetlig bilde av forholdene. Grunnen til at registreringen var så viktig var at man måtte få nøyaktig oversikt over vedkommendes verdier, for å sørge for forsvarlig utmåling av ansvaret etter landssvikanordningens § 25, som senere skulle innlemmes i beregningen av økonomiske straffereaksjoner. Dessuten var denne registreringen en form for kontrollutøvelse, overfor den siktede og tilsynsmannen selv.⁶⁹

Tilsynsmennene utførte viktige oppgaver for Erstatningsdirektoratet, men innebar dette noe mer med tanke på forvaltning og registrering? I første rekke var hovedmålet «å hindre verditap eller unngå unødige omkostninger»,⁷⁰ og direktoratet hadde vidtgående fullmakter for å oppnå dette. Tilsynsmennene kunne blant annet si opp eller omregulere avtaler, inndrive fordringer og treffe nødvendige beslutninger på vegne av direktoratet. På overordnet nivå måtte

---

⁶⁷ Bue 2004: 179-180.

⁶⁸ Ibid: 180-181.

⁶⁹ Justis- og politidepartementet 1953: 63.

⁷⁰ Bue 2004: 181.

de også ta stilling til hvorvidt forvaltede bedrifter skulle stanses eller få fortsette. Dette krevde nøye overveielser, og samfunnsøkonomiske betraktninger ble således viktige som følge av at styresmaktene ønsket at norsk næringsliv skulle bygges opp igjen raskest mulig. Foreliggende informasjon illustrerer at tilsynsmenn hadde stor makt i forvaltningsarbeidet, på den annen side stod de ikke helt fritt til å foreta beslutninger på egenhånd. De måtte rådføre seg med Erstatningsdirektoratet og dette konsulterende forholdet tjente som et kontrollerende ledd i forvaltningsprosessen.⁷¹ Samtidig måtte tilsynsmennene ta omfattende avgjørelser som fikk konsekvenser både på det samfunnsmessige og personlige plan - heriblant nedleggelse av bedrifter som medførte tap av arbeidsplasser.

Kort oppsummert er hovedinntrykket at Erstatningsdirektoratet hadde mange ulike arbeidsoppgaver i forbindelse med landssvikoppgjøret. Siden direktoratet var direkte underlagt staten, var formålet å oppspore, inndrive og forvalte landssvikeres midler på vegne av Norge. Man kan si at direktoratet arbeidet i henhold til en viss oppskrift, skjønt det fantes nyanser. Noen saker ble kompliserte, tidkrevende og vanskelige å løse, mens andre var ordinære uten store utfordringer. I all hovedsak startet arbeidet i disse sakene med å skaffe seg oversikt. Dette utgjorde startfasen i oppsporingsarbeidet, hvor de ansatte var avhengige av godt samarbeid med banker og lignende instanser. Dessuten var de nevnte kartotek kortene og økonomiske oppgaver av essensiell betydning for arbeidets effektivitet og resultat. Når direktoratet hadde oppnådd ønskelig oversikt og sporet opp de aktuelle verdiene, gikk arbeidet over i neste fase. I inndrivelsesfasen var det overliggende tankesettet om at Norge skulle bygges opp igjen avgjørende. Man ville ikke ødelegge for næringslivet, men samtidig var det viktig å drive inn de midlene som skulle inn. Dette arbeidet forutsatte at de ansatte utviste skjønn og tok økonomiske hensyn i utarbeidelsen av kravene mot landssvikere. Direktoratet bedrev også forvaltning av enkeltpersoners formuer samt firmaer. I forbindelse med arbeidet fikk tilsynsmennene utstrakte fullmakter, men det forelå hele tiden et ønske fra staten om at man skulle forsøke å la firmaer holdes i gang. Direktoratet arbeidet også for at landssvikere og de pårørende skulle leve så ordinære liv som mulig, på tross av økonomiske krav rettet mot dem. Når man legger alt til grunn er det naturlig å konkludere med at Erstatningsdirektoratet hadde flersidete arbeidsoppgaver. De ansatte jobbet med alt fra arkivering og depot via forvaltning av bedrifter til inndrivelse av store verdier.

---

⁷¹ Bue 2004: 181-182.

Kapittel 3. Tvangsinndrivelse av verdier i Sverige

Majoriteten av Erstatningsdirektoratets arbeid foregikk i Norge, men deler av det fant også sted i Sverige. Heretter dreies fokuset mot dette arbeidet, som startet den sommeren freden kom til Norge. I den forbindelse vil jeg i det kommende legge frem ulik informasjon vedrørende denne interskandinaviske virksomheten. Myndighetene støtte umiddelbart på andre utfordringer enn i arbeidet innenlands. I startfasen viste det seg at en konvensjonell registrering av formue som i Norge, ikke kunne gjennomføres i Sverige på grunn av manglende fullmakter.⁷² Dette gjaldt i alle fall før den svensk-norske avtalen av november 1945 var inngått. Før dette tidspunktet var det utfordrende for norske myndigheter å bedrive etterforskning i nabolandet.

3.1 De samlede verdier i Sverige

Enkelte nordmenn flyttet verdier til Sverige i løpet av krigsårene, og våren 1949 hadde tallet for undersøkte svenskesaker steget til omtrent 50. Erstatningsdirektoratet sporet totalt opp minimum 1 000 000 kroner og oppnådde resultater i cirka en tredjedel av disse 50 sakene.⁷³ Sverigesakene omfattet personer med verdier av ulike størrelser og verdiene befant seg på ulike steder – noen i bank, noen i verdipapirer, mens andre hadde investert i eiendom. Det fantes dessuten eksempler på at nordmenn hadde ført smykker og diamanter over grensen.⁷⁴ Hvor store verdier var det egentlig snakk om? Hvor var disse verdiene plassert? Hvordan var verdiene kommet dit? Og hvem var eierne?

Først og fremst kan man skille mellom to ulike typer personer som hadde verdier i Sverige. Den første gruppen omfattet de som hadde bankinnskudd, aksjer eller verdipapirer, og den andre inneholdt dem som hadde medbrakt smykker, kontanter og lignende. Det kunne dessuten ha vært hensiktsmessig å skille mellom personer som overførte midler til Sverige på lovlig vis og de som brøt loven. Mangel på tilstrekkelig informasjon i kildematerialet medfører dog at dette ikke lar seg gjøre her. Det beste utgangspunktet for å undersøke nordmenns verdier i Sverige er et notat konsulent Bjerke skrev til Erstatningsdirektoratet i september 1946. I notatet finnes 15 saker om 13 personer som hadde resultert i suksessfull oppsporing. Informasjonen viser at samtlige av disse var fra den førstnevnte gruppen. Det var for øvrig stort sprik i disse verdiene, da det største beløpet var verdt 170 000 svenske kroner og det minste

---

⁷² Justis- og politidepartementet 1953: 8.

⁷³ Bjerke, Egil, konsulent som utførte enkelte konsulentoppdrag for Erstatningsdirektoratet, *RAPPORT til Erstatningsdirektoratet om økonomisk avdelings (kontors) arbeid*, 23.5.1949, s. 4, RA/S-1543/Da/L0006/0001.

⁷⁴ Bergersen, Birger, trolig ansatt i Den kongelige norske legasjonen i Stockholm, *Brev fra legasjonen til utenriksdepartementet angående landssvikermidler inndratt av den svenske stat*, 15.2.1947, RA/S-1543/Da/L0006/0002.

var på 356 svenske kroner. 7 av de 15 sakene omhandlet verdier for over 5000 svenske kroner, mens 5 saker gjaldt verdier for under 1000.⁷⁵ Disse 15 tilfellene var nokså homogene i form av at det var liten variasjon i hvor midlene var plassert. 5 av sakene gjaldt verdier i form av bankinnskudd, 2 av aktørene hadde verdier i depot, 2 saker omhandlet eiendom og 4 enkeltpersoner hadde enten obligasjoner eller aksjer – eller begge deler. I tillegg var det en person som hadde tilgodehavende i et svensk selskap.

For best å kunne anta hvordan verdiene var kommet til Sverige, må man se på hvor verdiene var plassert. Siden samtlige verdier øyensynlig var plassert enten i bank, aksjer, obligasjoner, eiendom eller svenske selskaper er det grunn til å tro at verdiene var overført på lovlig vis. Dette begrunnes med at verdiene var plassert hos såpass seriøse aktører at man skulle tro at disse ville ha blitt oppmerksomme på verdiene dersom de var ulovlig overført. Likevel kan man ikke med sikkerhet utelukke at verdiene ble overført på ulovlig vis. Dessuten er det en viss mulighet for at verdiene ble ervervet som følge av lovbrudd, men det er imidlertid lite som tilsier dette. Både Preuthun, Holm og Lissey er nevnt blant de 15 sakene, og disse kan utgjøre utgangspunktet for antakelsene vedrørende de andre sakene. Wanda Preuthun hadde ervervet sine verdier på lovlig vis, men smuglet dem med seg på sin flukt til Sverige. Hun ble ikke dømt for dette, så man kan fastslå at det i det minste ikke var et alvorlig lovbrudd. Holm hadde tilsynelatende også ervervet verdiene i Sverige på legalt vis. I likhet med Preuthun smuglet han imidlertid en sum penger over grensen. Han ble heller ikke dømt for dette forholdet. Lissey hadde etter alt å dømme kjøpt sine svenske aksjer og obligasjoner på lovlig vis, og han hadde tilsynelatende ingenting å skjule. Dermed er det så vidt meg bekjent bare 2 av 15 saker hvor verdier enten har blitt ervervet på eller brakt over til Sverige på ulovlig vis. Dermed er det nærliggende å tro at majoriteten av disse verdioverføringene var lovlige.

Alle 15 var enkeltpersoner, men det fantes likevel ett og annet firma blant den totale mengden norske aktører som hadde plassert verdier i Sverige. Det var et overveldende flertall av menn i enkeltpersonsoversikten. I disse 15 sakene fantes det kun én kvinne, den nevnte Preuthun. Sakene omfattet 12 enkeltpersoner, hvorav 3 av dem hadde verdier av to ulike typer.⁷⁶ Avslutningsvis bør det understrekes at det dog foreligger en viss usikkerhet knyttet til Erstatningsdirektoratets arbeid med å inndrive verdier i Sverige i årene etter 1946. Denne kildemessige svakheten medfører at det må foretas kvalifiserte antakelser basert på indisier. I juni 1949 pågikk arbeidet med å oppspore og tilbakedrive verdier i Sverige formodentlig

---

⁷⁵ Bjerke, Egil, *Notat til Erstatningsdirektoratet – Oppsporing, sikring og tilbakeføring av landssvikeres midler i Sverige*, 14.9.1946, s. 2, RA/S-1543/Da/L0006/0001.

⁷⁶ *Ibid*: 2.

fortsatt, noe som indikerer at det foreliggende kildematerialet ikke er helt tydelig på når arbeidet var fullstendig gjennomført.⁷⁷ I mai samme år skrev imidlertid konsulent Bjerke følgende til direktoratet: «Størsteparten av disse verdier er tilbakeført til Norge. Sikringen og tilbakeføringen bød ikke på nevneverdige problemer».⁷⁸ Naturlig avslutningstidspunkt her vil følgelig være sommeren 1949, da man ikke vet med sikkerhet hvordan direktoratets oppsporingsarbeid forløp etter dette.

3.2 Sommeren 1945

Arkivmaterialet indikerer at myndighetene visste at flere landssvikere, samt potensielle landssvikere, hadde gjemt unna midler i Sverige under krigen. Så tidlig som 26. mai 1945, mottok Utenriksdepartementet brev fra Den kongelige norske legasjonen i Stockholm vedrørende norske formuesverdier i landet. Forfatteren av brevet, August Esmarch, understreket at det på daværende tidspunkt ville bli vanskelig å gjøre noe med dette.⁷⁹ Likevel virker det som om noe var i gjære allerede da, siden han understreket at fluktkapital fra Norge trolig ble skjult for myndighetene i Sverige. Avslutningsvis i brevet skrev han at legasjonen ville undersøke mulighetene for en svensk-norsk avtale om å utveksle relevant informasjon for å forhindre skatteunndragning av norsk formue i nabolandet.⁸⁰

Inntrykket av at diskusjoner om en eventuell samarbeidsprosess var i gang, ble forsterket i løpet av sensommeren 1945. 8. august sendte kontorsjefen ved økonomisk avdeling i Erstatningsdirektoratet, Jannik Lindbæk, ut et sirkulære til fylkesrepresentanter og tilsynsmenn. I dette rundskrivet ble det fastslått at representanter fra direktoratet og Rikspolitiet skulle reise til Stockholm i løpet av de kommende ukene. Formålet med reisen var formodentlig tredelt. Først og fremst forelå det et ønske om å diskutere en eventuell myndighetsavtale, som åpnet opp for at Erstatningsdirektoratet kunne gjennomgå relevante oppgaver om norske verdier i Sverige. For det andre hadde direktoratet et mål om å inndrive midler i Sverige som tilhørte NS-medlemmer og øvrige. I forlengelsen av dette fantes også et tredje formål, hvilket innebar å etablere nok en ordening med svenske myndigheter. Ordningen omhandlet samarbeid med det svenske Rikspolitiet, slik at disse kunne etterforske saker hvor man mistenkte at landssvikermidler var ført over grensen. Avslutningsvis i dette skrivet ytret direktoratet et

---

⁷⁷ Lundh, Henrik, ansatt i juridisk avdeling i Erstatningsdirektoratet, *Fellesbrev nr. 238*, 1.6.1949, RA/S-1543/Da/L0057/0001.

⁷⁸ Bjerke, Egil, *RAPPORT til Erstatningsdirektoratet om økonomisk avdelings (kontors) arbeid*, 23.5.1949, s. 4, RA/S-1543/Da/L0006/0001.

⁷⁹ Esmarch, August, ansatt ved den kgl. norske legasjon i Stockholm, *Brev om beslagleggelse av landssvikerers midler i Sverige*, 26.5.1945, s. 2, RA/S-1543/Da/L0006/0002.

⁸⁰ *Ibid*: 2.

ønske om at fylkesrepresentanter og tilsynsmenn skulle sende aktuelt materiale om personer mistenkt for å overføre midler til Sverige.⁸¹ Allerede 6 dager senere forelå det konkrete mistanker om vel 40 enkeltpersoner og/eller foretak.⁸²

3.3 Opptakten til møtene mellom svenske og norske myndigheter

Einar Løchen var en tidligere norsk jurist, høyesterettsdommer og ansatt i Justisdepartementet. Han utførte undersøkelser i Sverige, hvor han også jobbet for Den kongelige norske legasjonen. Løchen avla en omfattende rapport til myndighetene etter sine undersøkelser i Stockholm 9.-14. august 1945. Hensikten med undersøkelsen var å kartlegge konkrete muligheter for norske myndigheter til å gjennomføre følgende i Sverige: «1. Å oppspore midler tilhørende norske landssvikere. 2. Sikre disse verdier inntil dom var falt i Norge. 3. Få dommen fullbyrdet i Sverige.»⁸³ Rapporten bar preg av at Løchen ervervet grundig innsikt i relevant svensk lovverk. I rapporten forelå dessuten konkrete tips til hva norske myndigheter burde diskutere i forhandling med svenskene. Rapporten ble dermed et viktig ledd i prosessen med å utarbeide en formell bilateral avtale. Løchen kastet dog lys over enkelte problematiske elementer vedrørende arbeidet. Det forelå eksempelvis en lovbestemmelse angående tyske midler i Sverige, men derimot ikke norske. Han anbefalte derfor at man burde søke å få gjennomført generell anmeldelsesplikt for all landssvikereiendom i Sverige. Dette fordret i så fall at Erstatningsdirektoratet og andre offentlige institusjoner i Norge stilte lister og kartotek til disposisjon for svenskene.

Løchen innså imidlertid selv at dette kunne bli vanskelig å gjennomføre i praksis, da andre svenske parter enn banker, forsikringsselskaper og lignende ikke ville få tilgang til nevnte lister.⁸⁴ Foruten det nevnte, fantes andre momenter som gjorde Løchens rapport interessant. Dersom forhandlingene om generelt disposisjonsforbud ikke ga ønskede resultater, fantes det andre muligheter for å sikre midler. Dette arbeidet kunne hjemles i spesiallover, slik som valutaforordningen og importforbudsforordningen. Avslutningsvis fremhevet Løchen at formuesverdier som var smuglet inn i Sverige kunne inndras av den svenske staten – med visse forbehold. Videre ga den nordiske konvensjon av 16. mars 1932 hjemmel til å kreve fullbyrdet en rettskraftig dom i Sverige, på lik linje med en borgerlig sak avsagt i Norge. Det samme

---

⁸¹ Lindbæk, Jannik, kontorsjef ved Økonomisk avdeling i Erstatningsdirektoratet, *Sirkulære nr. 36*, 8.8.1945, RA/S-1543/Da/L0006/0003.

⁸² Ukjent forfatter [trolig en ansatt i Erstatningsdirektoratet], *P.M Vedr.: Midler i Sverige tilhørende personer siktet etter landssvikanordningen*, 14.9.1945, s. 1-5, RA/S-1543/Da/L0006/0001.

⁸³ Løchen, Einar, norsk jurist, *Formuesverider [sic] i Sverige tilhørende norske landssvikere. Løchens rapport fra undersøkelser i Stockholm 9.-14. august 1945*, 16.8.1945, s. 1, RA/S-1543/Da/L0006/0002.

⁸⁴ *Ibid*: 2.

gjaldt for øvrig straffesaker vedrørende erstatning eller oppreisning for handlinger som har voldt skade. Et interessant aspekt er at konvensjonen ikke gjaldt dommer som omhandlet krav om inndragning eller bøter. På den annen side ville det i enkelte profitørsaker være aktuelt å få fullbyrdet eventuelle inndragningskrav i Sverige. Løchen oppfordret av denne grunn til å bringe dette fram under de forestående forhandlingene.⁸⁵

Hvordan skulle den norske stat effektivt hanskes med det ikke ubetydelige omfanget av verdiene som var gjemt unna i Sverige? Dette fordret især et bilateralt samarbeid mellom norske og svenske myndigheter. Legger man dette til grunn, kan man anta at den mest hensiktsmessige veien trolig gikk via politiske kanaler. Samarbeidet mellom statene kan sies å ha startet høsten 1945, da Erstatningsdirektoratet opprettet kontakt med det svenske Utenriksdepartementet i form av et brev sendt av kontorsjef Lindbæk til byråsjef Tage Grønvall. Lindbæk presiserte at det trolig ville dukke opp flere mistanker om bortgjemte midler i Sverige i umiddelbar fremtid. Følgelig forespurte han Grønvall om å etablere tett dialog og nære relasjoner, da dette ville være til stor hjelp. Det ble dessuten ytret ønske om å kunne gjennomføre avhør av svenske borgere, med assistanse av svensk politi. Videre ønsket direktoratet å granske relevante regnskap hos svenske firmaer, og med rettighet til å foreta eventuell ransaking. Ønskene tolkes dithen at direktoratet mente dette ville effektivisere prosessen. I tillegg ønsket de å få besvart forespørsler om midler i svenske banker.⁸⁶

Flere av de allierte landene måtte forholde seg til oppsporing og overføring av midler i etterkrigstiden. Erstatningsdirektoratet argumenterte for en annen tilnærming enn amerikanerne og britene, siden disse formodentlig gikk inn for å utøve en generell og omfattende økonomisk kontroll. Direktoratet hevdet at en slik generell sperring av norske midler i Sverige ikke ville være fordelaktig for Norges del, fordi svenske finansmyndigheter uansett ikke tillot kontroll over norske tilgodehavender uten formelt samtykke fra norsk finansdepartement eller Norges bank.⁸⁷ I kommunikasjonen mellom direktoratet og Finans- og tolldepartementet gjorde Lindbæk rede for at direktoratet – uoffisielt vel å merke - hadde diskutert oppsporing og tilbakeføring av landssvikermidler i Sverige. I forlengelsen av disse diskusjonene fant man det hensiktsmessig å sende en representant fra direktoratet til Stockholm, som ble tilknyttet legasjonens finanskontor. Denne skulle befatte seg med den praktiske gjennomføring av oppsporing og tilbakeføring av norske landssvikeres

---

⁸⁵ Løchen, Einar, norsk jurist, *Formuesverider [sic] i Sverige tilhørende norske landssvikere. Løchens rapport fra undersøkelser i Stockholm 9.-14. august 1945*, 16.8.1945, s. 3-4, RA/S-1543/Da/L0006/0002.

⁸⁶ Lindbæk, Jannik, *Brev til byråsjef Tage Grønvall ved det svenske utenriksdepartement*, 27.9.1945, s. 1-2, RA/S-1543/Da/L0006/0002.

⁸⁷ Lindbæk, Jannik, *Brev til Finans- og tolldepartementet*, 13.10.1945, s. 1-2, RA/S-1543/Da/L0006/0002.

formuesverdier.⁸⁸ Utviklingen antyder at virksomheten ble særlig prioritert av Erstatningsdirektoratet.

Svenske myndigheter ga uttrykk for at Norges anmodninger ble tatt på alvor og undersøkt nærmere, da byråsjef Grønvald gjorde det klart at de søkte å finne en «minnelig ordning.»⁸⁹ Videre gjorde han Lindbæk oppmerksom på ulike muligheter og foreliggende rettslig grunnlag med tanke på etterforskning av norske landssvikermidler.⁹⁰ På tross av dette forelå det enda ikke formelle avtaler som var tilstrekkelige for de ønskede formål. Denne situasjonen skulle dog snart forandre seg, for i midten av november 1945 var det klart for forhandlingsmøter mellom norske og svenske representanter i Stockholm. Høyesterettsadvokat Erik Poulsson fra Direktoratet for fiendtlig eiendom, Lindbæk fra Erstatningsdirektoratet og visierikspolitisjef Olav Svendsen ble sendt for å fremme Justisdepartementets sak.⁹¹

Et interessant promemoria stammer fra en måneds tid før disse møtene fant sted. Dette skrivet indikerte at det hadde vært diskusjoner hos svenske myndigheter vedrørende strafferettslig, internordisk samarbeid. Skrivet handler imidlertid primært om diskusjon av utsending av forbrytere og tvangsfullbyrdelse, og er derfor ikke direkte relevant her. Man kan like fullt argumentere for at dette skrivet til en viss grad impliserte en svensk holdning om å stille seg åpen for samarbeid med sine naboland.⁹² Argumentet underbygges ved å legge til grunn konferansen mellom representanter fra Erstatningsdirektoratet, den norske legasjonen og statssekretær Hammarskjöld den 14. september 1945. De norske representantene uttrykte et ønske om å tilrettelegge for norsk etterforskning i Sverige og få innsyn i økonomisk informasjon som befant seg i Riksbanken. Hammarskjöld stilte seg imidlertid skeptisk til innføring av alminnelig oppgaveplikt i Sverige. Av et promemoria datert 17. september som omhandler konferansen, får man derimot inntrykk av at den var preget av imøtekommenhet fra den nevnte statssekretæren. Han stilte seg eksplisitt positiv til samarbeid med norske myndigheter, med vekt på at hendelsesforløpet måtte være tilfredsstillende for begge parter.⁹³

---

⁸⁸ Lindbæk, Jannik, *Brev til Finans- og tolldepartementet*, 13.10.1945, s. 1-2, RA/S-1543/Da/L0006/0002.

⁸⁹ Grønvald, Tage, byråsjef for det svenske utenriksdepartementet, *Brev til Jannik Lindbæk, Erstatningsdirektoratet*, 22.10.1945, s. 1, RA/S-1543/Da/L0006/0002.

⁹⁰ Ibid: 2.

⁹¹ Cappelen, J., formodentlig en ansatt i Justisdepartementet, *Brev fra justisdepartementet til det kgl. utenriksdepartementet*, 26.10.1945, RA/S-1543/Da/L0006/0002.

⁹² Undén, Östen, daværende utenriksminister i Sverige, *P.M. angående skandinavisk samarbeide rörande utlämning av förbrytare och om straffverkställighet*, 5.10.1945, s. 1-3, RA/S-1543/Da/L0006/0002.

⁹³ Ukjent forfatter [trolig forfattet av en av de norske deltakerne: Direktør Lindebrække, kontorsjef Lindbæk eller finanssekretær Malterud fra legasjonen], *P.M. vedr. konferanse mellom Erstatningsdirektoratet, Legasjonen og statssekretær Hammarskjöld*, 17.9.1945, s. 1-2, RA/S-1543/Da/L0006/0002.

3.4 Novemberavtalen 1945: Grunnleggende svensk-norsk enighet

Midt i november 1945 var det omfattende møtevirksomhet i Stockholm. Der møttes svenske og norske myndigheter for å diskutere hvorvidt man kunne enes om avtaler for å effektivisere Erstatningsdirektoratets arbeid. Man har tidligere sett at direktoratet ytret ønske om spesifikke punkter i kontakt med det svenske Utenriksdepartementet. Et promemoria trolig forfattet av en ansatt ved legasjonen datert 12. november 1945 kan forstås som en forlengelse av disse ønskene samt forberedelser til forhandlingene i Stockholm. 6 konkrete punkter fremkom nemlig i dette dokumentet. Kort fortalt handlet punktene om ønsker om å delta i avhør i Sverige, anvende vitneforklaringer fra svensker til bevisbruk, tett samarbeid med svenske myndigheter, adgang til å gjennomføre disposisjonsforbud der det var hensiktsmessig samt formelle ordninger hvor man med juridisk hjemmel kunne få tilbakeført norske midler.⁹⁴ Betydningen av å få utarbeidet avtaler og overensstemmelser med svenske myndigheter var stor. Grunnen til dette var at etterforskningsarbeid fordret bred tilgang på informasjon for å gi gode resultater. Dersom man legger kommunikasjon fra sommeren og høsten 1945 til grunn, kan man med god grunn hevde at norske representanter stilte godt forberedt til møtene i Stockholm.

I tidsrommet mellom 12. og 20. november 1945 ble det avholdt flere resultatrike møter i Stockholm. Disse resulterte i en rekke ordninger ettersom partene kom til enighet i flere saker. Hvilke følger fikk disse for direktoratets arbeid i Sverige? Ordningene ble innlemmet i en svensk-norsk avtale, som fikk direkte konsekvenser for virksomheten i nabolandet. Blant annet skulle det svenske Flytkapitalbyrå, et myndighetsorgan som arbeidet med å kartlegge utenlandske verdier overført til landet, etter dette stille omfattende informasjon til disposisjon for norske myndigheter. Dette innebar opplysninger om eiendom kamuflert som svensk eller som var blitt skjult i landet på annen måte. Opplysningene var en fordel for norske myndigheters arbeid. Videre ble det avtalt å opprette direkte kontakt mellom Flytkapitalbyrå og norske myndigheter, såfremt det ble innsatt en tjenestemann ved den norske legasjonen som særlig arbeidet med saker vedrørende Erstatningsdirektoratet, Direktoratet for fiendtlig eiendom og lignende instanser.⁹⁵ Sekretær Willie Fungard ved den norske legasjonen ble tildelt dette tjenestemannsansvaret og tiltrådte i starten av desember samme år.⁹⁶

---

⁹⁴ Ukjent forfatter [avslutningsvis i dokumentet står det skrevet «Stockholm, den 12. november 1945.» Derfor er det grunn til å tro at vedkommende er tilknyttet den norske legasjonen i Stockholm], *P.M. fra Stockholm*, 12.11.1945, s. 1-3, RA/S-1543/Da/L0006/0002.

⁹⁵ Ukjent forfatter [initialene «B/IG» står skrevet oppe i venstre hjørne og denne P.M er forfattet i Stockholm. Man kan dermed anta at vedkommende er tilknyttet den norske legasjonen i Stockholm eller er kontorsjef Bjerke fra Direktoratet for fiendtlig eiendom, som var en av de norske representantene i forhandlingene i Stockholm i midten av november], *P.M fra Stockholm angående Flytkapitalbyrå*, 16.11.1945, RA/S-1543/Da/L0006/0002.

⁹⁶ Lindbæk, Jannik, *Sirk. nr. 117*, 29.11.1945, s. 1, RA/S-1543/Da/L0006/0002.

Andre viktige ordninger omfattet at norske myndigheter fikk mulighet til å begjære avhør, via svenske myndigheter, av norske selskaper og personer der det var av vesentlig betydning. I tillegg kunne de ta opp vitneforklaringer av personer i Sverige, for deretter å bruke disse i straffesaker i henhold til landssvikanordningen og andre lovbestemmelser. For Erstatningsdirektoratets del var det vesentlig for etterforskningen og eventuell straffutmåling å få god innsikt i de mistenktes økonomi. Dermed var det betydningsfullt for dem at de etter avtalene med Sverige kunne motta informasjon fra svenske myndigheter vedrørende aktuelle transaksjoner og formuesforhold. Foruten dette ble det også avtalt at norske myndigheter fikk tillatelse til å få fullbyrdet erstatningsdommer med hjemmel i norsk-svensk konvensjon av 12. mars 1932, hvorpå myndighetene skulle utarbeide lovforslag om fullbyrdelse av bot, erstatning og inndragning. I henhold til novemberavtalen kunne norske myndigheter foreta granskning, ransaking og beslag hos personer og selskaper i Sverige. Med dette fikk myndighetene endelig formell adgang til å søke inndratte midler tilbakeført, dersom disse midlene beviselig stammet fra Norge eller var flyttet derfra.⁹⁷

Norske myndigheter befant seg høsten 1945 på et gunstig sted med tanke på etterforskning av landssvikermidler i Sverige. Med dette sikter jeg til avtalene og ordningene som ble inngått de nevnte novemberdagene i Stockholm, men det var ikke dermed sagt at jobben var gjort. Flere oppgaver hvilte på Erstatningsdirektoratet, deriblant å oversende likningsmyndighetene melding om alle ferdigbehandlede landssviksaker.⁹⁸ Selv om de nevnte svensk-norske avtalene gjorde arbeidet enklere for direktoratet, forløp ikke alt smertefritt.

Våren 1946 var direktoratets virksomhet i Sverige allerede godt i gang. Likevel støtte man på visse utfordringer tilknyttet det praktiske arbeidet – deriblant at de norske representantene ved legasjonen i Stockholm ikke fikk delta i aktuelle avhør. Ettersom dette var et av punktene man ble enige om i november 1945, betraktet Erstatningsdirektoratet dette som et brudd på paragraf 1 i den svensk-norske bestemmelsen.⁹⁹ På den annen side presiserte de at de søkte å rette opp i denne feilen snarest, og følgelig kan man anta at dette ikke ble ansett som påfallende problematisk. Den øvrige etterforskningen medførte tilsynelatende resultater, da

---

⁹⁷ Ukjent forfatter [nærliggende å tro at dette er en av de norske deltakerne på disse møtene eller en ansatt ved den norske legasjonen i Stockholm, da denne P.M er forfattet i Stockholm], *P.M. fra Stockholm vedr. svensk-norske avtaler*, 17.11.1945, s. 1-2, RA/S-1543/Da/L0006/0002.

⁹⁸ Barry-Berg, R., en av kontorsjefene i Erstatningsdirektoratet, *Brev til Rikspolitisjefen ang. opplysninger og dokumenter av interesse for likningsmyndighetene*, 31.10.1945, s. 1-2, RA/S-1543/Da/L0011/0001.

⁹⁹ Gulbranson, C.A. & Lindbæk, Jannik, *Skriv fra Erstatningsdirektoratet til lovavdelingen i Justis- og politidepartementet*, 30.3.1946, s. 1-2, RA/S-1543/Da/L0006/0002; Ukjent forfatter [nærliggende å tro at dette er en av de norske deltakerne på disse møtene eller en ansatt ved den norske legasjonen i Stockholm, da denne P.M er forfattet i Stockholm], *P.M. fra Stockholm vedr. svensk-norske avtaler*, 17.11.1945, s. 1, RA/S-1543/Da/L0006/0002.

direktoratet selv ga uttrykk for at samarbeidet med svenske politimyndigheter var velfungerende. I denne perioden var de norske representantene endog i forhandling med Sveriges Riksbank for å få særskilt adgang til deres materiale vedrørende norske tilgodehavender i landet.¹⁰⁰

3.5 Direkte resultater av det bilaterale avtaleverket

Utover våren og sommeren 1946 fortsatte Erstatningsdirektoratets arbeid i Sverige i all hovedsak med hell. Virksomheten var preget av tett samarbeid mellom Den norske legasjonen, direktoratet og svenske offentlige institusjoner. I september samme år var et betydelig antall saker undersøkt, hvorav flere resulterte i omfattende verdier oppsporet. Ikke desto mindre forelå det forbedringspotensial i forarbeidet i Norge i disse sakene. I slike saker var det essensielt å ha så utfyllende informasjon vedrørende landssvikeren som mulig; personlig informasjon samt opplysninger angående vedkommendes siktelse. Dessuten ønsket direktoratet å ha kunnskap om hvilke midler det gjaldt, hvordan disse var anskaffet og hvordan de var flyttet over landegrensen. Foruten dette var det på samme tid avgjørende å vite hvor aktuelle midler var plassert og hvorvidt disse var overdratt til en annen person. På dette tidspunktet kom tilsynelatende mangelfull informasjon til uttrykk i enkelte saker, da direktoratets gjeldende oppfatning var at norske myndigheter hadde begrenset adgang til å foreta etterforskningskritt i nabolandet. Erstatningsdirektoratets sirkulære nummer 202 kan dermed sees som en naturlig konsekvens av et ønske om en noe smidigere etterforskning, da dette fokuserer på viktigheten av inngående detaljer om de siktede.¹⁰¹

Det bilaterale samarbeidet fungerte tilsynelatende godt nok, hvilket førte til resultater i flere av sakene. På tross av gode resultater, fantes imidlertid visse utfordringer i etterforskningen. Det fremgår nemlig av et notat sendt av konsulent Bjerke til Erstatningsdirektoratet at utfordringene ved mangelfull informasjon ikke var neglisjerbare. Disse fikk dermed følger for det vedvarende etterforskningsarbeidet, i form av at svenske politimyndigheter mottok til dels mangelfulle henvendelser, som igjen førte til noe irritasjon. Bjerke presiserte at man burde unngå dette, i en henstilling til norske myndigheter om behov for ytterligere presisjon samt fyllestgjørende opplysninger i enkeltsakene som ble oversendt til svenskene.¹⁰² Norske myndigheter fortsatte å presse på for gjennomslag i spørsmålet om

---

¹⁰⁰ Gulbranson, C.A. & Lindbæk, Jannik, *Skriv fra Erstatningsdirektoratet til lovavdelingen i Justis- og politidepartementet*, 30.3.1946, s. 1-2, RA/S-1543/Da/L0006/0002.

¹⁰¹ Barry-Berg, R., *Sirk. nr. 202*, 21.9.1946, s. 1-2, RA/S-1543/Da/L0011/0001.

¹⁰² Bjerke, Egil, *Notat til Erstatningsdirektoratet – Oppsporing, sikring og tilbakeføring av landssvikeres midler i Sverige*, 14.9.1946, s. 3, RA/S-1543/Da/L0006/0002.

generell oppgaveplikt for norske tilgodehavender i Sverige, siden de mente dette ville medføre omfattende resultater. Svenskene sto derimot på sitt og imøtekom ikke ønsket. I forlengelsen av dette hevdet den norske legasjonen at slike spørsmål trolig måtte løses via politiske kanaler.¹⁰³

På hvilken måte bidro de svensk-norske bestemmelsene til direktoratets arbeid? Sikring av de oppsporte midlene i Sverige forløp hovedsakelig uten store vanskeligheter. Til etterforskningsarbeidets lettelse hadde Finansdepartementet tidligere gitt bestemmelser om disposisjonsforbud på samtlige norske tilgodehavender utenfor Norge. Svenske valutamyndigheter respekterte denne bestemmelsen og fortalte samtidig om smidig samarbeid med svenske finansinstitusjoner. Dessuten opptrådte de store selskapene i tråd med denne bestemmelsen – i alle fall i større grad enn små selskaper og enkeltpersoner. Det ble i alle fall antydnet at disse var hakket mer utfordrende å berøre. Man kan følgelig anta at enkelte av de mindre aktørene ikke ble fanget opp av de økonomiske undersøkelsene, som igjen antageligvis førte til at et antall personer og små firmaer unnslopp straffeforfølgelse. Dette var riktignok en naturlig konsekvens av bestemmelsens art, da man antok at den ikke var vidtrekkende nok til å berøre samtlige svenske borgere i kontakt med landssvikerverdier.¹⁰⁴

I september 1946 var prosessen med å føre tilbake midler til Norge godt på vei. På daværende tidspunkt var allerede midler verdt flere hundretusener av kroner overført.¹⁰⁵ Så langt stammet disse fra 4 ulike saker, hvor samtlige enkeltpersoner hadde gitt fullmakt. Det betydde at midlene kunne realiseres og føres tilbake til Norge. Med grunnlag i slike fullmakter forløp følgelig disse tilbakeføringene smertefritt. Norske aktører stilte seg derimot tvilende til at dette ville bli tilfellet i alle forestående saker. Myndighetene kunne ikke ta for gitt at enhver sak etter høsten 1946 ville forløpe uten utfordringer. Hva skulle Erstatningsdirektoratet gjøre dersom noen nektet å gi fullmakt til å utføre tilbakeføringen? Legasjonen mente at eventuelle tvister som dette ikke kunne løses på administrativt vis. Man burde derimot undersøke hvordan svenskene forholdt seg til slike spørsmål, og hvorvidt det var mulig å finne en smidigere løsning for partene. Dersom kommende saker skulle bli preget av utfordringer tilknyttet manglende fullmakt, var en løsning å vente til dom var falt i Norge. Det var én mulig løsning, men dette fordret dog at landssvikermidlene kunne sikres på forsvarlig vis i Sverige mens man ventet på domfellelsen og det var ikke nødvendigvis tilfellet i samtlige saker. Ikke desto mindre

---

¹⁰³ Bjerke, Egil, *Notat til Erstatningsdirektoratet – Oppsporing, sikring og tilbakeføring av landssvikeres midler i Sverige*, 14.9.1946, s. 3-4, RA/S-1543/Da/L0006/0002.

¹⁰⁴ Ibid: 4.

¹⁰⁵ Ibid: 5.

understreket konsulent Bjerke høsten 1946 at arbeidet var tilfredsstillende, samtidig som han så forventningsfullt på direktoratets og legasjonens videre arbeid.¹⁰⁶

Ettersom kildematerialet inneholder lite informasjon om hvordan prosessen med å oppspore og inndrive midler fra Sverige foregikk etter september 1946, kan man kun foreta kvalifiserte gjetninger. Kilden til dette er en rapport om Erstatningsdirektoratets økonomiske avdeling fra mai 1949. Man får inntrykk av at dette materialet omhandler en avsluttet prosess, men dette er usikkert. Som tidligere nevnt kan det virke som om direktoratets arbeid i Sverige fortsatte også sommeren 1949, men dette er heller ikke sikkert. Ga arbeidet i Sverige egentlig ønskelige resultater for norske myndigheter frem til mai 1949? Ettersom de på dette tidspunktet hadde undersøkt hele 50 saker, kan man vel argumentere for at prosessen var fruktbar. Likevel var det slik at det kun ble resultater i omtrent 33 % av sakene, og denne lave prosentandelen for resultatbringende saker var sannsynligvis skuffende. Hva kan ha skjedd i perioden mellom september 1946 og mai 1949 med tanke på arbeidet med midlene i Sverige? Ble det svensk-norske avtaleverket avgjørende for et godt resultat? Det mest sannsynlige er at prosessen fortsatte på lignende vis som den hadde gjort inntil høsten 1946. Prosessen fungerte formodentlig som den skulle etter at avtalene var på plass, så det er liten grunn til å tro at Erstatningsdirektoratet skulle ha endret fremgangsmåte etter denne høsten. Etter alt å dømme representerte de bilaterale avtalene et nyttig rammeverk for arbeidet med landssvikermidlene i Sverige, da dette arbeidet først skjøt fart etter møtene i Stockholm november 1945. I forlengelsen av avtaleverket oppstod et velfungerende samarbeid mellom Erstatningsdirektoratet, dets økonomiske avdeling, legasjonen i Stockholm og Flytkapitalbyråen. Man kan følgelig hevde at de bilaterale enighetene ble avgjørende og at de medførte gode resultater.¹⁰⁷

---

¹⁰⁶ Bjerke, Egil, *Notat til Erstatningsdirektoratet – Oppsporing, sikring og tilbakeføring av landssvikerens midler i Sverige*, 14.9.1946, s. 5-6, RA/S-1543/Da/L0006/0002.

¹⁰⁷ Bjerke, Egil, *RAPPORT til Erstatningsdirektoratet om økonomisk avdelings (kontors) arbeid*, 23.5.1949, s. 3, RA/S-1543/Da/L0006/0001.

Kapittel 4. Sak 1: Wanda Preuthun

Wanda Preuthun er et interessant undersøkelsesobjekt især på grunn av hennes formue og sosiale omgang med okkupantene. Dessuten ble hun idømt en omfattende økonomisk straff som følge av sitt medlemskap i NS.

30. november 1946 ble det avsagt dom i Aker herredsrett i saken mot den landssviktiltalte Wanda Preuthun. Der ble hun dømt for forbrytelse mot landssvikanordningens § 3 jf. § 2 nr. 1, jf. straffelovens § 86, hvilket medførte en bot på 450 000 kroner til staten. Hun tapte også offentlig stemmerett og retten til å gjøre militærtjeneste i 10 år. Dessuten ble hun dømt til å betale 900 000 kroner i erstatning til Erstatningsdirektoratet og 200 kroner i saksomkostninger.¹⁰⁸ Det er ingen tvil om at dette var vesentlige summer når man tar i betraktning at denne straffen var i 1946-kroner. Hva førte til at hun ble idømt en så betydelig straff?

4.1 Preuthuns historie: NSH-arbeid, vesentlig formue, omfattende verdier i Sverige og hard dom

Wanda Preuthun ble født 30. august 1902 i Oslo, der hun også vokste opp. Hun giftet seg med ingeniør Christian August Selmer Hellesen, som tok hennes etternavn, i 1935. De bodde sammen med sønnen Jan i Lybekkveien i Oslo da krigen brøt ut. Den sosiale omgangen med okkupantene startet i det små for Preuthun. I løpet av april 1940 ble hun observert med en tysk offiser i sin bil og forklarte dette med at hun simpelthen ville være snill og kjøre mannen til hans forlegning.¹⁰⁹ Hendelsen utgjorde angivelig starten på hennes vennskapelige omgang med tyskerne. På tross av at sosial kontakt med disse ikke var ulovlig, ville trolig mange nordmenn ansett dette som kritikkverdig og unasjonalt. Hun hevdet dog at den sosiale kontakten var langt mer uskyldig. I tiden etter juni 1940 vanket en del tyskere hos ekteparet Preuthun, deriblant offiserer. Disse spilte tennis og deltok på selskaper og andre festligheter. Wanda bekreftet dette selv, og det underbygges av ekteparets daværende vaktmester, Halfdan Landheim, samt en nabo.¹¹⁰ Hun erklærte seg imidlertid uskyldig i det moralske spørsmålet vedrørende den sosiale

---

¹⁰⁸ Jonsrud, Liv, protokollfører i Aker herredsrett, *Rettsbok for Aker Herredsrett – sak mot Wanda Eleonore Preuthun*, 30.11.1946, s. 10, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹⁰⁹ Lømo, Odd, kriminalbetjent ved Oslo politikammer [tilsynelatende], *Rapport til Oslo politikammer ad sak nr. 4952 CD, Wanda Preuthun – avhør av Wanda Preuthun*, 6.11.1945, s. 2, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹¹⁰ Lømo, Odd, *Rapport til Oslo politikammer ad sak nr. 4952 CD, Wanda Preuthun – avhør av Halfdan Landheim*, Preuthuns gartner og vaktmester, 6.11.1945, s. 4 [dette avhøret fant sted 7.11.1945], RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004; Lømo, Odd, *Rapport til Oslo politikammer ad sak nr. 4952 CD, Wanda Preuthun – avhør av Erik Karl Ekjord*, en nabo i Lybekkveien, 6.11.1945, s. 6-7 [dette avhøret fant sted 8.11.1945], RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

omgangen, og forklarte at det kun skyldtes språkinteresse. Naiviteten kom også til uttrykk da hun erklærte at hun likte å more seg, ha det hyggelig og ønsket å unngå snakk om krig og politikk.¹¹¹

Da Preuthun meldte seg inn i NS i september 1941 var mannen hennes medlem, men hun vektla ikke desto mindre at det ikke påvirket hennes avgjørelse. Hun begrunnet medlemskapet utelukkende med at det muliggjorde sosialt arbeid i NS Hjelpeorganisasjon, NSH, hvor hun ble sosialleder av Huseby-laget året etter. Fru Preuthun beholdt sitt medlemskap i NS frem til krigens slutt, hvilket utvilsomt utgjorde et element i skjerpene retning i saken. Like fullt bedyret hun sin uskyld og hevdet hardnakkert at hun verken ytet støtte eller bidrag til NS eller frontkjemperkontoret. Partiets politiske aspekt interesserte henne ikke, og hun vedgikk at hun kun deltok på ett eneste lagsmøte og betalte kontingent.¹¹² Hennes arbeid som sosialleder omfattet simpelthen «å sørge for å få barn på landet, sende barnerike mødre på landet og anbefale de som skulle ha julehjelp».¹¹³

Under krigens gang fortsatte ekteparet Preuthun å pleie kontakten med okkupanter. Ovennevnte Landheim bekreftet sågar at dette varte helt frem til 6. mai 1945. Han ga uttrykk for at det var Wanda som stod for størstedelen av den sosiale omgangen, hvor hun og besøkende tyskere ofte satt i peisestua. Christian deltok ikke i sin kones fester, fastslo Landheim i avhør.¹¹⁴ Foreliggende informasjon vitner altså om utstrakt grad av tyskerbesøk i Lybekkveien 5. Ting tyder samtidig på at det var Wanda som i størst grad representerte vertskapet for besøkende okkupanter. Hvorfor var det slik? Uansett hva årsaken var, stilte hun seg i alle fall uvitende og komplett uforstående til at hun skulle ha ytet okkupantene støtte og hjelp.¹¹⁵ Hun stod ettertrykkelig fast ved sin uskyld i avhør: «Hun har ikke hatt noen ond hensikt med noe hun har, og erkjender intet straffbart forhold. Hun har aldrig sett enn illegal avis og har aldrig visst noe om at det var straffbart å være medlem av NS.»¹¹⁶ Enten anså fru Preuthun den sosiale kontakten for å være av det oppriktig uskyldige slaget, eller så forsøkte hun iherdig å tone ned sitt forhold til tyskerne i disse avhørene som ble foretatt etter krigens slutt.

---

¹¹¹ Lømo, Odd, *Rapport til Oslo politikammer ad sak nr. 4952 CD, Wanda Preuthun – avhør av Wanda Preuthun*, 6.11.1945, s. 2, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹¹² Ibid: 2-3.

¹¹³ Ibid: 3.

¹¹⁴ Lømo, Odd, *Rapport til Oslo politikammer ad sak nr. 4952 CD, Wanda Preuthun – avhør av Halfdan Landheim*, 6.11.1945, s. 4, [dette avhøret fant sted 7.11.1945], RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹¹⁵ Ukjent forfatter [protokollfører i Oslo forhørsrett, men navn står ikke oppført på dokumentet], *Rettsbok for Oslo forhørsrett: Efterforskning – Rettslig forundersøkelse mot Wanda Eleanor Preuthun*, 24.8.1945, s. 1, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹¹⁶ Lømo, Odd, *Rapport til Oslo politikammer ad sak nr. 4952 CD, Wanda Preuthun – avhør av Wanda Preuthun*, 6.11.1945, s. 4, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

Da freden kom til Norge 8. mai 1945, var familien Preuthun på vei til Sverige. Hvorfor forlot de bostedet sitt i Oslo denne dagen? Var denne flukten en følge av frykt for represalier for deres handlinger under krigen? Selv om ekteparet ikke innrømte dette i avhør, er det likevel god grunn til å tro det. Avhør av Christian og Wanda Preuthun indikerte i alle fall at det ikke var tilfeldig at de forlot hovedstaden 7. mai. Hun uttrykte nemlig frykt for kaotiske tilstander i Oslo ved den nært forestående tyske kapitulasjonen og følte følgelig at det var nødvendig å flykte.¹¹⁷ Leif Storhaug og hustru ble med på flukten. Storhaug fortalte i avhør at Christian og han hadde diskutert utviklingen i krigsforløpet og endatil hadde planlagt flukt til utlandet.¹¹⁸

Wanda ga uttrykk for at planen opprinnelig omhandlet å reise vekk fra byen. Hun skiftet derimot mening etter å ha overnattet i sin seilbåt ved Vikane, nær Hankø. Ettersom hennes mann og Leif hadde forlatt landet da hun våknet, ombestemte hun seg. Følgelig «fant hun at hun likesågodt kunne reise til Sverige med gutten.»¹¹⁹ Når man tar Christian og Leifs forklaringer i betraktning, finnes det grunn til å tro at Wanda Preuthun i utgangspunktet også hadde som formål å flykte til Sverige. Denne tanken kan man underbygge med to momenter. For det første hadde ekteparet Preuthun tatt med seg en betydelig kontantbeholdning – omtrent 50 000 kroner - på reisen. Foruten dette hadde de også fraktet sin fajanse- og porselenssamling samt hennes garderobe til båtlageret ved Hankø-området på forhånd før de forlot Oslo 7. mai 1945.¹²⁰ For det andre er det nærliggende å tro at Christian hadde delt sine tanker om flukt til utlandet med sin kone før avreisetidspunktet 7. mai. I forlengelsen av dette er det stor sannsynlighet for at Wanda ikke bare visste om sin manns fluktplaner, men også at hun kunne tenke seg å følge etter ham. Ettersom de hadde fraktet med seg omfattende verdier og mye klær, kan man tenke seg at ekteparet hadde planer om å være sammen med sin sønn i Sverige over lengre tid. Da er det grunn til å tro at det var mer sannsynlig at Wanda ville følge etter sin mann, enn at han skulle reise tilbake fra Sverige til Vikane.

Hvilke økonomiske verdier hadde Wanda Preuthun i Sverige? Kildematerialet tilsier at hun brakte med seg substansielle verdier på flukten dit. Ekteparets forklaringer om medbrakt

---

¹¹⁷ Lømo, Odd, *Rapport til Oslo politikammer ad sak nr. 4952 CD, Wanda Preuthun – avhør av Wanda Preuthun*, 6.11.1945, s. 4, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004; Lømo, Odd, *Rapport til Oslo politikammer ad sak nr. 4952 CD, Wanda Preuthun – avhør av Christian Selmer Preuthun*, 6.11.1945, s. 8, [dette avhøret fant sted 26.10.1945], RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹¹⁸ G., Solberg, krim. ass. ved Oslo politikammer [tilsynelatende], *Rapport til Oslo politikammer vedr. fru Wanda Preuthuns midler, tilsyn ved O.R.sakfører Nils Ustvedt – avhør av Leif Storhaug*, 11.8.1945, s. 2, [dette avhøret fant sted 14.8.1945], RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹¹⁹ Lømo, Odd, *Rapport til Oslo politikammer ad sak nr. 4952 CD, Wanda Preuthun – avhør av Wanda Preuthun*, 6.11.1945, s. 4, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹²⁰ Lømo, Odd, *Rapport til Oslo politikammer ad sak nr. 4952 CD, Wanda Preuthun – avhør av Christian Selmer Preuthun*, 6.11.1945, s. 8, [dette avhøret fant sted 26.10.1945], RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

sum spriker dog. Christian hevdet at han tok med omtrent 50 000 kroner som de delte. Han fremholdt videre at han hadde med seg 21 000 kroner da han ble transportert tilbake til Norge, og at brorparten dessuten tilhørte kona. I rettsboka fra forhørsretten kan man lese at Wanda bedyret at hun kun hadde 13 000 kroner med seg til Sverige. Hun er likevel ærlig på at hun hadde med seg sine aksjer i selskapet Marabou «og endel andre papirer»,¹²¹ men oppgir altså ikke en nøyaktig totalsum. Et skriv fra Oslo politikammer til Rikspolitisjefen viser imidlertid at det gjaldt betydelig større verdier enn ekteparet ga uttrykk for i sine respektive forklaringer. I skrevet indikerer en politiansatt at Wanda medbrakte Marabou-aksjer verdt 500 000 kroner samt ihendehaverpapirer for 270 000 kroner.¹²² Det er sannsynlig at deler av disse verdiene er noen av de samme som var registrert i hennes selvangivelse, men som ikke var å finne sommeren 1945.¹²³ Det foreliggende kildematerialet gir imidlertid ikke noe tydelig svar på dette. Summene vitner om at det i aller høyeste grad var vesentlige verdier hun tok med seg til Sverige ved krigens slutt.

Å gi et entydig og konkret svar på hvilke verdier Preuthun hadde i Sverige viser seg å være utfordrende. Dette gjelder for øvrig både hvilken type verdier og størrelsen på disse. En systematisk oversikt fra september 1946 indikerte imidlertid at Preuthuns aksjer og obligasjoner var sporet opp og tilbakeført. Dette omhandlet verdier for 200 000 norske kroner, som utgjorde 170 000 svenske kroner. Disse tallene var vesentlig lavere enn det som ble nevnt sommeren året før, da det var snakk om verdier opp mot 800 000 kroner. Som følge av manglende kildegrunnlag kan man ikke sette frem en ubestridelig påstand om at disse tilbakeførte midlene eksempelvis var de nevnte Marabou-aksjene. Man kan anta at det var de nevnte ihendehaverpapirene verdt 270 000 kroner som ble oppsporet og tilbakeført. Grunnlaget for denne antakelsen er dog tynt, siden det kun består av en relativt liten forskjell mellom verdien på disse papirene og den tilbakeførte totalsummen på 200 000 kroner. Hvis det var tilfellet at det kun var disse papirene som utgjorde summen på oversikten over Erstatningsdirektoratets arbeid, har man ikke noe grunnlag for å si hva som skjedde med Preuthuns øvrige verdier nevnt i anledning hennes flukt til Sverige. Man kan heller ikke fastslå hvorfor disse ikke er nevnt i oversikten av september 1946. De øvrige verdiene ble muligens overført til Norge på andre måter, men dette er i alle fall ikke eksplisitt nevnt i kildematerialet.

---

¹²¹ Ukjent forfatter [protokollfører i Oslo forhørsrett, men navn står ikke oppført på dokumentet], *Rettsbok for Oslo forhørsrett: Efterforskning – Rettslig forundersøkelse mot Wanda Eleanor Preuthun*, 24.8.1945, s. 1, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹²² Ukjent forfatter [en politiansatt i landssvikavdelingen ved Oslo politikammer hvis navn er utydelig], *Brev fra landssvikavdelingen ved Oslo politikammer til rikspolitisjefen*, 4.7.1945, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹²³ Ustvedt, Nils, tilsynsmann for Wanda Preuthun, *Brev til landssvikavdelingen, kriminalavdelingen ved Oslo politikammer*, 6.7.1945, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

Noe man imidlertid vet med sikkerhet er at summen på 200 000 kroner var tilbakeført til Norge på et tidspunkt før 14. september 1946. Hvordan den konkrete overføringen ble gjennomført er heller ikke omtalt i kildematerialet, men det er overveiende sannsynlig at den foregikk på samme måte som i Holms tilfelle; at Erstatningsdirektoratet var ansvarlig og Norges bank assisterte.

Mens fru Preuthun satt internert i Sverige, var norske myndigheter godt i gang med arbeidet med å bygge saken mot henne. Det innebar så vel juridisk som økonomisk nitid arbeid. Det første tegnet som viste at arbeidet var i gang, kom i form av et brev fra Erstatningsdirektoratet til politimesteren i landssvikavdelingen i Oslo og Akershus. Direktoratets representant ytret at Wanda Preuthun var oppgitt som NS-medlem, og hennes formue skulle sikres ved beslag dersom dette var tilfelle. Beslaget ble deretter foretatt og direktoratet oppnevnte overrettssakfører Nils Ustvedt som tilsynsmann¹²⁴, i tråd med fremgangsmåten for sikring av beslag og forvaltning. Direktoratet anmodet deretter politiet om å snarest bringe saken for retten. Registreringsforretning i forbindelse med beslaget var av vesentlig betydning for Erstatningsdirektoratet. Derfor ønsket de at Ustvedt skulle foreta registrering om ikke politiet gjorde det selv.¹²⁵ 13. juni 1945 gjennomførte politiansatte og tilsynsmannen beslag hos familien Preuthun, som resulterte i at eiendommen med alt løsøre ble beslaglagt.¹²⁶

Norske myndigheter fortsatte arbeidet med å klargjøre oversendelse av Wanda Preuthun til Norge. Flere institusjoner var involvert i prosessen, deriblant Statens Utlänningskommission, Det svenske valutakontor og Den svenske riksbank. Av norske instanser var særlig Den norske legasjonen og Rikspolisjefen involvert sommeren 1945. Myndighetene arbeidet på daværende tidspunkt med to mål for øye. I første omgang var det avgjørende å sperre Preuthuns økonomiske midler mens de avventet rettssak i Norge. Dernest måtte man sørge for trygg overlevering til norske myndigheter før man gikk i gang med videre juridiske og økonomiske tiltak mot henne.¹²⁷ Umiddelbar sperring av hennes verdier ble rettfærdiggjort av at det manglet mye fra hennes bankboks oppført i siste selvangivelse. Dette omhandlet verdier for over 800 000 kroner i form av aksjer og obligasjoner, som fordret en

---

¹²⁴ Ukjent forfatter [en ansatt i Erstatningsdirektoratet, men uvisst hvem], *Skriv fra Erstatningsdirektoratet til politimesteren i Oslo og Akershus, landssvikavdelingen*, 31.5.1945, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹²⁵ Ukjent forfatter [en ansatt i avdeling for Oslo & Akershus innad i Erstatningsdirektoratet, hvis navn er utydelig], *Skriv fra Erstatningsdirektoratet til politimesteren i Oslo og Aker, kriminalpolitiet, avdeling for landssviksaker*, 2.6.1945, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹²⁶ Heggelund [ukjent fornavn], krim. ass i Oslopolitiet, *Ransaking/beslag-dokument fra beslagsforretning hos Preuthun*, 13.6.1945, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹²⁷ Bøhn, Ole, en ansatt ved Rettskontoret til Den kongelige norske legasjon, *Gjenpart av brev fra Kgl. norsk legasjon, Rettskontoret til Statens Utlänningskommission*, 12.7.1945, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

rask avgjørelse.¹²⁸

Wanda Preuthun ble i Sverige frem til juli 1945, og hun ble deretter transportert til Oslo politikammer.¹²⁹ Oslopolitiet utferdiget allerede samme dag en fengslingsordre, og hun skulle sitte inne i Bredtveit fengsel i 30 dager. Dette var tilsynelatende varetekt som ble iverksatt i påvente av domsslutning.¹³⁰ Rettslig slutning kom 24. august 1945, da det i Oslo forhørsrett var klart for rettslig forundersøkelse mot henne. Kjennelsen handlet om at hun var mistenkt for forbrytelse mot landssvikanordningen, og slutningen ble at hun skulle varetektsfengsles inntil annet bestemmes, men ikke lenger enn til 1. desember samme år.¹³¹ Preuthun ble for øvrig løslatt fra Bredtveit fengsel 26. november.

De neste to månedene forløp tilsynelatende uten viktige hendelser. 1. februar 1946 skrev Ustvedt om Preuthuns økonomiske aktiva og passiva, hvor han fremholdt at hennes netto formue pr. 1. januar besto av 1 645 576 kroner.¹³² Det er ingen tvil om at det var substansielle verdier hun var i besittelse av. I forlengelsen av dette skrivet utferdiget Erstatningsdirektoratet en uttalelse vedrørende Preuthuns økonomiske forhold. Uttalelsen inneholdt informasjon om hennes aktiva, med særlig fokus på verdipapirer og obligasjoner. Direktoratet uttrykte at brorparten av formuen besto av verdipapirer. Et betydelig antall av hennes aksjer og obligasjoner ble dessuten overført til Sverige på ulovlig vis. I uttalelsen oppfordret direktoratet avslutningsvis til «at det bør nedlegges påstann om bot og erstatning etter Landssvikanordningens § 25 på tilsammen kr. 1.500.000,-»¹³³ Direktoratet rettferdiggjorde oppfordringen med at siktede var passivt NS-medlem, men hadde under hele okkupasjonen hatt betydelig forbindelse med okkupantene og hadde dessuten en vesentlig formue.

En drøy måned senere tok saken en ny vending. 13. april 1946 ferdigstilte Oslo politikammer et forelegg mot henne, som var i tråd med Erstatningsdirektoratets oppfordring. Hun ble med dette dokumentet forelagt straff, hvor grunnlaget var hennes langvarige medlemskap i NS som varte fra 1. september 1941 til frigjøringen. De økonomiske

---

¹²⁸ Ustvedt, Nils, *Brev til landssvikavdelingen, kriminalavdelingen ved Oslo politikammer*, 6.7.1945, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹²⁹ Engebretsen, Bottolf, daværende politimester i Kongsvinger, *Rapport til herr politimesteren i Kongsvinger avgitt av politimesteren selv - med vedlegg til rapporten*, 21.7.1945, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹³⁰ Ukjent forfatter [en ansatt ved Oslo politikammer], *Ordre om fengsling av Wanda Eleanor Preuthun*, 21.7.1945, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹³¹ Ukjent forfatter [protokollfører i Oslo forhørsrett, men navn står ikke oppført på dokumentet], *Rettsbok for Oslo forhørsrett: Efterforskning – Rettslig forundersøkelse mot Wanda Eleanor Preuthun*, 24.8.1945, s. 1, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹³² Ustvedt, Nils, *Status pr. 1/1.1946 for fru Wanda Preuthun*, 1.2.1946, s. 3, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹³³ Christophersen, Rolf, ansatt i Erstatningsdirektoratets Osloavdeling, *Uttalelse jfr. kgl. res. av 31. august 1945, § 2. Ad Wanda Eleonore Preuthun, født 30/8-1902, Lybekveien 5, Ullern*, 5.3.1946, s. 1-2, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

straffereaksjonene i forelegget sammenfalt med direktoratets forslag. Wanda Preuthun fikk en bot på 500 000 kroner og erstatningskravet mot henne var på hele 1 000 000 kroner. Videre tapte hun sin stemmerett i offentlige anliggender i 10 år samt retten til å gjøre tjeneste i «rikets krigsmakt».¹³⁴ Siktete avga svar lang tid etter forelegget ble fremmet; 19. juni samme år nektet hun å vedta det, noe som resulterte i rettssak.

30. november 1946 var det klart for hovedforhandling i Aker herredsrett i saken mot Wanda Preuthun. Aktor i saken var Nils Ustvedt, som hadde vært tilsynsmann for tiltalte, og I. C. Heuch Bugge var tiltaltes forsvarer. Flere dokumenter, deriblant hennes NSH-medlemskort, utskrift av NS-kartoteket og oversikt over hennes korrespondanse med okkupantene, ble presentert i retten. Deretter fikk aktor ordet, hvorpå han nedla påstand om straff. Påstanden var merkverdig fordi han mente at erstatningen burde være på 1 500 000 kroner; altså 500 000 kroner høyere enn i nevnte forelegg. Det som derimot var sammenfallende mellom aktors påstand og forelegget var summen av boten og de øvrige rettighetstapene. Avslutningsvis fikk tiltalte adgang til å forklare seg før forhandlingen ble avsluttet og saken tatt opp til dom.¹³⁵

Etter dette presenterte retten forelegget og hvilket rettslig grunnlag det hvilte på. Deretter ble fokuset rettet mot Preuthuns livsforløp og øvrige forhold vedrørende tiltalepunktene. Redegjøringen for sakssammenhengen startet med hennes bakgrunn og oppvekst, og retten slo innledningsvis fast at Wanda hadde arvet en stor formue av sine avdøde foreldre. Retten vektla i redegjøringen ulike aspekter i både skjerpene og formildende retning. Hennes NS-medlemskap ble tidlig understreket og det faktum at hun hadde vært medlem fra et tidlig tidspunkt og helt til krigens slutt ble et skjerpene moment. På den annen side konstaterte retten at tiltalte ikke hadde deltatt på møter og heller ikke vært aktivt medlem. Videre bemerket retten at hun hadde hatt posisjon som sosialleder i NSH, men dette ble formodentlig ikke vektlagt i særlig stor grad.

Selv om fru Preuthun opplyste at hun fraterniserte med tyskerne på bakgrunn av sin interesse for språk, vektla retten at hun hadde hatt sosial omgang med utelukkende tyskere i løpet av krigen. Retten fant oppførselen såpass graverende at den ikke kunne unnskyldes, slik den tiltalte prøvde med språkinteresse-argumentet. Videre bemerket retten at Preuthuns hjem nærmest sto åpent døgnet rundt for okkupanter som ville komme på besøk. Tiltalte forsto åpenbart ikke alvorligheten i sin oppførsel under krigen, da hun anførte at «hun ikke har kunnet

---

¹³⁴ Ukjent forfatter [en ansatt i kriminalavdelingen ved Oslo politikammer], *Forelegg i saken mot Wanda Preuthun, sak 4952*, 13.4.1946, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹³⁵ Jonsrud, Liv, *Rettsbok for Aker Herredsrett – sak mot Wanda Eleonore Preuthun*, 30.11.1946, s. 4, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

se noe galt i denne tyske omgang». ¹³⁶ Retten bemerket imidlertid at tiltalte hadde handlet etter eget forgodtbefinnende i sin omgang med okkupantene og samtidig utvist unasjonale holdninger som var til skadelig påvirkning for andre. De vektla endog tre konkrete punkter som gjorde at tiltalte hadde en svak sak. For det første var hun i voksenalder da krigen brøt ut, og hun burde dermed ha visst bedre enn å opptre slik. Dessuten var hun intellektuelt oppegående og burde ha skjønnet at det ikke på noe tidspunkt ble opphør i krigstilstanden. For det tredje var det forventet at hun skulle ha forstått at det var galt å støtte NS. Med dette støttet hun fienden i råd og dåd, samtidig som hennes stilling som sosialleder i et NSH-lag var en særlig bistand til krigsfienden. ¹³⁷

I skjerpene retning trakk retten blant annet frem vedvarende fraternisering med fienden og at hun utviste unasjonal holdning. I formildende retning understreket retten den utvilsomt negative innflytelsen hennes mann, som var aktiv nazist, utøvde på henne. Rettens nedlatende holdning til fru Preuthun skinte dog gjennom, da de skrev at boten var fastsatt med hensyn til at hennes muligheter til å tjene penger ikke var særlig store. «[...] hun er et typisk overklassemenneske som ikke har lært noe og som derfor ikke kan regne med å oppnå noen stilling som kan gi henne noen vesentlig inntekt.» ¹³⁸ Når det er sagt pådømte retten saken etter landssvikanordningen og ikke straffeloven, hvilket medførte gunstigere resultat for tiltalte. Hennes flukt til Sverige, hvor hun ulovlig medbrakte blant annet verdipapirer, var noe retten ikke vektla. Dermed ga hennes verdier der ikke direkte utslag for hvordan saken endte. På den annen side utgjorde hennes verdier i Sverige muligens en viss del av hennes totale formue, som ble viktig i straffutmålingen. Retten fokuserte dog på hennes omfangsrike formue, som innebar at hun evnet «å utrede en betydelig erstatning uten å bli berøvet et rimelig utkomme». ¹³⁹ Til gjengjeld endte Preuthun opp med å bli idømt 100 000 kroner mindre i erstatning, som følge av at hun var et passivt medlem og ikke var eksplisitt ondsinnet mot sine landsmenn. Boten ble også redusert til 450 000 kroner. ¹⁴⁰

Man har belegg for å hevde at Preuthun ble idømt en hard økonomisk straff. 1 350 000 i 1946-kroner omfatter omtrent 28 700 000 2018-kroner. ¹⁴¹ Ikke overraskende leverte hun ankeerklæring til Høyesterett drøye to uker etter rettssaken. Det hun la til grunn for anken var at boten og erstatningskravet var satt for høyt. Hun illustrerte dette ved å trekke frem faktorer

---

¹³⁶ Jonsrud, Liv, *Rettsbok for Aker Herredsrett – sak mot Wanda Eleonore Preuthun*, 30.11.1946, s. 6, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹³⁷ Ibid: 7.

¹³⁸ Ibid: 8.

¹³⁹ Ibid: 9.

¹⁴⁰ Ibid: 9-10.

¹⁴¹ Statistisk sentralbyrå, *Beregn prisendring*, u.å.

som at hun ikke forvoldt noen direkte skade i løpet av sitt medlemskap i NS, og at hun satt 130 dager varetektsfengslet. Hun mente at dette tilsa at hun ble idømt en altfor streng bot. Utover dette hevdet hun at retten kun hadde tatt hensyn til størrelsen på hennes formue i straffutmålingen – og ikke at medlemskapet hennes var av passiv art eller at hun satt internert i Sverige sommeren 1945.¹⁴² Høyesteretts kjæremålsutvalg avviste imidlertid anken. Det fantes mer nedslående nyheter for henne, da rettergangsbestemmelsene ved erstatningskrav i landssviksaker tilsa at Preuthuns sak skulle vært ført for lagmannsretten, og ikke herredsretten. Dette var tilsynelatende en konsekvens av uklare regler.¹⁴³ Likevel er det ikke sikkert at utfallet av hennes sak ville blitt annerledes i lagmannsretten - det blir i så fall bare spekulasjoner om man skal påstå dette.

Wanda Preuthun betalte 1 350 400 kroner til Erstatningsdirektoratet i løpet av høsten og vinteren 1947. Den påfølgende våren fikk hun erklæring om at hennes disposisjonsforbud var opphevet. I november 1949 sendte advokat Heuch Bugge et brev til Justisdepartementet på vegne av sin klient, fru Preuthun. Med dette brevet tok advokaten sikte på å få en betydelig nedsettelse av hennes idømte økonomiske sanksjoner. Han understreket at hun ble idømt en for streng straff, fordi hun var et passivt medlem uten politisk tilknytning til NS. Likeledes la han trykk på ektemannens negative påvirkning på Wanda. Heuch Bugge fremhevet at hans klient ble dømt særlig hardt – i kontrast til flere liknende tilfeller i samtiden hvor deler av summer ble gjengitt eller minsket betraktelig.¹⁴⁴ Erstatningsdirektoratet sendte i den anledning et brev til Justisdepartementet, og konkluderte med at de ikke burde godkjenne domfeltes søknad.¹⁴⁵

Alt tyder på at Justisdepartementet ikke innvilget Wanda Preuthuns søknad om nedsettelse av de økonomiske straffereaksjonene. Våren 1952 sendte Johan Bernhard Hjort en begjæring om fornyet prøving av ankeavvisningen fra 1947. Han la til grunn de store summene Preuthun ble idømt, og i begjæringen skrev han at hun «er blitt uforholdsmessig sterkt rammet gjennom bot og erstatning».¹⁴⁶ Hjort avsluttet brevet med å be kjæremålsutvalget prøve hennes sak for Høyesterett eller sende erstatningsklagen til lagmannsretten.¹⁴⁷ Forsøket endte uten hell,

---

¹⁴² Preuthun, Wanda, *Ankeerklæring til Høyesterett fra fru Wanda Preuthun over Aker herredsretts dom av 30.11.1946 i landssvik-sak nr. 469/46*, 10.12.1946, s. 1-2, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹⁴³ Ukjent forfatter [trolig advokat J. B. Hjort], *Notat om rettergangsbestemmelsene ved erstatningskrav (borgerlige rettskrav) i landssviksaker*, ukjent dato, men skrevet i løpet av 1947 eller senere, s. II, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹⁴⁴ Heuch, Bugge, J. C., Preuthuns advokat, *Brev til Det kongelige justisdepartementet vedr. Wanda Preuthuns dom av 30/11-46*, 24.11.1949, s. 1-5, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹⁴⁵ Christophersen, Rolf, *Skriv til Justisdepartementet, Fengselsstyrets Landssvikavdeling vedr. Wanda Preuthuns dom*, 20.3.1950, s. I-III, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹⁴⁶ Hjort, J. B., *Wanda Eleanor Preuthun. Begjæring om fornyet prøvelse av beslutning av 9. mai 1947 om avvisning av anke – brev til Høyesteretts kjæremålsutvalg*, 17.4.1952, s. 2, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹⁴⁷ Ibid: 1-7.

siden kjæremålsutvalget konkluderte med at det ikke fantes grunnlag for å omgjøre sin foreliggende beslutning.¹⁴⁸ Statsadvokaten for prissaker satte punktum i saken ved ikke å innvilge søknaden om ettergivelse av erstatningsbeløpet hun hadde betalt til Erstatningsdirektoratet.¹⁴⁹

I det kommende vil Wanda Preuthun undersøkes i lys av oppgavens tre variabler. Frivillighet er den første, og da er det hensiktsmessig å stille spørsmålet: handlet hun på frivillig basis? Angående argumenter som taler for frivillighet, kommer man simpelthen ikke utenom hennes betydelige sosiale omgang med tyskerne. Videre opplyste hun at hun var særlig opptatt av språk, og at krigens hendelser og politikk ikke interesserte henne. Dette taler også for at det var frivillighet som lå bak hennes valg. Dessuten ble hun også NS-medlem av egen fri vilje, hvilket førte til et langt medlemskap og verv i NSH. Når det er sagt, representerte hennes mann sannsynligvis en negativ innflytelse for henne. På den annen side gjorde hun det klart at hun inngikk medlemskapet i NS upåvirket. Dessuten er det grunn til å tro at hun også ville ha innledet sosial omgang med okkupantene dersom hun ikke hadde vært gift. Denne antakelsen er basert på informasjonen om at hun stod for en større del av den selskapelige omgangen i deres hjem enn hennes mann gjorde. Likevel er det verdt å merke seg at retten mente Preuthuns flukt var igangsatt av Christian: «En må gå ut fra et det er hennes mann som har satt flukten i verk, og forholdet kan ikke sees å ha noen betydning for straffeutmålingen».¹⁵⁰ I forlengelsen av dette er det trolig riktig å konkludere med at hun handlet på frivillig basis, men med et visst element av innflytelse fra sin mann.

Den andre variabelen er grad av alvorlighet ved hennes lovbrudd. Grunnlaget for dommen var lovbrudd mot landssvikanordningens § 2 nr. 1 og straffelovens § 86. Hennes medlemskap i NS og sosialleder-verv i NSH utgjorde disse forbrytelsene. Som følge av at hun ble dømt for forbrytelse mot § 86, er det riktig å hevde at hennes lovbrudd var alvorlig. Likevel ble hennes sak dømt etter landssvikanordningen og ikke straffeloven. Dersom forbrytelsene hadde vært særlig graverende er min mening at retten sannsynligvis ville dømt etter straffeloven, noe som hadde resultert i et mindre gunstig utfall for Preuthun. Hennes medlemskap i NS kan betraktes som et ikke-alvorlig lovbrudd som sådan, skjønt vervet som

---

¹⁴⁸ Ukjent forfatter [en som skriver på vegne av formannen i Høyesteretts kjæremålsutvalg; signaturen tyder på at vedkommende heter Ernst Willassen], *Wanda Eleanor Preuthun. Begjæring om fornyet prøvelse av beslutning av 9. mai 1947 om avvisning av anke* [svar til Hjorts begjæring av 17.4.1952], 27.5.1952, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹⁴⁹ Ukjent forfatter [en som skriver etter fullmakt fra statsadvokaten for prissaker m.v.; signaturen tyder på at vedkommende heter Eivind Hanssen], *Søknad fra Wanda Eleanor Preuthun v/ høyesterettsadvokat J. C. Heuch Bugge om ettergivelse av erstatningsansvar*, 28.11.1956, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹⁵⁰ Jonsrud, Liv, *Rettsbok for Aker Herredsrett – sak mot Wanda Eleonore Preuthun*, 30.11.1946, s. 10, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

sosialleder i NSH var derimot mer alvorlig. Samlet sett bør det sies at hennes lovbrudd var nokså alvorlige, selv om det fantes verre tilfeller. Hun ble især straffet for sin dårlige dømmekraft og store påvirkningskraft. Påvirkningskraften var en direkte følge av hennes økonomiske og sosiale posisjon, og dette var noe retten vektla.¹⁵¹

Omfang av verdier i eierskap er den tredje variabelen, og i løpet av dette underkapittelet har man sett at Preuthun var en formuende kvinne med signifikante verdier. I rettsaken ble det sågar sagt at hennes formue var på omtrent 1,6 millioner kroner. Rettens påstand var at formuen gjorde det mulig for henne å klare seg på tross av de vesentlige økonomiske straffereaksjoner som hun ble idømt. Formuen utgjorde dog et element i skjerpene retning for hennes sak: «I skjerpene retning har man lagt vekt på at tiltalte alltid har levet på den økonomiske solside».¹⁵² Hva gjaldt hennes verdier i Sverige, var hun også i en fremtredende posisjon siden hun her hadde mest verdier av de nordmennene det er tilgjengelig oversikt over.¹⁵³ Man kan dermed påstå at Preuthun var i besittelse av omfangsrike verdier før hun ble idømt de økonomiske straffene.

---

¹⁵¹ Jonsrud, Liv, *Rettsbok for Aker Herredsrett – sak mot Wanda Eleonore Preuthun*, 30.11.1946, s. 9, RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004.

¹⁵² Ibid: 7.

¹⁵³ Bjerke, Egil, *Notat til Erstatningsdirektoratet – Oppsporing, sikring og tilbakeføring av landssvikeres midler i Sverige*, 14.9.1946, s. 2, RA/S-1543/Da/L0006/0001.

Kapittel 5. Sak 2: Thorvald Lyder Holm

Thorvald Lyder Holm er definitivt en interessant person på grunn av hans historie. Han drev suksessrik hatteforretning og meldte seg til tjeneste som frontkjemper. Hans medlemskap i NS varte dessuten i hele 9 år. Holms straff var sammensatt av frihetsstraff, bot, erstatningskrav og rettighetstap. Frihetsstraffen ble satt til 9 måneders fengsel, boten til statskassen var på 15 000 kroner og erstatningskravet utgjorde 35 000 kroner. For en periode på 10 år tapte han dessuten stemmeretten i offentlige anliggender og muligheten til å tjenestegjøre i militæret.¹⁵⁴ Den samlede straffen kan betraktes som relativt hard. På hvilket grunnlag ble han dømt? Og hvordan forløp Holms historie?

5.1 Holms historie: Hatteforretning, NS, tysk krigstjeneste og store verdier i Sverige

Thorvald Holm ble født 18. juni 1913 i Oslo.¹⁵⁵ Han vokste opp under tilsynelatende gode forhold på Nordstrand, ifølge ham selv. Thorvald kom fra en gammel hatteslekt som i flere hundre år hadde vært hattemakere, men hans bestefars bedrift måtte stoppe produksjonen av nye hatter i mellomkrigstiden.¹⁵⁶ Thorvald startet som volontør hos det som angivelig var en tekstilbutikk i Kristiansand som 19-åring. Her ble han frem til han ble innkalt til militærtjeneste i 21-årsalderen. Etter endt militærtjeneste flyttet han til England, ble boende i 3 år og jobbet i «ledende firmaer i branchen»¹⁵⁷. Holm måtte dog vende hjem til Norge som følge av sin fars død i 1936 og året etter overtok han sin brors butikk på Rådhusplassen som var preget av et solid underskudd.¹⁵⁸

Etter noen år med hardt arbeid hadde Thorvald evnet å få skikk på butikken, som på daværende tidspunkt gikk godt. Han bemerket i sin levnetsbeskrivelse at hans forretning var «blant de få som holdt seg utenfor tyske og NS-organisasjoner».¹⁵⁹ Holm hadde imidlertid blitt kontaktet av disse, men nektet å svare på skrivene deres. Dessuten hadde politimyndighetene som holdt til i Victoria Terrasse kontaktet ham ved flere anledninger ettersom han nektet å selge varer til okkupantene. Foruten dette, ytret Holm at han hadde blitt arrestert på grunnlag av polemikker mot tyskerne, og at han fra 1941 og ut krigen hadde holdt illegale aviser. Hva angikk hans holdning til okkupantene under krigen, var han tilsynelatende stolt over å ha stått

---

¹⁵⁴ Christian Bull, Statsadvokat ved statsadvokatembete for landssviksaker, *L.Forelegg nr. 372 1947 mot Thorvald Lyder Holm*, 7.2.1947, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325.

¹⁵⁵ Alnæs, Iver Holter, Tilsynsmann for Thorvald Lyder Holm, *Konferanse på Ilebu med Thv. L. Holm den 29. august 1945*, 29.8.1945, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325.

¹⁵⁶ Holm, Thorvald Lyder, *Levnetsbeskrivelse*, ukjent dato, s. 1, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325.

¹⁵⁷ Ibid: 1.

¹⁵⁸ Ibid: 1.

¹⁵⁹ Ibid: 1.

imot dem. Under krigen solgte han ikke hatter til verken nordmenn eller tyskere, skjønt hans virksomhet besto av reparasjon av hatter i dette tidsrommet.¹⁶⁰ Dette var en del av hans egen beretning, men tre skriv fra NS' riksdepot bestred denne delen av hans påståtte holdning under krigsforløpet. Skrivene viste at Holms forretning kjøpte ulike tekstilvarer og luer av NS samt fikk disse levert høsten 1942 og den påfølgende vinteren.¹⁶¹ Dette er uomtvistelige bevis på at Holm drev en viss handel med NS – selv etter at han meldte seg ut av partiet den samme høsten.

Hva med Holms medlemskap i NS? Hvordan kom dette til og hvordan forløp hans tid som medlem der? Ifølge ham selv meldte han seg inn i NS i 1933. Han var for øvrig kasserer en tid etter at han ble medlem, men hadde intet tillitsverv etter dette. Før krigens utbrudd hadde han angivelig ingen interesse for politikk bortsett fra sitt medlemskap i NS og Fedrelandslaget. I sin levnetsbeskrivelse uttalte han at han ikke deltok aktivt som NS-medlem. Dessuten satte han ikke sine føtter på møter eller andre tilstelninger, og mottok heller aldri medlemsbok. For å bevise sin uskyld, fortalte han at han støtte på ulike problemer innad i partiet. Foruten at han ble innkalt til partihuset fordi han var «slærvet i munnen»¹⁶², nektet han også ved flere anledninger innkallinger til blant annet germanske SS.

Holm forsvarte sitt NS-medlemskap ikke bare ved å påpeke sin passivitet. Han uttalte at årsaken til at han forble medlem inntil 1942 simpelthen var at han trodde Tyskland ville seire. I forlengelsen av dette mente han at Norges vei til frihet gikk via NS. Optimismen rådet tilsynelatende frem til høsten 1942, da han meldte seg ut av partiet. Likevel finnes det grunn til å betvile dette. Hvis man baserer seg på det han skrev i levnetsbeskrivelsen, er det sannsynlig at han ønsket å redde sitt eget skinn og at dette veide mer enn hans tro på at NS skulle redde Norges skjebne. Holm fortalte nemlig om planer for flukt til Sverige allerede sommeren 1941. I tillegg ga han uttrykk for at flukten var hans plan om ting gikk skeis.¹⁶³ Denne tanken om å flykte over landegrensen kan trolig sies å bero på et av to ulike argumenter, hvor begge to er ganske sannsynlige. Det første er at Holm sannsynligvis planla flukt til Sverige for å redde seg selv om krigsforløpet ikke gikk som forventet. Det andre argumentet er at han var tro til NS helt til siste slutt, men at han etter endt medlemskap skrøt av å ha hatt fluktplaner klare hele tiden. Kanskje han trodde dette ville bedre hans sak, da han en dag måtte stå til rette for sin fremtreden. Et moment som styrker sannsynligheten for det første aspektet er at han fraktet

---

¹⁶⁰ Holm, Thorvald Lyder, *Levnetsbeskrivelse*, ukjent dato, s. 1-2, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325.

¹⁶¹ Thronsen, John, NS Riksøkonomisjef [skrivets signatur tyder på at det er Thronsen], *Tre ulike skriv fra Nasjonal samlings riksdepot vedr. varer kjøpt av Thv. Holm.*, 14.9.1942, 17.9.1942 & 10.12.1942, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325.

¹⁶² Holm, Thorvald Lyder, *Levnetsbeskrivelse*, ukjent dato, s. 3, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325.

¹⁶³ Ibid: 3.

80 000 kroner til Sverige. Kontantbeholdningen ville ha hjulpet ham langt på vei i å etablere et nytt liv der. Dessuten uttalte Holm at han var redd for at det ville få «[...] farlig konsekvens» om hans medlemskap ble kjent,¹⁶⁴ og at han i 1942 «[...] tenkte å flykte fra nasistene».¹⁶⁵

For å forstå hvorfor Holm meldte seg til militærtjeneste, må man undersøke hans bakgrunn. I sin levnetsbeskrivelse påsto han at han alltid hadde vært «meget nasjonal»¹⁶⁶. Grunnen til at Fedrelandslaget og NS appellerte til ham var deres nasjonale samlingstanke, hvilket betyr at han trolig ble drevet av nasjonalistiske tanker. Hendelsesforløpet etter han meldte seg ut av NS høsten 1942, samsvarer dog ikke med dette tankesettet. Han meldte seg nemlig som tolk til Den norske legion i oktober samme år, og denne var underlagt Waffen-SS. Holm viste til pragmatiske årsaker; da han eksplisitt ba om å bli sendt til Afrikafronten for deretter å gå over til engelskmennene. Dette ble bekreftet av to vitner som var hans bekjente. Holm forklarte at han ble sendt til treningskurs i Sennheim, der han raskt innså at han ikke ville bli sendt til Afrika likevel. Utviklingen var uventet, og han løste dette problemet ved å spille syk, hvoretter han ble innlagt på sykehus og arrestert. Holms frontkjemperkort indikerte at han meldte seg til tjeneste 15. august 1942, og ble permittert fra 20. desember 1942 til 13. januar 1943. Han ble dimittert 15. mars samme år.¹⁶⁷

Enkelte mente riktignok at Holm løy da han påsto at han var av god nasjonal holdning. Ifølge en kilde tjente Holm betydelige penger under okkupasjonen, og kjøpte dessuten en leiegård i hovedstaden. Videre ble han betegnet slik: «Farlig person ettersom han for ukjente folk utgir sig som jøssing. Truet en av sine brødre om å sørge for å få hans forretning stengt».¹⁶⁸ Kilden er riktignok av usikkert opphav, da både forfatter og tidspunkt er ukjent. Følgelig kan man ikke blindt stole på kildenes sannhetsgehalt. I perioden mellom Holms dimisjon og krigens slutt viste han motstand mot okkupasjonsstyret og NS, noe som resulterte i aggressiv atferd i møte med trusler fra NS-kunder i forretningen.¹⁶⁹

Hvilke økonomiske verdier hadde egentlig Holm i Sverige? I januar 1942 reiste han til Sverige som konsulent for Nasjonalhjelpen, og hadde med seg et betydelig pengebeløp. Han smuglet dessuten med seg en pengesum på et senere tidspunkt, og hadde følgelig 80 000 kroner

---

¹⁶⁴ Holm, Thorvald Lyder, *Levnetsbeskrivelse*, ukjent dato, s. 2, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325.

¹⁶⁵ Alnæs, Iver Holter, *Rapport fra konferanse på Ilebu med Thv. L. Holm den 29. august 1945*, trolig skrevet 29.8.45, s. 2, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325.

¹⁶⁶ Holm, Thorvald Lyder, *Levnetsbeskrivelse*, ukjent dato, s. 2, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325.

¹⁶⁷ Ibid: 2; Alnæs, Iver Holter, *Beretning om Thorvald Lyder Holm til Erstatningsdirektoratet*, 17.12.1946, s. 8-9, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325.

¹⁶⁸ Ukjent forfatter, *Avskrift av Ø.K reg.* [det er tilsynelatende dette som er tittelen], ukjent dato, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325.

¹⁶⁹ Alnæs, Iver Holter, *Beretning om Thorvald Lyder Holm til Erstatningsdirektoratet*, 17.12.1946, s. 7, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325.

i en bankboks i Svenska Handelsbanken i Stockholm ved krigens slutt. Forflyttingen av kontanter kan forklares med at han hadde planer om å flykte til Sverige vinteren 1942. Holm reiste dog tilbake til Norge fordi hans onkel i Stockholm pratet ham bort fra dette.¹⁷⁰ Han flyttet ikke ytterligere verdier til Sverige, og tilsynsmann Alnæs skrev dessuten i sin beretning i desember 1946 at disse 80 000 kronene var brakt tilbake til Holms bo ved hjelp av Erstatningsdirektoratet og via Norges bank.¹⁷¹

Revisorer og Alnæs fikk til slutt oversikt over Holms finanser.¹⁷² Holms næringsinntekt fra årene 1939-1944 signaliserte en stabil inntekt. Året 1939 innkasserte han 4141 kroner, hvilket var det minst innbringende året. I 1940 står han oppført med 6987 kroner, i 1941 utgjorde inntekten 9151 kroner og i 1942 var den noe lavere; 6415 kroner. I 1943 var næringsinntekten hans på sitt høyeste med 9698 kroner og i 1944 tjente han 7321 kroner. Alnæs konkluderte dermed med at det ikke forelå tvil om at Thorvald Holm hadde tjent på den foreliggende situasjonen under krigen.¹⁷³

20. mai 1945 fengslet politiet i Oslo og Aker Thorvald Holm med grunnlag i hans tidligere virksomhet underlagt SS. Hans forretning ble attpåtil beslaglagt og forseglet som følge av fengslingen.¹⁷⁴ Ulike utfordringer oppstod i tilknytning til forvaltningen av hatteforretningen. Fortrinnsvis var det vanskelig å få detaljert oversikt over finansene. Umiddelbart etter stenging og forsegling av forretningen i slutten av mai, var verken pengeskrin eller sjekkhefte å finne. Overrettssakfører Iver Holter Alnæs ble tidlig i juni 1945 oppnevnt som tilsynsmann for Holms hatteforretning.¹⁷⁵ Han sørget for at driften ble gjenopptatt i midten av juni og forretningen gikk med overskudd påfølgende år.

15. juni 1945 anmodet kriminalpolitiet om at Holms fengslingsfrist skulle settes til 120 dager for å ha tid til å innhente informasjon om ham. Anmodningen ble tatt til etterretning og vel så det; han ble løslatt først 14. november.¹⁷⁶ Fem måneder tidligere foregikk det en rettslig forundersøkelse i saken mot Holm i Oslo forhørsrett, hvor slutningen ble at siktede skulle sitte

---

¹⁷⁰ Alnæs, Iver Holter, *Beretning om Thorvald Lyder Holm til Erstatningsdirektoratet*, 17.12.1946, s. 7, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325; Alnæs, Iver Holter, *Rapport fra konferanse på Ilebu med Thv. L. Holm den 29. august 1945*, trolig skrevet 29.8.45, s. 2, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325.

¹⁷¹ Alnæs, Iver Holter, *Beretning om Thorvald Lyder Holm til Erstatningsdirektoratet*, 17.12.1946, s. 13, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325.

¹⁷² Ibid: 10-13.

¹⁷³ Ibid: 13.

¹⁷⁴ Ibid: 10.

¹⁷⁵ Ukjent forfatter [en ansatt i Erstatningsdirektoratets avdeling for Oslo og Akershus], *Skriv til politimesteren i Oslo og Aker, vedrørende meddelelse av oppnevning av tilsynsmann Alnæs*, 2.6.1945, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325.

¹⁷⁶ Ukjent forfatter [protokollfører for Oslo forhørsrett], *Rettsbok for Oslo forhørsrett i sak mot Thorvald Lyder Holm*, 14.11.1945, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325.

i varetekt frem til 15. september den høsten. I forundersøkelsen la retten vekt på hans rolle som frontkjemper, skjønt formildende elementer også ble understreket. Retten la til grunn at det forelå skjellig grunn til mistanke om forbrytelse mot landssvikanordningens § 2 og § 3 i tillegg til straffelovens §§ 86 og 98.¹⁷⁷ Det neste myndighetene foretok seg hendte 2. april 1946, da det ble holdt rett i Oslo forhørsrett for å stadfeste beslag i Holms formue. Dette juridiske tiltaket foregikk med hjemmel i landssvikanordningens § 39 og § 36 første ledd, og retten traff denne avgjørelsen på bakgrunn av mistanke om forbrytelse mot anordningens andre paragraf.¹⁷⁸

I mars 1946 var Holm tilbake i arbeid i forretningen igjen, siden tilsynsmannen tillot ham å jobbe som ekspeditør. Sommeren 1946 forløp uten at landssviksaken mot Holm ble fremmet for retten. I en oversendelse til Statsadvokatene for landssviksaker i oktober samme år, argumenterte Oslopolitiet for at det fantes grunnlag for å reise tiltale mot ham. Blant annet ble hans medlemskap i NS, NSH, hirden og Den norske legion trukket frem.¹⁷⁹ Alnæs sin innstilling sammenfalt med Oslopolitiets påstand om tiltale på samtlige punkt bortsett fra medlemskapet i NSH. Han fastholdt at passende straff var tillitstap i tråd med landssvikanordningens § 11, 1 og 2. Videre oppfordret han myndighetene til å nedlegge påstand om bot og erstatning på totalt 50 000 kroner.¹⁸⁰ Erstatningsdirektoratets uttalelse i saken mot Holm forelå i februar 1947. Denne stilte seg i det store og hele bak Alnæs og Oslopolitiets innstillinger. Direktoratet slo imidlertid fast at det ikke forelå bevis som indikerte at Holm var skyldig i økonomisk landssvik, siden hans omsetning i løpet av okkupasjonen kun var «bagatellmessig».¹⁸¹

Statsadvokaten for landssviksaker utstedte et forelegg mot Holm 7. februar 1947. Forelegget bygget på de ovennevnte innstillingene om tiltale, og foreleggets grunnlag var brudd på landssvikanordningens § 2 nr. 1a og 4. Hans fengselsstraff ble satt til 9 måneder, men endte i 3 måneder som følge av utholdt varetektsfengsling. Dertil kom en 15 000 kroners bot, tap av offentlig stemmerett, tap av rett til å utføre militærtjeneste og erstatningskrav på 35 000 kroner. De 80 000 kronene Holm hadde i depot i Sverige var tilsynelatende ikke utslagsgivende for

---

¹⁷⁷ Danielsen, E., protokollfører i Oslo forhørsrett, *Rettsbok for Oslo forhørsrett i sak mot Thorvald Lyder Holm – rettslig forundersøkelse*, 20.6.1945, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325.

¹⁷⁸ Øie, Kari, protokollfører for Oslo forhørsrett, *Rettsbok for stadfestelse av beslag i Thorvald Lyder Holms formue. Straffesak 2850/45*, 2.4.1946, s. 2, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325.

¹⁷⁹ Ukjent forfatter [en med tilknytning til Oslo politikammer, men uvisst hvem], *Oversendelse fra Oslo politikammer til statsadvokatene for landssviksaker i Oslo vedr. forslag om å reise tiltale mot Holm*, 2.10.1946, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325.

¹⁸⁰ Alnæs, Iver Holter, *Beretning om Thorvald Lyder Holm til Erstatningsdirektoratet*, 17.12.1946, s. 19-20, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325.

¹⁸¹ Risting, Johs, Ansatt i Erstatningsdirektoratets avdeling for Oslo og Akershus, *Uttalelse i henhold til kgl. res. av 3. august 1945 § 2, O.J.P nr. 3953-46L. Sak: Thorvald Lyder Holm*, 4.2.1947, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325.

hvordan hans sak endte, da dette ikke er nevnt i noen form i forelegget. Selv om han smuglet deler av denne pengesummen over til Sverige, ble han altså ikke straffet for dette. Det han derimot ble straffet for var medlemskap i NS og Rikshirden, samt for å melde seg til krigstjeneste for tyskerne. Påtalemyndigheten mente formodentlig at Holms pengesmugling til Sverige var av såpass liten betydning sammenlignet med hans nevnte forbrytelser, at den ikke ble nevnt engang. Siden Holm vedtok forelegget, unngikk han at saken endte i retten.¹⁸²

Hvordan forløp årene etter det vedtatte forelegget for Holms vedkommende? Han fikk etter en tid innvilget søknad om soningsutsettelse, og startet denne sommeren 1947. Noen måneder senere sendte han en benådningsandragende til kongen i håp om å bli fullstendig benådet. I dette skrivet vektla Holm sine psykiske og fysiske laster som følge av dommen og den påfølgende soningen. I fengselet hadde han pådratt seg hjerteproblemer samt psykiske laster. Da andragenden ble skrevet i oktober 1947, hadde han trolig sonet deler av straffen, og håpet å slippe soning av gjenværende straff i frykt for «et sammenbrudd».¹⁸³ I tillegg understreket han at Erstatningsdirektoratets forvaltning av forretningen hadde vært en betydelig påkjennelse. Dessuten vedgikk Holm at han vedtok forelegget i en uforsvarlig sinnsstemning: «Som anført har jeg vedtatt forelegget, men dette er gjort i en depresjonsperiode, hvor jeg nær sagt hadde vedtatt hva som helst for ikke å ha saken hengende over mig».¹⁸⁴ På tross av de ulike aspektene Holm understreket i sitt benådningsbrev, svarte Justis- og politidepartementet nei til hans andragende.¹⁸⁵ Med dette var endelig punktum i saken mot Holm satt, og han måtte øyensynlig sone den gjenværende straffen.

I det kommende vil Thorvald Holm undersøkes i lys av oppgavens tre variabler. Den første omhandler frivillighet, og dermed spør jeg om Thorvald Holm handlet på frivillig basis. Det finnes ingenting som tilsier at han ikke skulle ha handlet av egen fri vilje. Alt tyder på at han ble medlem i NS og meldte seg til tysk krigstjeneste av fri vilje, og at dette var veloverveide valg. Han hevdet at han trodde støtte til NS var avgjørende for Norges frihet, så dette forklarer grunnlaget for medlemskap. Videre uttalte han at han meldte seg til krigstjeneste for å hoppe av til engelskmennene på sikt. Om han sa dette for å redde sitt eget skinn, eller om dette virkelig var hensikten er vanskelig å slå fast. På tross av at han i etterkrigstiden hevdet at han vedtok forelegget i en unormal sinnsstemning, vitner foreliggende informasjon om at Holm foretok

---

¹⁸² Christian Bull, *L.Forelegg nr. 372 1947 mot Thorvald Lyder Holm*, 7.2.1947, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325.

¹⁸³ Holm, Thorvald Lyder, *Benådningsandragende til kongen*, 3.10.1947, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325.

¹⁸⁴ *Ibid*: 2.

¹⁸⁵ Halvorsen, Johannes, *Svar på benådning fra Thorvald Lyder Holm. O.J.P. nr. 3953-46L*, 14.1.1948, RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325.

sine beslutninger på frivillig basis.

Den andre variabelen tar for seg alvorligheten ved hans begåtte lovbrudd, og her skiller Holm seg ut i negativ retning. Forelegget mot ham var utstedt på grunn av nevnte forbrytelse mot landssvikanordningens § 2 og straffelovens § 86. Hans medlemskap i NS var ikke særlig alvorlig i denne sammenhengen, men medlemskapet i Rikshirden og hans korte krigstjeneste for tyskerne var av mer graverende art. Denne krigstjenesten for Waffen SS var den viktigste faktoren i spørsmålet vedrørende alvorligheten av Holms handlinger. Som tidligere nevnt lar det seg ikke gjøre å fastslå utover enhver tvil at Holm snakket sant da han hevdet at han ville tjenestegjøre for tyskerne med det mål for øye å hoppe av til engelskmennene. Det mest riktige vil trolig være å hevde at den påståtte hensikten var formildende, men bare til en viss grad. Han meldte seg tross alt til denne spesifikke tjenesten og dermed ble det straffegrunnlag, uavhengig av om Holms hensikter var gode eller ondsinnete. Krigstjenesten utgjorde for øvrig forbrytelsen mot § 86. Med dette lagt til grunn er det naturlig å konkludere med at lovbruddene var av alvorlig karakter; især i større grad enn Preuthun. I tillegg er det grunnlag for å si at hans forbrytelser var mer alvorlige enn Lisseys. Dette er basert på Holms forbrytelses militære karakter. Et interessant element som imidlertid nyanserer denne påstanden er at både Preuthun og Lissey fikk langt strengere økonomiske straffer. Dette kan tyde på at Erstatningsdirektoratet og norske påtale- og politimyndigheter anså de ulike NS-medlemmenes evne til å betale erstatning som viktigere enn å straffe folk som Holm i stor grad for sin krigstjeneste for tyskerne. Når det er sagt varte tross alt Holms tjeneste kun noen måneder, og han oppnådde i realiteten ingenting.

Den tredje variabelen handler om omfanget av Holms verdier. Nøyaktig størrelse på formuen er ikke nevnt, men det er grunn til å anta at han var en bemidlet mann som følge av sin vellykkete forretning i Oslo. En faktor som bygger opp under antakelsen er de 80 000 han hadde i depot i Sverige. Dette var en betydelig sum og han var så vidt man vet den landssvikereren med nest størst verdi i Sverige, etter Preuthun. Formuestørrelsen er det altså ikke grunnlag til å si noe uomtvistelig om, men hans verdier i nabolandet var altså av vesentlig størrelse. Etter alt å dømme hadde Holm betydelige verdier før han ble forelagt de økonomiske straffereaksjonene i februar 1947. På tross av dette eide definitivt Preuthun større verdier enn ham, og det gjaldt trolig Lissey også. Derfor er det interessant at Holm plasserte 11 000 kroner mer i Sverige enn Lissey gjorde.

Kapittel 6. Sak 3: Emil Oswin Lissey

Emil Oswin Lissey er interessant å undersøke som følge av hans liv og virke. Den tyskfødte mannen ble en suksessrik blomsterhandler i Oslo. Etter en tid ble han dog NS-medlem og utførte dessuten ulike blomsterleveranser til okkupantene. Landssvikavdelingen ved Oslo politikammer utstedte 12. juni 1946 et forelegg mot ham og hans ilagte straff var sammensatt av rettighetstap, bot og erstatningskrav. Rettighetstapet gjaldt for 10 år og omfattet tap av offentlig stemmerett samt retten til å gjøre militærtjeneste for Norge. Han fikk en bot på 100 000 kroner og et erstatningskrav på 130 000 kroner. Med dette kravet fulgte dessuten renter fra utferdigelsen av forelegget.¹⁸⁶ Man kan med rette påstå at Lissey fikk harde straffereaksjoner rettet mot seg med dette forelegget. På hvilket grunnlag var forelegget utstedt? Og hvordan var hans historie?

6.1 Lisseys historie: Blomsterforretning, NS og svenske statsobligasjoner

Emil Lissey ble født i Sebnitz i Tyskland 22. november 1873. Han flyttet til Norge i 1897, der han startet en blomsterforretning tre år senere. Samme år ble han for øvrig norsk statsborger og giftet seg med Ella. Hans blomsterforretning ble øyensynlig drevet godt i årene før krigsutbruddet og i april 1940 var den en av Oslos ledende blomsterforretninger.¹⁸⁷ Lissey stilte seg etter sigende særs negativ til den tyske invasjonen og skal ha gitt klart uttrykk for misnøyen. Ifølge ham selv innledet han ingen konkret forbindelse med okkupantene, men det var ikke til å unngå at noen tyskere oppsøkte hans forretning og etterspurte varer. Dersom han hadde slike varer fikk de kjøpt av ham, men dersom han ikke hadde måtte han sende dem på dør.¹⁸⁸ Dette kan indikere at Lissey hadde en pragmatisk tilnærming til sine tyske kunder, preget av nær spontane avgjørelser.

Lissey hadde angivelig ikke snakket med noen nazister, men sendte likevel søknad om opptagelse i NS i november 1941, hvorpå han ble medlem 15. januar 1942. Foranledningen til dette var ifølge ham selv utelukkende en tale av Josef Terboven, hvor han proklamerte at «[...] veier til Norges frihet går gjennom NS [...]».¹⁸⁹ Lissey stolte blindt på dette og stilte seg bak meningen uten videre betenkeligheter. Han vedkjente at han verken kjente noen tyske eller

---

¹⁸⁶ Tønseth, Gudbrand, politifullmektig i landssvikavdelingen ved Oslo politikammer, *Forelegg mot Emil Oswin Lissey*. Saksnr. 5933/45, 12.6.1946, s.2, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

¹⁸⁷ Andresen, C. H., Krim. ass. i Oslopolitiet, *Rapport til Oslo politikammer (landssvikavdelingen)*. Angaar: sak nr. 5933/45 Emil Oswin Lissey, blomsterhandler. Medlemskap N.S. – Ökon. Stönad – erhvervsvirksomhet. 31.1.1946, s. 1, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

¹⁸⁸ Ibid: 2.

¹⁸⁹ Alnæs, Iver Holter, Lisseys tilsynmann, *Rapport fra Tilsynsmannen for Oswin Lissey, Örmöya. Konferanse 6. juni 1945 med Oswin Lissey*, 20.6.1945, s. 2, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

norske nazister og at ingen forsøkte å presse ham til medlemskap. Han var dessuten av den oppfatning at NS var et politisk parti på lik linje med øvrige partier – og at man kunne melde seg ut når som helst uten represalier.¹⁹⁰ Dette vitner om en naivitet og uvitenhet hos Lissey vedrørende medlemskapets ulovlighet. Like fullt bør man stille spørsmålsteget ved hans forklaring, da denne er gitt etter krigens slutt. Det er nærliggende å tro at en oppegående mann som ham burde ha vært fullstendig klar over hva han bega seg ut på da han ble medlem i 1942. I tiden som NS-medlem deltok Emil Lissey kun på ett møte. Hans kone visste tilsynelatende intet om medlemskapet, da ekteparet aldri diskuterte slikt. De ansatte i hans forretning visste heller ingenting, ifølge Lissey. Vedkommende hadde ikke tillitsverv og bar heller aldri NS-merket.¹⁹¹ Ikke desto mindre måtte han avlegge ed til Quisling på medlemsmøtet, og han betalte dessuten medlemskontingent hvert år. I tillegg ytet han i løpet av okkupasjonen 1235 kroner i støtte til NS, dets paraplyorganisasjoner og Frontkjemperkontoret.¹⁹²

Siktete fremholdt i juni 1946 at han straks etter sitt eneste medlemsmøte i NS, våren 1942, innså at han ikke passet inn. Sommeren 1946 uttrykte han dessuten anger for at han i det hele tatt meldte seg inn. Tar man dette i betraktning, er det merkverdig at Lissey først meldte seg ut 5. september 1944. Han la selv sløvhet, sykdom og stor arbeidsbelastning til grunn for at medlemskapet ble så langvarig.

«Jeg tenkte stadig å melde mig ut av partiet, men det blev ikke noget av, det var nærmest sløvhet fra min side, dessuten var jeg syk, hadde angina pectoris og dobbeltsidig brokk, samtidig som jeg i min forretning hadde et for min alder kjempemessig arbeidspress.»¹⁹³

Om man stolte på hans integritet og fant ham pålitelig, kunne man tro på denne sammensatte forklaringen. Likevel fantes det grunn til å betvile den. For det første er hans sløvhet ikke tilstrekkelig grunn til å ikke melde seg ut av et parti man aldri har funnet seg til rette i. Dessuten uttrykte han anger etter sitt første medlemsmøte. Dersom hans sløvhet har veid tyngre enn hans lyst til å melde seg ut av partiet i disse årene, er det ikke formildende for hans vedkommende, men snarere tvert imot. For det andre bør man ikke betvile at sykdommen svekket ham, men man kan like fullt stille spørsmål ved denne faktoren. På grunn av at han arbeidet har han så

---

¹⁹⁰ Andresen, C. H., *Rapport til Oslo politikammer (landssvikavdelingen). Angaar: sak nr. 5933/45 Emil Oswin Lissey, blomsterhandler. Medlemskap N.S. – Ökon. Stönad – erhvervsvirksomhet.* 31.1.1946, s. 2, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

¹⁹¹ Ibid: 2.

¹⁹² Alnæs, Iver Holter, *Rapport fra Tilsynsmannen for Oswin Lissey, Ormöya. Konferanse 6. juni 1945 med Oswin Lissey*, 20.6.1945, s. 2, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556; Alnæs, Iver Holter, *Skriv til Oslo kriminalpoliti, Landssvikavdelingen vedr. Oswin Lissey*, 1.5.1946, s. 9, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

¹⁹³ Alnæs, Iver Holter, *Rapport fra Tilsynsmannen for Oswin Lissey, Ormöya. Konferanse 6. juni 1945 med Oswin Lissey*, 20.6.1945, s. 2, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

visst ikke vært så syk at en utmelding av partiet ikke var mulig å gjennomføre. Han uttrykte selv at utmeldingen skjedde i form av et brev, og dette kunne han absolutt ha sendt tidligere enn i 1944. Avslutningsvis vektlegger han det store arbeidspresset i sin blomsterforretning. Det er heller ingen grunn til å tro at dette ikke svekket ham. Likevel er det ikke en god nok grunn, når man vet hvor enkelt og raskt det var å melde seg ut av partiet. Følgelig er heller ikke hans omfattende arbeidspress en faktor som er grunn nok til å forklare hvorfor han ikke meldte seg ut tidligere. Når hver av de tre faktorene ikke er gode nok faller hans sammensatte forklarings troverdighet. Det finnes bedre grunnlag for å sette lit til hans forklaring, som forelå et par uker senere, hvor en overveldende frykt for å miste både forretningen og ansatte gjorde seg gjeldende.¹⁹⁴ Tidsdimensjonen ved hans medlemskap medførte for øvrig trolig at medlemskapet ble ansett som mer alvorlig enn om han hadde inngått og avsluttet det på et tidligere tidspunkt. Betragtningen var i tråd med tankegangen om at virksomhet i samarbeid med okkupantene samt medlemskap i NS etter 1942 var mer graverende enn de første par årene av krigsforløpet. Grunnen til det var blant annet at det frem til 1942 rådet en viss usikkerhet i Norge vedrørende hva okkupantene rettmessig kunne kreve.¹⁹⁵

Emil Lisseys blomsterforretning holdt til i Oslo og de ansatte hadde mer enn nok å gjøre under krigsforløpet, da hans blomsterforretning var blant landets ledende i perioden. Hans nettoinntekt var betydelig under okkupasjonen og han solgte varer til så vel nordmenn som tyskere. Forretningen solgte i liten utstrekning varer over disk til tyskere, men Lissey tjente derimot på blomsterleveranser til okkupantene. Leveransene ble initiert og håndtert av en tysk offiser, ifølge blomsterhandleren selv.¹⁹⁶ Disse gikk ut til ulike instanser; deriblant krigslasarettet på Aker sykehus, tyske krigskirkegårder, ulike blomsterdekorasjoner samt private tyskere tilknyttet Reichskommissariat. Selv om slike leveranser ble gjennomført, utgjorde Lisseys salg til tyskerne en relativt liten del av totalomsetningen i årene 1942-1945. I 1942 utgjorde salg til tyskere 1,2 %, i 1943 4,7 %, i 1944 7,1 % og i 1945 6,8 %.¹⁹⁷

Overrettssakfører Iver Holter Alnæs foretok registrering av Lisseys eiendeler i forretningen 20. juni 1945. Registreringen medførte at samtlige av hans eiendeler og forretning ble beslaglagt og var under forvaltning. Et par dager senere ble Alnæs oppnevnt av

---

¹⁹⁴ Alnæs, Iver Holter, *Rapport fra Tilsynsmannen for Oswin Lissey, Ormöya. Konferanse 6. juni 1945 med Oswin Lissey*, 20.6.1945, s. 4-5, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

¹⁹⁵ Andenæs 1979: 137-138.

¹⁹⁶ Andresen, C. H., *Rapport til Oslo politikammer (landssvikavdelingen). Angaar: sak nr. 5933/45 Emil Oswin Lissey, blomsterhandler. Medlemskap N.S. – Ökon. Stönad – erhvervsvirksomhet*. 31.1.1946, s. 3, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

¹⁹⁷ Alnæs, Iver Holter, *Skriv til Oslo kriminalpoliti, Landssvikavdelingen vedr. Oswin Lissey*, 1.5.1946, s. 5, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

Erstatningsdirektoratet som tilsynsmann for Lissey. I slutten av denne måneden uttrykte han at blomsterforretningen burde holdes i gang, dersom man klarte å få til en vedvarende løsning med leverandører.¹⁹⁸ I de påfølgende månedene arbeidet revisor Carl Zeuthen mye på vegne av Alnæs. Han arbeidet med å få finansiell oversikt over Lisseys blomsterforretning den sommeren og høsten, og selve beslaget ble først gjennomført i slutten av januar 1946. Dette ble utført på grunnlag av hans NS-medlemskap og hans utilbørlige ervervsvirksomhet. Lissey var ettertrykkelig uenig i påstanden om utilbørlig virksomhet, og han la til grunn bevis for å vise at tyskeromsetningen hadde vært relativt liten.¹⁹⁹

Det er allerede bragt på det rene at Emil Lisseys blomsterforretning hadde vært innbringende i mange år, men hvordan sto det til med hans personlige økonomi ved krigens slutt? Våren 1946 var Emil og hans kone innehavere av en betydelig formue. Den var bygd opp gjennom mange år og besto av eksempelvis oppsparte midler og arv. På daværende tidspunkt var den på omtrent 440 000 kroner, hvorav 220 000 av disse tilhørte Emil selv. Dessuten hadde han rettslig rådighet over 398 000 kroner.²⁰⁰ Han eide også flerfoldige aksjer, obligasjoner og sparepenger da revisor fremla en oversikt over hans økonomiske forhold våren 1946. Han hadde ihendehaverobligasjoner både i Norge og i Sverige - pålydende titusenvis av kroner. De svenske statsobligasjonene hadde Lissey tilsynelatende kjøpt for 12 000 kroner i 1928, hvoretter de hadde steget i verdi.²⁰¹ Hans eierskap av svenske statsobligasjoner kan ikke bestrides, men de ulike obligasjoners verdi og forhold er dog verdt å merke seg. I konferanse med sin tilsynsmann i juni 1945 forklarte Lissey at han hadde «[...] svenske statsoblig. i Enskilda Banken, Stockholm [...]».²⁰² Han nevner imidlertid ikke verdien av disse obligasjonene. Senere den måneden fant Alnæs 10 obligasjonsbevis fra den samme banken, hvorpå Lissey opplyste ham om at alle disse var utgått med unntak av et som gjaldt «pålydende kr. 69.000.- svensk statslån».²⁰³ Omtrent 3 måneder senere ga han dessuten informasjon om

---

¹⁹⁸ Alnæs, Iver Holter, *Rapport fra Tilsynsmannen for Oswin Lissey, Ormöya. Summarisk bokeftersyn 18.juni*, 20.6.1945, s. 1, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

¹⁹⁹ Lissey, Emil Oswin [angivelig forfatter], *Belsag [sic] i samlet formue er foretatt. Boet er tatt under forvaltning ved Erstatningsdirektoratet med o.r.sakf. I. Holter Alnäs som tilsynsmann*, 2.2.1946, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

²⁰⁰ Tønseth, Gudbrand, *P.M. fra politifullmektig Gudbr. Tønseth. Sak 5933 Oswin Lissey*, 23.5.1946, s. 2, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

²⁰¹ Schou, Aage, *Bemerkninger til o.r.sakfører Alnæs's utkast til innberetning*, 30.4.46, s. 2, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

²⁰² Alnæs, Iver Holter, *Rapport fra Tilsynsmannen for Oswin Lissey, Ormöya. Konferanse 6. juni 1945 med Oswin Lissey*, 20.6.1945, s. 4, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

²⁰³ Alnæs, Iver Holter, *Rapport fra tilsynsmannen for Oswin Lissey, Karl Johansgate 33, Oslo. Eftersyn den 27. juni 1945 i forretningens pengeskap*, 7.7.1945, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

svenske statspapirer pålydende 23 500 svenske kroner i Skandinaviska Banken i Stockholm.²⁰⁴ På dette tidspunktet hadde Lisseys tilsynelatende svenske obligasjoner verdt 92 500 svenske kroner. I mai 1946 skrev tilsynsmannen at obligasjonenes verdi omfattet 98 200 svenske kroner. Han ga samtidig uttrykk for at arbeidet vedrørende tilbakeføringen av disse verdiene var i gang. Den norske legasjonen krevde nemlig at disse obligasjonene skulle realiseres og utbyttet føres til Norges bank i norske kroner.²⁰⁵

I et notat til Erstatningsdirektoratet i september 1946 presenterte konsulent Bjerke informasjon om Lisseys svenske verdier. Han fremholdt at direktoratet sporet opp obligasjoner til en verdi av 69 000 svenske kroner, som etter alt å dømme er obligasjonene fra Enskilda Banken. Hva som hendte med obligasjonene fra Skandinaviska Banken er derimot uvisst. På dette tidspunktet hadde Lissey gitt tillatelse «til å realisere og å overføre til Norge verdien av sine svenske obligasjoner til pålydende av sv.kr. 61.000.-»²⁰⁶ Det var dermed forventet at denne overføringen skulle skje innen rimelig tid. Grunnen til at 61 000 svenske kroner skulle overføres og ikke 69 000 er ikke redegjort for, men det skyldtes trolig verdisvingninger. I likhet med Preuthuns tilfelle, står det heller ikke skrevet konkret hvordan tilbakeføringen av Lisseys midler forløp. Like fullt kan man med rimelig sannsynlighet anta at det foregikk på samme måte som med Holms verdier. Selv om det ikke står eksplisitt forklart, var Erstatningsdirektoratet etter alt å dømme også ansvarlig for at denne tilbakeføringen ble gjennomført. I tillegg nøt direktoratet godt av Norges banks hjelp i dette arbeidet.

For å nyansere er det interessant å inkludere enkelte vitnesbyrd. Da 8 ulike vitner ble spurt om fire faktorer vedrørende Lisseys liv, fremkom forskjellige svar. Disse faktorene omhandlet Lisseys politiske forhold, stønad, ervervsvirksomhet og hans frue. Angående hans politiske forhold var vitnene nokså samstemte om at de ikke visste om hans NS-medlemskap, på tross av et par vitnesbyrd som visste. Enkelte vitner mente Lissey var særs positivt innstilt til tyskerne og at han viste eksplisitt misnøye med kongefamilien, mens flertallet ikke hadde tilsvarende inntrykk. 4 av vitnene var for øvrig klar over hans straffbare økonomiske stønad, mens resten ikke var det. Hva gjaldt ervervsvirksomhet, visste 6 av vitnene om hans handel med ulike tyskere, men de ga jevnt over inntrykk av at det ikke var Lissey selv som aktivt hadde arbeidet for å opprette disse forbindelsene. Blant de vitnene som uttalte seg om Ella

---

²⁰⁴ Alnæs, Iver Holter, *Rapport fra Tilsynsmannen for Oswin Lissey. Konferanse med Lissey 18. oktober 1945*, 18.10.1945, s. 1, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

²⁰⁵ Alnæs, Iver Holter, *Skriv til Oslo kriminalpoliti, Landssvikavdelingen vedr. Oswin Lissey*, 1.5.1946, s. 7-8, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

²⁰⁶ Bjerke, Egil, *Notat til Erstatningsdirektoratet – Oppsporing, sikring og tilbakeføring av landssvikeres midler i Sverige*, 14.9.1946, s. 2, 5, RA/S-1543/Da/L0006/0002.

Lissey forelå det bred enighet om at hun ikke visste om sin manns medlemskap i NS.²⁰⁷

Herr Lissey ble av flere fremstilt som en respektert og godt likt mann i lokalsamfunnet. Like fullt var det enkelte andre som malte et annet bilde av blomsterhandleren og hans gjerninger. I vitneforklaring hevdet et vitne at Lissey ikke var så uskyldig som han ga uttrykk for selv. Med dette siktet han til at blomsterhandleren øyensynlig var med i nazistiske og okkupant-vennlige blomsterforbund og -foreninger.²⁰⁸ Et brev Lissey sendte til Næringsdepartementet vinteren 1944 bidrar til å støtte oppunder inntrykket av at han trolig ikke var så uskyldig som han erklærte. I brevet skrev han at hans ukentlige leveranser til tyskerne utgjorde anslagsvis en tredjedel av hans omsetning.²⁰⁹ Dette kan imidlertid forklares med at han trolig ønsket å overdrive forretningens tall i håp om å redde sin blomstervirksomhet. En av hans daværende kolleger berettet høsten 1945 om sin sjef Lissey og hans raseri da personalet i blomsterforretningen ikke ville ekspedere tyskere eller forsøkte å sabotere slike bestillinger. Videre meddelte kollegaen at Lissey helt til et par måneder før freden ga «[...] personalet en overhaling [...]»²¹⁰ fordi de ikke hadde ekspedert en tysk blomsterordre. Lissey bestred dog validiteten av disse forklaringene og sa at påstandene var overdrevet.²¹¹

Våren 1946 var arbeidet med å bygge saken mot Lissey i gang. Det er allerede brakt på det rene at han handlet med okkupantene. På den annen side var det knyttet uvisshet til omfanget av handelen og om den krevde inndragning da saken skulle avgjøres. Tilsynsmannen foreslo at saken skulle avgjøres i form av forelegg, og hans innstilling var inndragningskrav på 14 000 kroner samt bot og erstatning på i overkant av 120 000 kroner.²¹² Erstatningsdirektoratets uttalelse forelå 3. juni 1946. De mente at erstatningsansvaret burde bli 230 000 kroner med fradrag av bot + 4% renter fra forfall til betaling.²¹³ 9 dager senere utstedte politifullmektig Tønseth fra Oslo politiet et forelegg mot Emil Oswin Lissey. Han ble straffet for forbrytelse mot landssvikanordningens § 3 og § 2, nummer 1, 2 og 3. Grunnlaget for

---

²⁰⁷ Andresen, C. H., *Rapport til Oslo politikammer (landssvikavdelingen). Angaar: sak nr. 5933 - Emil Oswin Lissey - Medlemskap NS – Stønad – erhvervsvirksomhet .*, 1.2.1946, s. 1-6, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

²⁰⁸ Alnæs, Iver Holter, *Rapport fra tilsynsmannen for Oswin Lissey, Karl Johansgate 33, Oslo. Konferanse den 16. juni 1945 med formannen i Oslo blomsterhandleres forening Louis Syberg*, 23.6.1945, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

²⁰⁹ Lissey, Emil Oswin, *Avskrift av brev til næringsdepartementet*, 11.1.1944, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

²¹⁰ Alnæs, Iver Holter, *Rapport fra Tilsynsmannen for Oswin Lissey. Konferanse den 5. november 1945 med forretningens funksjonær Biørn*, 6.11.1945, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

²¹¹ Alnæs, Iver Holter, *Rapport fra Tilsynsmannen for Oswin Lissey. Oswin Lissey forklarer 7. mars 1946*, 7.3.1946, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

²¹² Alnæs, Iver Holter, *Skriv til Oslo kriminalpoliti, Landssvikavdelingen vedr. Oswin Lissey*, 1.5.1946, s. 9-10, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

²¹³ Barry-Berg, R., *Uttalelse i henhold til Kgl. res. av 3/8 1945 § 2. Sak: Oswin Lissey, blomsterhandler, født 22/11 1873, Heimlybakken 3, Bekkelaget*, 3.6.1946, s. 1-2, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

forbrytelse mot nummer 1 var hans NS-medlemskap, mens hans støtte til NS, NSH og frontkjemperkontoret var straff nummer 2. Grunnlaget for nummer 3 fantes i hans ervervsmessige virksomhet for fienden. Det ble ikke rettet inndragningskrav mot Lissey, men han måtte betale bot på 100 000 kroner og 130 000 kroner i erstatning med renter. Dessuten kom tap av offentlig stemmerett og rett til å tjenestegjøre militært i tillegg.²¹⁴

Tiden etter forelegget ble utfordrende for den daværende 72-åringen Emil Lissey. Etter at forelegget ble kjent gikk samtlige ansatte i forretningen ut og erklærte at de ville slutte dersom han viste seg i butikken i arbeidstiden. Lissey og hans ansatte kom riktignok til enighet om en avtale noen dager senere. Den inneholdt ulike retningslinjer og føringer for den påfølgende tiden.²¹⁵ Lissey betraktet forelegget som altfor strengt og ville på et tidspunkt ikke vedta det. Likevel ble denne avtalen og samtale med advokat Leif Rode utløsende årsaker til at han vedtok forelegget i juli 1946,²¹⁶ på tross av at Lisseys advokat, Schou, også mente den økonomiske straffen var høy. Dermed ble saken avgjort og rettssak unngått.

Hvordan påvirket rettighetstapene og de økonomiske straffereaksjonene Lissey? Slik det fremgår av hans søknad om benådning for rettighetstap, uttrykte han at det gikk utover personlige og forretningsmessige forhold. Spesielt rettighetstapene gjorde negative utslag, fordi det medførte at han ble utelukket av flere foreninger, fagforeninger og andre sammenslutninger. Dette brakte videre med seg utfordringer med distansehandel og betydelige forretningstap. Han angret på sin «[...] ulykksalige innmeldelse i NS»,²¹⁷ og førte opp flere momenter som kunne tale i formildende retning. Det gjaldt blant at hans inntekter fra tyskerne ikke var stort mer enn hva andre blomsterforretninger i Oslo kunne vise til under okkupasjonen, hans voksne alder og hans passive medlemskap.²¹⁸ Flere valgte å gå god for Lissey i forbindelse med hans benådningssøknad til Kongen, deriblant hans tilsynsmann, hans advokat Schou, daværende lensmann på Nordstrand Gudbrand Tønseth samt høyesterettsadvokat Leif Rode. Lissey overlevde ikke lenge nok til å få oppleve en eventuell benådning. Han avgikk ved døden 30. juni 1948 og dermed bortfalt hans søknad.

Alnæs sendte i desember 1949 en søknad om ettergivelse av bot og erstatning hvor han fremholdt at det etter forelegget at ble vedtatt, fremkom informasjon om at det kun var omtrent

---

²¹⁴ Tønseth, Gudbrand, *Forelegg mot Emil Oswin Lissey*. Saksnr. 5933/45, 12.6.1946, s.1-3, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

²¹⁵ Lissey & hans ansatte, *Mellom undertegnede OSWIN LISSEY og personalet i hans blomsterforretning er i dag inngått sådan overenskomst*, 19.6.1946, s. 1-3, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

²¹⁶ Lissey, Emil Oswin, *Til Kongen. Søknad fra blomsterhandler Oswin Lissey, Oslo, om benådning for rettighetstap, vedtatt ved forelegg av 12. juni 1946*, 22.8.1947, s. 2, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

²¹⁷ Ibid: 3.

²¹⁸ Ibid: 2-4.

3 % av Lisseys totalomsetning som hadde gått til tyskerne.²¹⁹ Saken fikk ikke et positivt endelikt. Justis- og politidepartementet avga svar i desember 1953, og det endte med at verken boten eller erstatningsbeløpet ble ettergitt.²²⁰

Det er relevant å vurdere Lissey i lys av de tre variablene. Frivillighet utgjør oppgavens første variabel, og spørsmålet er derfor om Emil Lissey handlet på frivillig basis. I mine øyne er det lite eller ingenting som tilsier at Lissey ikke fattet avgjørelser av fri vilje, snarere tvert imot. Han skal etter sigende ha blitt så inspirert av Terbovens tale at han bestemte seg for å søke om medlemskap i NS høsten 1941. Terboven var tydeligvis hans eneste innflytelse i så henseende, og Lissey sa dessuten selv at ingen påvirket ham til å søke medlemskap. Det later også til at avtalene om de ulike blomsterleveransene han utførte for tyskerne var inngått på frivillig basis av blomsterhandleren. Selv om Lissey protesterte mot at han var initiativtaker i disse, og endog erklærte at han forsøkte å sabotere dem, signaliserer leveransenes omfang og varighet at han i det minste ikke gjorde nok for å sabotere. Dermed virker hans forklaring lite troverdig og det er forholdsvis godt grunnlag for å hevde at han inngikk disse avtalene frivillig. Videre vitner foreliggende informasjon om at han frivillig ble værende medlem i NS på tross av en umiddelbar, selverklært følelse av å ikke høre til der. Når man adderer alt dette er det rimelig å hevde at Lissey foretok sine valg på frivillig basis.

Grad av alvorlighet for lovbrudd er den andre variabelen, og her skiller Lissey seg delvis fra de to andre ved at han kun ble straffet for forbrytelser mot landssvikanordningen. Grunnlaget for forelegget mot ham var tredelt, hvorav hans medlemskap i NS utgjorde første del. Politiet bemerket om hans medlemskap at han deltok i lagsmøter, sverget ed til Quisling og hadde betalt medlemskontingent.²²¹ Interessant informasjon dukket opp her, da politiet uttrykte at han hadde deltatt på flere lagsmøter. Lissey erklærte dog selv at han kun hadde deltatt på ett møte i løpet av krigen. Denne opplysningen fra politiet kan bero på at de satt med annen informasjon for hånden enn øvrige kilder viser, eller det kan simpelthen være en glipp. Dette er uvisst, så man har ikke grunnlag for å konkludere med verken det ene eller det andre. Den andre delen av hans forbrytelser omhandlet hans økonomiske bistand til ulike nazistiske institusjoner og organisasjoner i Norge. Dessuten var de ulike blomsterleveransene til okkupantene den tredje grunnen til straffen. Når man betrakter disse forbrytelsene hver for seg,

---

²¹⁹ Alnæs, Iver Holter, *Brev til Justisdepartementet. Søknad om nedsettelse ved ettergivelse av bot og erstatning betalt av Oswin Lissey, Ormøya, innehaver av blomsterforretningen av samme navn i Karl Johansgate 33, Oslo, 22.12.1949, s. 1, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.*

²²⁰ Breder, Aug. Nissen, formodentlig ansatt i Justis- og politidepartementet, *Benådning – Emil Oswin Lissey, 7.12.1953, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.*

²²¹ Tønseth, Gudbrand, *Forelegg mot Emil Oswin Lissey. Saksnr. 5933/45, 12.6.1946, s. 1, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.*

fremstår de kanskje ikke som særlig alvorlige. Likevel er det klart at den samlede alvorlighetsgraden er større enn som så og straffen ble deretter. Om hans forbrytelser ikke hadde vært så alvorlige, ville straffen ha blitt vesentlig mildere. Når det er sagt, er bidragene til NSH, Frontkjemperkontoret og lignende relativt små. Dessuten bør leveranse av blomster til okkupantene på generelt grunnlag betraktes som til dels uskyldige forbrytelser. Når det er sagt utgjorde Lisseys leveranser totalt 81 037 kroner, hvilket var en omfattende sum.²²² Leveransene var ikke av krigsviktig art, men de ble definert som ervervsmessig virksomhet for fienden som følge av at leveringene pågikk i 4 år og var betydelige. Totalt sett kan man konkludere med at Lisseys forbrytelser var alvorlige nok til å bli straffet hardt, men de var samtidig ikke blant de mest graverende tilfellene.

Den tredje variabelen handler om omfang av verdier i Lisseys eierskap. Som tidligere nevnt hadde Emil og hans kone en relativt stor formue før forelegget ble utstedt. Den var på omtrent 440 000 kroner, og han hadde rådighet over størstedelen av disse verdiene. Foruten dette eide han aksjer og obligasjoner for store verdier. Lissey hadde i lang tid eid svenske obligasjoner, og Erstatningsdirektoratet klarte å spore opp disse til en verdi av 69 000 svenske kroner i september 1946. Deretter ga han sitt fulle samtykke, slik at det kun gjensto å realisere og tilbakeføre verdiene. Etter alt å dømme ble disse overført til Norge på samme vis som for Preuthun og Holms vedkommende. Dersom man tar Lisseys vesentlige formue og verdier i Sverige i betraktning, er det hensiktsmessig å konkludere med at han eide betydelige verdier før han vedtok forelegget.

---

²²² Tønseth, Gudbrand, *Forelegg mot Emil Oswin Lissey*. Saksnr. 5933/45, 12.6.1946, s. 1, RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556.

Konklusjon

Dette masterprosjektet har omhandlet den økonomiske delen av landssvikoppjøret, med særlig fokus på Erstatningsdirektoratet og dets drift i Sverige. Dessuten har fokuset ligget på de ulike inndrivelsesbestemmelsene, som i tillegg til øvrige lovbestemmelser i landssvikanordningen og straffeloven av 1902 utgjorde det juridiske grunnlaget for direktoratets virksomhet i landssvikoppjøret. Ved hjelp av tre ulike saker har jeg belyst hvordan direktoratet arbeidet, med særlig vekt på oppsporing og inndrivelse av landssvikeres midler i Sverige. En grunnleggende likhet mellom Preuthun, Holm og Lissey var at alle hadde relativt store verdier i Sverige. Dette elementet dannet grunnlaget for oppgaven. Videre har formålet vært å undersøke hvorvidt Erstatningsdirektoratet behandlet disse tilfellene likt. For å undersøke dette på en hensiktsmessig måte valgte jeg følgende problemstillinger: 1) Hvordan arbeidet Erstatningsdirektoratet? 2) Hvordan ble avtalene med Sverige til? 3) Hva var Preuthun, Holm og Lisseys likheter og forskjeller? og 4) Hvilke verdier hadde de i Sverige, og fikk dette utslag for hvordan deres saker endte?

Når det gjelder oppgavens første problemstilling, er det tydelig at Erstatningsdirektoratet arbeidet med mange ulike ting i de syv årene direktoratet eksisterte. Man ser imidlertid at direktoratets fokus hele tiden lå på økonomisk landssvik – i en eller annen form. Det hadde vært fordelaktig hvis det foreliggende kildematerialet ga mer konkret informasjon om Erstatningsdirektoratets arbeid med å spore opp og drive inn midler, men kildematerialet var dessverre dels mangelfullt. Direktoratet samarbeidet med ulike instanser, og var utformet slik at driften både var sentralisert og desentralisert. Tilsynsmennene i direktoratet var essensielle for institusjonens suksess, og uten dem ville trolig ikke arbeidet vært så innbringende.

Avtalene mellom Norge og Sverige ble til som et resultat av omfattende møtevirksomhet og løpende kontakt i 1945. Det var trolig avgjørende med et visst press fra norske myndigheter for å få avtalene på plass. Dette svensk-norske avtaleverket spilte en avgjørende rolle og åpnet sågar opp for at Erstatningsdirektoratet kunne utføre sin rolle med å oppspore og tilbakeføre landssvikeres midler fra Sverige vesentlig mer effektivt. Dokumentasjon om dette praktiske arbeidet som norske og svenske myndigheter utførte i samarbeid med finansielle institusjoner, er imidlertid slående liten i Erstatningsdirektoratets arkiv. Det var på forhånd antatt at kildematerialet skulle inneholde forholdsvis mye informasjon om denne virksomheten, men akkurat dette var en negativ overraskelse.

Når det gjelder likheter og forskjeller i de ulike sakene, er det flere elementer jeg vil

trekke frem. Preuthun, Holm og Lisseys juridiske endelikt samsvarer fordi samtlige ble straffet for landssvik, selv om det skjedde på ulikt vis. Dessuten ble alle tre straffet for sitt medlemskap i NS, alle mistet de tidligere nevnte rettighetene for en periode på 10 år og alle måtte betale bot og erstatning til Erstatningsdirektoratet. Videre forsøkte de tre uten hell å bli benådet for enten hele, eller deler av, sin straff. Noe annet juridisk bemerkelsesverdige er at ingen av de tre ble dømt for verdiene de hadde i Sverige. Kan det bety at landssvikermidler i utlandet ikke var særlig viktig for Erstatningsdirektoratet? Min mening er at det ikke er grunnlag nok for å påstå dette, siden direktoratet jobbet hardt over mange år for å oppnå resultater i dette utenlandsarbeidet. Grunnen til at ingen av de tre ble straffet var formodentlig at deres verdier var opptjent, og for Lisseys vedkommende brakt over til Sverige, på lovlig vis.

Samtlige ble straffet for landssvik, men dette forekom på diverse måter. Preuthun ble dømt i retten, mens Holm og Lissey vedtok det utstedte forelegget og slapp at deres saker gikk til retten. En annen forskjell er at Preuthun hadde betydelig større verdier enn de andre, og hun fikk derfor en vesentlig mer omfattende økonomisk straff; nesten 29 000 000 i 2018-kroner. For å illustrere hvor stor hennes økonomiske straff var, kan man vise til statistikken (kapittel 1.1) som viste at den totale erstatningssummen i Norge var på 73 millioner; og Preuthun stod for 900 000 kroner av disse på egenhånd. Holm slapp unna med en total økonomisk straff på omtrent 1 000 000 i 2018-kroner, mens Lisseys straff tilsvarte rundt 4 900 000 2018-kroner.²²³ Holm var for øvrig den eneste som måtte sone fengselsstraff. Han fikk 9 måneders fengsel, riktignok med 179 dager fratrukket på grunn av tidligere sonet varetekt. Videre omhandlet en tredje forskjell motivasjon og bakenforliggende tanker i løpet av krigen. Der Preuthun tilsynelatende ikke brydde seg nevneverdig om politikk og krig, men heller la til grunn språkinteresse for sin omgang med tyskere, skilte hun seg fra de andre. Både Holm og Lissey uttalte at de var overbevist om at de måtte støtte NS for å sørge for langsiktig frihet i Norge. Avslutningsvis bør en siste ulikhet understrekes, nemlig ulikheter i det strafferettslige grunnlaget i de tre sakene. Foruten forbrytelse mot landssvikanordningen, ble Preuthun dømt for forbrytelse mot straffelovens § 86, men hun ble pådømt etter landssvikanordningen. Holm ble forelagt straff for forbrytelse mot samme paragraf i tillegg til landssvikanordningen, mens forelegget mot Lissey utelukkende ble utstedt på grunn av hans forbrytelser mot landssvikanordningen. Når man skal konkludere vedrørende oppgavens tredje problemstilling må man ta med i betraktningen at bildet av de tre personenes likheter og forskjeller er nyansert. Likhetene og forskjellene fremhevet her danner et bilde av tre personer med ulike særpreget samt

---

²²³ Statistisk sentralbyrå, *Beregn prisendring*, u.å.

flere likheter. Resultatet hadde sannsynligvis blitt omtrent det samme om oppgavens saker hadde omhandlet andre landssvikere med midler i Sverige.

Fjerde og siste problemstilling handler om de tre personenes verdier i Sverige og hvorvidt disse fikk utslag for hvordan sakene endte. I oppgaven er det gjort rede for hva slags midler det var snakk om – både med tanke på omfang og hva de besto av. For Wanda Preuthuns vedkommende gjaldt det verdier for 200 000 kroner, og disse besto tilsynelatende av aksjer og obligasjoner. Thorvald Holm hadde 80 000 kroner i depot i en svensk bank, mens Emil Lissey hadde obligasjoner for 69 000 svenske kroner i Sverige. Preuthun og Holms verdier ble formodentlig tilbakeført til Norge i sin helhet, mens Lissey ga fullmakt slik at Erstatningsdirektoratet kunne tilbakeføre 61 000 svenske kroner til Norge. Preuthuns verdier i Sverige kan ha inngått i utregningen av hennes formue i straffutmålingen, men dette står ikke eksplisitt nevnt. Dermed er utgangspunktet at hennes verdier i Sverige ikke fikk utslag for hvordan hennes sak endte i retten, siden retten så bort fra hennes flukt ut av landet inkludert medbrakte verdier. Det finnes heller ingen indikasjon på at de to andres verdier i Sverige ble utslagsgivende for hvilket resultat deres saker fikk.

Som følge av arbeidet med denne masteroppgaven og hvilke resultater jeg har funnet, setter jeg frem en tese her i konklusjonen. Min tese er at Erstatningsdirektoratets arbeid med landssvikermidlene i Sverige kan betraktes som relativt suksessfullt, skjønt resultatene formodentlig ikke ble slik de ønsket siden omtrent 1/3 av sakene ga resultat. Med unntak av rettens syrlige bemerkninger om Preuthun i rettssaken, behandlet direktoratet etter alt å dømme Preuthun, Holm og Lisseys saker relativt likt, på tross av at den ene saken endte i retten og de to andre ble avgjort i form av forelegg. Tesen bygger på informasjonen som er fremsatt i oppgaven, og er et resultat av både objektive fakta så vel som subjektive, hermeneutiske tolkninger av det kildematerialet har å by på.

Avslutningsvis er det rom for en kort redegjøring for hvordan dette prosjektet har brakt forskning på Erstatningsdirektoratet og dets arbeid videre. Først og fremst byr oppgaven på utfyllende informasjon om direktoratet, hvordan det var organisert og hvordan arbeidet foregikk, med særlig vekt på innsatsen med landssvikermidlene i Sverige. I så måte kan man hevde at min forskning har bygd videre på Svein Bues bidrag. Videre har jeg fremlagt resultater som sier en del om de tre sakene direktoratet etterforsket. Forskningsresultatene ble preget av delvis mangelfulle kilder, slik at jeg ikke kunne bringe på det rene så mye som jeg ønsket om direktoratets oppsporing og tilbakeføring av verdiene i Sverige. Siden mitt prosjekt har undersøkt elementer som har vært gjenstand for lite forskning er det dog utfordrende å sammenligne mitt arbeid med andres.

Andre innfallsvinkler til fremtidig forskning på lignende temaer finnes. Fremfor alt vil det være interessant om noen fokuserer på andre saker. Erstatningsdirektoratet undersøkte omtrent 50 saker vedrørende landssvikerverdier i Sverige, så det er nok å velge blant. Direktoratet sporet opp midler i Sverige tilhørende blant annet Einar von Zernichow, Ernst Dishington og Magnus Engzelius, som alle er personer man kan undersøke. En annen mulighet er å undersøke Erstatningsdirektoratets samarbeid med Direktoratet for fiendtlig eiendom.

Primærkilder

Riksarkivet, Oslo

RA/S-1543 – Erstatningsdirektoratet:

RA/S-1543/Da/L0006/0001: Konsulent E. Bjerkes rapport til ED om økonomisk avdelings (kontors) arbeid.

RA/S-1543/Da/L0006/0002: Oppsporing og tilbakeføring av landssvikermidler i Sverige.

RA/S-1543/Da/L0006/0003: Korffs arbeidsgruppe.

RA/S-1543/Da/L0011/0001: Oversikt over EDs virksomhet, rapporter, rundskriv m.m.

RA/S-1543/Da/L0057/0001: Diverse fellesbrev og sirkulære 1945-52.

RA/S-3138 – Landssvikarkivet:

RA/S-3138/0001/D/Da/L0269/0004: Dnr. 1763 Preuthun, Wanda Eleanor, Landssvikarkivet, Oslo politikammer.

RA/S-3138/0001/D/Dc/L0024/0325: Fnr. 372/47 Holm, Thorvald Lyder, Landssvikarkivet, Oslo politikammer.

RA/S-3138/0001/D/Dd/L0066/0556: Anr. 5933 Lissey, Emil Oswin, Landssvikarkivet, Oslo politikammer.

Sekundærlitteratur

- Andenæs, J., *Det vanskelige oppgjøret: rettsoppgjøret etter okkupasjonen*. Oslo: Tanum-Norli, 1979.
- Borge, B. H. & Vaale, L-E., *Grunnlovens største prøve. Rettsoppgjøret etter 1945*, Oslo: Scandinavian Academic Press, 2018.
- Bue, S., Det økonomiske oppgjøret. I Dahl, H. F. & Sørensen, Ø. (Red.), *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945* (s. 160-192). Oslo: Pax, 2004.
- Christensen, B., *Hvor langt tilbake kan vi huske?* 2018. Hentet fra: <https://forskning.no/psykologi/2014/04/hvor-langt-tilbake-kan-vi-huske>. Sist aksessert 6.5.2019.
- Dahlum, S. & Wæhle, E., *Case-studie*, 2018. Hentet fra: <https://snl.no/case-studie>. Sist aksessert 6.5.2019.
- Ellingsen, D., *Krigsprofitørene og rettsoppgjøret*. Oslo: Gyldendal, 1993.
- Figueiredo, I. d., Et rettferdig oppgjør? Etterkrigsoppgjøret som rettslig og historisk problem. I Ø. Sørensen & H. F. Dahl (Red.), *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*. Oslo: Pax, 2004.
- Grimnes, O. K., Kollaborasjon og oppgjør. I S. U. Larsen (Red.), *I krigens kjølvann* (s. 47-57). Oslo: Universitetsforl., cop., 1999. Hentet fra https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2010042608006?page=53. Sist aksessert 6.5.2019.
- Gulbranson, C. A., Erstatningsdirektoratets virksomhet, foredrag gjengitt i *Norsk sakførerblad* nr. 3, september 1945, s. 47-52: 1945.
- Justis- og politidepartementet, *Om inndragning av tyskerfortjeneste utenfor landssvikforhold*. (Ot. Meld 2 1945-46), Oslo: 1946.
- Justis- og politidepartementet, *Angrepene på rettsoppgjøret med landssvikerne*. (St. Meld. 64 1950), Oslo: 1950.
- Justis- og politidepartementet, Beretning om Erstatningsdirektoratets virksomhet, i *Stortingsforhandlinger 2b*, (St. Meld. 47 1953), Oslo: 1953. Hentet fra <https://www.stortinget.no/no/Saker-og->

publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1953&paid=2&wid=b&psid=DI VL1972&pgid=b_1130. Sist aksessert 6.5.2019.

Justis- og politidepartementet, *Om landssvikoppgjøret*. (Stortingsmelding nr. 17 1962-63), Gjøvik: 1962.

Kaldal, I., *Historisk forskning, forståing og forteljing*. Oslo: Det Norske Samlaget, 2003.

Kjeldstadli, K., Nyttan av å sammenligne. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 5, 435-447., 1988.

Kroglund, N. D., *Hitlers norske hjelpere*. Oslo: Historie & kultur, 2010.

Langeland, O. H., *Dømmer ikke*. Oslo: Familieførlaget, 2009.

Løchen, E., Om behandling av norske økonomiske forbrytere under landssvikoppgjøret. *Lov og rett (trykt utgave)*. 1991 nr. 2, 105-113, 1991.

Melve, L. & Ryymn, T. (Red.), *Historikerens arbeidsmåter*. Oslo: Universitetsforlaget, 2018.

Solem, E., *Landssvikanordningen (prov. Anordn. Av 15. desbr. 1944 med tillegg)*. Med kommentar av Erik Solem. Oslo: Tanum, 1945.

Statistisk sentralbyrå, *Beregn prisendring*, u.å., Hentet fra <https://www.ssb.no/kpi?fokus=true>. Sist aksessert 7.5.2019.

Straffeloven 1902. Almindelig borgerlig Straffelov (LOV-1902-05-22-10), 1902. Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NLO/lov/1902-05-22-10>. Sist aksessert 6.5.2019.

Utdanningsdirektoratet, *Læreplan i historie – fellesfag i studieførbereende utdanningsprogram (HIS1-02)*. Etter vg3 studieførbereende utdanningsprogram, u.å. Hentet fra: <https://www.udir.no/kl06/HIS1-02/Hele/Kompetansemaal/etter-vg3-studieførbereende-utdanningsprogram>. Sist aksessert 7.5.2019.

